

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

PATERNALİZM KAVRAMI ve ÖRNEK UYGULAMALAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Halil KÖKCÜ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ

Haziran -2016

TRABZON

ONAY

Halil KÖKCÜ tarafından hazırlanan “*Paternalizm Kavramı ve Örnek Uygulamalar*” adlı bu çalışma 03.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda *oybirliği* ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Kamu Hukuku Anabilim Dalı*’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ (Danışman)

Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAG (Üye)

Doç. Dr. Adil ŞAHİN (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Halil KÖKCÜ

03/06/2016

ÖNSÖZ

Günümüz yaşantısında pek çok şey, farkına varalım veya varmayalım, insan ve toplum yararı adına pek çok düzenlemeyi içeriyor. Bu düzenlemeler insanlara da bazı davranışları yapıp bazılarını yapmamaları yönünde kuralları içeriyor. Bir otoritenin kurallarına riayet etmeye aileden başlıyoruz. Kimileri aileye özgü, kimileri ise evrensel pek çok kuralla yetişiyoruz. Bu kuralların meşrulaştırılması için en çok kullanılan gerekçe anne-babanın evlatlarını düşüneceği, onların kötülüğünü istemeyeceği ve en nihayetinde anne-baba olmakla evlatlarının üzerinde bir yönetim hakkı olacağı düşüncesidir.

Aile içinde babanın otorite figürünün ve fonksiyonunun aile dışı alanlarda da uygulanarak yukarıda bahsedilen genel kabulün, bir meşruiyet ve dolayısıyla yönetim kolaylığı sağladığı için pek çok farklı alanda kullanılmıştır. Bu paternal benzeşim kimi eski zamanlarda kralların tebaaları üzerinde iktidarının kaynağı olarak kullanılmış, kimi zaman işçi-işveren, hasta-doktor, vatandaş-devlet arasında bir yönetim ilişkisi olarak ortaya çıkmıştır. Bu ilişkinin uygulanması ile birlikte rızası aranmaksızın, iyiliği için hayatına karışılan bireyin özgürlüklerinde kısıtlamalara gidilmekte ve bunun neticesi olarak da bireyin özgürlüğü ile ilgili sorunlar gündeme gelmektedir.

Bu çalışma ile paternalizm kavramının yukarıda bahsettiğimiz hususlar açısından incelenmesi hedeflenmiştir. Böylelikle kişilerin hayatına devletin, toplumun ya da diğer fertlerin müdahalelerinin haklı olup olmadığı araştırılmıştır. Bu araştırma disiplinler arası mukayeseli okumalar ve gündelik olayların konuya dâhil edilmesi ile çalışma meydana getirilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkarılmasında yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ ve Prof. Dr. Yusuf Şevki HAKYEMEZ'e ve katkı sağlayan herkese teşekkürlerimi sunarım.

Haziran 2016

Halil KÖKCÜ

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.PATERNALİZM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	4-59
1.1. Paternalizm Kavramı.....	4
1.1.1. Paternalizmin Tanımı	8
1.1.1.1. Gerald Dworkin'in Tanımı.....	8
1.1.1.1.1.Katı-Yumuşak Paternalizm	10
1.1.1.1.2.Dar-Geniş Paternalizm	10
1.1.1.1.3.Güçlü-Zayıf Paternalizm	11
1.1.1.1.4.Saf-Saf Olmayan Paternalizm	11
1.1.1.1.5.Ahlaki – Refah Yanlısı Paternalizm.....	11
1.1.1.2. Diğer Tanımlar	12
1.1.1.3. Paternalizmin Savunulması Ve Karşı Çıkılması	13
1.1.2. Paternalizmin Temel Unsurları İle İlgili Tartışmalar	15
1.1.2.1. Özgürlüğe – Özerkliğe Müdahale	17
1.1.2.2. Menfaati Arttırma.....	20
1.1.2.3. Rıza Problemi.....	21
1.1.2.4. Bilişsel Önyargı.....	22
1.1.3. Paternalizm Kavramının Doğması Ve Gelişmesi	24

1.1.3.1. Paternalizmin Doğuşu ve Gelişimi.....	24
1.1.3.2. Modern Devlet, Modern Toplum ve Paternalizm	30
1.2. Paternalizm Ve Pozitif Hukuk Uygulamaları.....	32
1.2.1. Teknik Hukukta Paternalizm	32
1.2.2. Hukuki Paternalizm – Hukuki Ahlakçılık Ayrımı.....	36
1.2.3. Dürtme (Nudge) Kavramı – Liberal Paternalizm	39
1.2.4. Uygulamadan örnekler.....	42
1.2.4.1. Sigara yasağına ilişkin düzenleme	42
1.2.5.1 Uyuşturucu madde kullanımının yasaklanması.....	45
1.2.5.3. Zorunlu Emniyet Kemerleri	52
1.2.4.4. Bazı Ürünlerin Taksitle Satışının Yasaklanması.....	53
1.2.4.5. Cüce Fırlatma Oyunu	57

İKİNCİ BÖLÜM

2. PATERNALİZMİN ÇEŞİTLİ ALANLARDAKİ GÖRÜNÜM BİÇİMLERİ. 59-122

2.1. Endüstriyel Paternalizm	59
2.1.1. Şirket Kasabaları.....	65
2.1.1.1. Pullman Örneği	66
2.1.1.2. Çanakkale Örneği	69
2.1.1.3. Plantasyon Paternalizmi	70
2.1.2. Endüstride Güncel Paternalistik Uygulamalar	72
2.2. Sosyal Politikalarda Paternalizm ve Yeni Paternalizm	73
2.2.1. Paternalizm Yeniden Ortaya Çıkışı	77
2.2.2. Sosyal Politikanın Tanımı	79
2.2.3. Dar Anlamda Sosyal Politika	82
2.2.4. Geniş Anlamda Sosyal Politika	84
2.2.5 Sosyal Politikalarda Paternalist Uygulamalar	86
2.2.5.1. Yeni Paternalizm	90
2.2.5.2. Bir Irkçılık Aracı Olarak Yeni Paternalizm, ABD Örneği.....	93
2.3. Sağlık Alanında Paternalizm.....	95
2.3.1 Kamu Sağlığına İlişkin Düzenlemeler.....	96
2.3.2. Medikal Paternalizm	101

2.4. Eğitim, Çocuk ve Paternalizm.....	110
2.4.1. Milli Eğitim ve Paternalizm	110
2.4.2. Eğitimde Paternalizmin Meşrulaştırılması	115
SONUÇ	123
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	142

ÖZET

Paternalizm kavramı özgürlüklerin sınırlandırılmasında ve yönetimlerin iktidarlarını meşrulaştırmasında önemli bir araçtır. Sosyal politika, eğitim, endüstri gibi pek çok alanda kullanılan paternal analoji yaygınlığı ve uygulama sıklığı nedeniyle incelenmesi gereken bir kavramdır.

Paternalizm kavramının incelenmesi sayesinde günlük hayatta sıklıkla hem bireyler hem de devlet aracılığıyla kişilerin hayatına yapılan müdahalelerin niteliği sorgulanacaktır. Böylelikle yapılan müdahalelerin niteliği daha iyi anlaşılabilecektir.

Bu çalışmada paternalizm kavramına ilişkin bir çözüm önerisi getirilmesinden ziyade paternalizm kavramının çetrefilli yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Paternalizm, özgürlük, irade, hukuk.

ABSTRACT

Paternalism concept is an important tool to limiting freedom and to legalising government's power. Paternal analogy which used in many fields like social policy, education, medical etc should examine because of its frequency and prevalence.

Through the examination of individual paternalism often required in daily life of people through both the nature of state intervention in the life it will be questioned. Thus, the nature of the interventions will be better understood.

In this study, rather than bringing a proposal for a solution on the concept of paternalism has tried to reveal the intricate structure of the concept of paternalism.

Keywords: Paternalism, freedom, free will, the law.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
BKZ	:Bakınız
Ed	:Editör
LGBT	:Lezbiyen, gay, biseksüel, transseksüel
METK	:Milli Eğitim Temel Kanunu
PRWORA	:Personal Responsibility and Work Oportunity Act
RG	:Resmi Gazete
TUS	:Tıpta uzmanlık sınavı

GİRİŞ

Hukukun yaygın tanımlarından biri adalete yönelmiş toplumsal yaşama düzenidir.¹ Bu tanım, hukukun üç boyutu olarak da nitelendirilen, toplumsallığı, etik değerleri ve norm boyutunu içerir.² Hukuk, var olduğu toplumun ki nerede toplum varsa orada hukuk vardır,³ birbirleriyle ve devletle olan ilişkisini düzenleyerek toplumsal düzeni temin eder. Şayet toplumsal düzende bir sapma meydana geliyorsa hukuk neden olanları bulup yaptırım uygular, ortaya çıkan sapmayı gidermeye çalışır. Bu süreçte ister istemez düzenin sağlanması adına belirlenen kurallar çerçevesinde vatandaşlar bazı şeyleri yapmaya zorlanırlarken, bazı şeyleri yapmaları da devletçe yasaklanır. Devletin bu hareketinin arkasında çoğu zaman hem bireyin hem de toplumun düzenini sağlama kaygısı yatmaktadır. Menfaatlerin, bireyin ve/veya kendinin, koruyucusu olarak devletin hareket biçimi koruma adına müdahalecidir.

Bahsedilen bu durum toplum nezdinde de karşılık bulmuş ya da kanıksanmış bir olgudur. “Devlet baba” deyimi devletin vatandaşlarını koruyucu, kollayıcı, talim ve terbiye edici yönünü vurgulamak için kullanılır. İhtiyaç anında vatandaşları nezdinden yardım edecek üstün varlık odur. Ancak sadece kurumsal bir yapı olarak devlet bireylerin davranışlarına karışmaz. Pekâlâ, şahıslar da toplum da bireyin davranışlarına müdahale etme arzusundadır. Paternalistik güdü bireye “senin kötülüğünü ister miyiz” diyerek bireyin menfaatleri için bireye karışır.

Babacılık olarak da adlandırılan paternalizm, bireyi kendisine rağmen korumayı ifade eder. Kişinin kendi rızasını aramaksızın menfaati için müdahale etmeyi ifade eden paternalizm ile devletin uygulamaları çoğu zaman örtüşebilir. Devlet, yukarıda bahsedilen yapısı gereği paternalistik düzenlemeler yapmaya meyillidir hatta bazı noktalarda kamu düzenini sağlamak adına zorunludur. Bu nedenle devletin gerçekleştirdiği pek çok müdahale paternalistik olarak değerlendirmek mümkündür.

¹ Vecdi Aral, **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 7. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları, 2010, s.13.

² Niyazi Öktem ve Ahmet Ulvi Türkbağ, **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları, 2014, s.63-69.

³ Latince ifadesi: Ubi societas, ibi ius, Belgin Erdoğan, **Hukukta Latince Teknik Terimler Özlü Sözlük**, 3. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s.148.

Bireyin özgür kaldığında aslında çok da rasyonel kararlar veremediği, bilakis bazı konularda insan olmanın getirdiği kusurlar (Cognitive Bias, bilişsel önyargı, zihinsel kısayollar gibi) olduğunun davranışçı iktisat çalışmaları ve psikologlar tarafından ispat edilmesi paternalizme bakışı günümüzde değiştirmeye başlamıştır. Kusurlarıyla beraber, sonuçları itibariyle bireyin zararına yönelmiş hareketlerin engellenebilmesi için paternalizm tekrar gündeme gelmiştir. Tartışmalar devletin bireye neyi yapıp neyi yapamayacağını ne miktarda, nasıl söyleyeceği ve bunu ne şekilde uygulayacağı sorularını merkeze alarak tartışılmıştır. 1970’li ve 1980’li yıllarda paternalizme ilişkin yayınların arttığı gözlenmektedir. Bu dönemde liberal devlet ve birey anlayışının neden olduğu bazı zararlı durumların daha görünür olması ve bunun nedenlerine ve çözümüne ilişkin tartışmaların bu dönemde artmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. 1990’lı yılların ikinci yarısına gelindiğinde davranışçı iktisat (behavioral economics) ve psikolojinin katkıları ile bireylerin iyilikleri için yapılacak küçük müdahalelerin kişilerin menfaatine büyük ve olumlu sonuçlar doğurmaya başladığının tespiti dikkate değer bir katkı yapmıştır. Özellikle sosyal güvenlik sisteminin başta sağlık ve yardıma muhtaçlara yönelik harcamaların artması yönetimlerin bireylerin kendi zararlarına olan davranışlarına müdahale etmekten kendilerini alıkoyamaması ile sonuçlanmıştır. Kapalı alanda sigara yasağı, şekerli ve asitli içeceklerle yönelik kısıtlamalar, insanların doğru olanı yanlış olana tercih etmesine yönelik küçük yönlendirmeler, dürtmeler (nudge) bu kabilden değerlendirilebilir. Özellikle obezitenin önlenemez yaygınlığı önümüzdeki günlerde daha sık gündeme gelmekle birlikte belki devletleri daha radikal önlemlere başvurmalarına neden olabilecektir. Başkasına zarar vermedikçe, kendine zarar vermek dâhil, dilediği gibi hareket edebileceği özgürlük anlayışının sorun teşkil edip etmediği bahsedilen örnekleri üzerinden tartışılmaya başlandı.

Paternalizm kavramı yukarıda bahsedilen daha yakın döneme ait kullanımından önce bir meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Aile içinde babanın koruyucu ve emredici konumu tarihsel süreç içerisinde yönetimlere bir meşruiyet aracı olarak (Patriyarşi, patrimoniyalizm) değerlendirilirken Aydınlanma sonrası gelişen bireyin rasyonel tercih yapan ve bu tercihlerinde de özgür olduğu fikri paternalist yaklaşımları dışlamıştır. Ancak aile içinde baba otoritesine itaatin alışlageldik biçimi, paternalist analogi, yaygın bir şekilde mikro veya makro düzeyde kullanılmaya devam etmesine neden olmuştur. Muhtemelen bu analogi aile kavramı bugünkü formunu koruduğu sürece az veya çok var olacaktır.

Bu çalışmada Türkiye’deki literatürde sınırlı alanlarda ve sınırlı sayıda çalışılan paternalizm konusunda bir kavram çalışması yapılması hedeflenmiştir. Böylelikle devletin ve kişilerin bireylere, bireyleri korumak için yapacakları müdahalenin haklılığı ya da bu müdahalelerin sınırlarının neler olacağına dair tartışmalar incelenmeye çalışılmıştır. Devletin koruma içgüdüleriyle ya da koruma görünümü altında kendince makbul belli değerlerin kişilerce uyulmasını sağlamak amacıyla yaptığı müdahalelerin tartışılması özgürlük kavramına ilişkin müdahale edilebilir sınırlarının belirginleşmesine yardımcı olacağı umulmaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde paternalizm kavramı incelenecektir. Kavramı oluşturan ögeler, bu ögelerin ve dolayısıyla kavramın tanımlanmasına ilişkin problemler incelenecektir. Etimolojik olarak benzer köklerden gelen patriyârşî ve patrimoniyalizm kavramları ile birlikte tarihsel süreç içerisinde paternal analojinin kullanımını inceleyerek kavramın kullanım biçimlerini ve kullanım sonuçları incelenecektir. Sonrasında hukuki paternalizm kavramı ve günümüzde paternalizmin görünüm biçimlerinden olan dürtme (nudge) kavramı incelenerek hukuk uygulamalarından örnekler verilecektir.

İkinci bölümde ise paternalizmin farklı disiplinlerde uygulanması incelenecektir. Bu incelemede. Endüstri, sosyal politikalar, sağlık ve eğitim alanında paternalizmin nasıl uygulandığı incelenecektir. Endüstriyel paternalizmde patron ile işçiler arasındaki paternal ilişki tetkik edilecek farklı zaman ve mekanlarda (Pullman ve Çanakkale Seramik Fabrikası örneği) benzer şekilde kendini yeniden üretmesinin nedenleri araştırılacaktır. Sosyal Politikalar Alanında Paternalizm başlığında, ihtiyaç sahibi insanlara yapılan yardım faaliyetlerinin korumacı görünümleri arkasındaki insanları kontrol etme çabası incelenmeye çalışılacaktır. Sağlık Alanında Paternalizm Başlığında ise hekim ve hasta arasındaki ilişkinin hiyerarşik bir görünümü olan paternalistik yaklaşım irdelenecektir. Son başlık olan Eğitim, Çocuk ve Paternalizm’de ise bir toplum düzeni yaratma aracı olarak eğitimin çocuklarla olan etkileşiminde paternalistik yaklaşımlara yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. PATERNALİZM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1.1. Paternalizm Kavramı

Paternalizm kavramı hakkında bilinmesi gereken ilk husus kavramın bir araç olduğudur. Babacılık olarak da ifade edebileceğimiz kavram çok dar anlamda babanın aile içindeki itaat edilen konumunun başkaca iktidar alanlarına yansıtılarak uygulanmasını ifade eder. Özellikle tarihsel süreçte paternalizm kavramının üst kümesi olan patriyârşî ve patrimoniyalizm kavramları devletlerin iktidarlarını meşrulaştırmak için uzunca bir süre kullanılmıştır. Takdir edileceği üzere iktidarlar zaman zaman kudreti altında bulunan insanların gerçekten iyiliği isterken bazen de onların iyiliğini ister görünürken aslında istemez ya da gerçekten basit bir şekilde iyiliklerini istemez. Daha basit ifadeyle vatandaşlarının menfaati adına hareket ettiklerini iddia etseler de niyetleri aksi yöndedir. İyilik görünümünün altında kendi menfaatleri için hareket ederler. İtaat edenler için olumlu veya olumsuz olabilecek bu durumlarda paternalizm bir yönetim aracı olarak kullanılır. Her aracın kullanım amacının belirlenmesi ve o amacın sonuçları onu kullanan iradenin tercihlerine bağlıdır. Yaygın örnekle bıçağın kullanımı günlük hayatı kolaylaştırması bakımından vazgeçilmez bir araç iken bir cinayet aracı olarak da kullanılabilmesi üzücü sonuçlara yol açabilmektedir. Benzer şekilde paternalizm ile kişilerin hayatlarına yapılan müdahaleler kişiler adına gözle görülür menfaatler sağlayabileceği gibi kendi menfaatleri adına kişilerin maruz bırakıldıkları paternalistik davranışlar haklarını ihlal edebilecekleri gibi bu davranışların neticelerinde zarara uğramaları da mümkündür.

İnsanlar doğada belki de kendi kendini tüketme, kendi sonunu hazırlama kabiliyetine sahip olan tek türdür. Hatta daha ötesi kendisi için kendi dışındakileri, canlıları, ağaçları, ekosistemi kısacası doğayı, tüketip sonunda kendine de zarar verebilen yine aynı insandır. Yaşamını kolaylaştırmak için geliştirdiği araçlar kendi yaşam kaynakları için birer tehdit olmuşlardır. Dünya yeteri kadar büyük olmadığı ve bazı etkiler tüm dünyada eşit miktarda görünmediği için hala Dünyaya yaptığımız tahribatlar görmezden gelenebiliyor. Rasyonel düşünen, iyi ile kötünün ayırında olan insanın yaptığı tercihlerin yıkıcı etkileri günden güne daha da hissedilebilir olmaktadır.

Çevresi ile kurduğu çevre aleyhine olan ilişkinin benzerinin kendi ile de kurmaktadır. İnsanlar bizzat kendilerinin icra ettiği veya etmekten kaçındığı, ihmal ettiği davranışlar ile kendilerine büyük zararlar verebilmektedir. Bir Türk atasözünde "kişinin kendisine ettiğini dokuz köy toplanıp edemez" demektir. Toplumun yaşadığı tecrübelerden süzülüp gelen bu deyiş insanın kendi kendine zarar verebilme, bir diğer ifade ile tahribat gücünü ifade etmek adına oldukça rafinedir. Demek ki insanlar kendilerini davranışlarıyla öyle istenmeyen durumlara sokarlar ki; bunları ancak kendi başına gerçekleştirebilir. Bir yanda insan özgürce hareket etme arzusundan kaynaklı başkalarının kendisi nasıl davranacağını söylemesinden rahatsız olurken diğer yanda kendi hayatına ilişkin dışarıdan müdahaleye izin verilemez alan açması tamiri zor zararlara neden olmaktadır. Çoğu zaman bireysel olarak meydana gelen bu zararlar, kendisine benzer şekilde zarar verenlerin sayısının artması ile oluşan toplam maliyet ya da toplumun diğer fertlerinin ve/veya devletin duyduğu bazı endişelerle müdahaleye açık hale gelmektedir.

Bahsedilen bu noktada bir takım sorular ve sorunlar ortaya çıkmaktadır. Acaba toplum ve/veya devlet bir takım müdahaleler ile kişiye karışıp onun nihayetinden pişman olması kuvvetle muhtemelen olan tutum ve davranıştan alıkoymalı mı? Özgür bir şekilde kimsenin müdahalesi olmadan verilen kararların neticesinde elde edilen sonuçlar ile kişinin -özellikle, seçme özgürlüğüne müdahale edilmesiyle ortaya çıkan bedeller kıyaslandığında her şeye rağmen bireyin özgürlüğü mü ağır basmalı? Feinberg'e göre özerkliğin⁴ temeli tercih yapabilme özgürlüğüdür.⁵ Tercih yapabilme ve karar verebilme hakkı; kişinin kendi bedenine ilişkin vereceği kararları, kendi mülkiyetinde olan taşınır ve taşınmaz malları nasıl kullanacağı, kendisi ile ilgili bilgilerin hangilerinin kamuya açık, hangilerinin kamuya kapalı olacağı vb pek çok hususu içerir. Böylelikle bu hak kişiye verdiği kararlar ile kendisine bir hayat oluşturmaya imkân tanır.

Kimi düşünürlere⁶ göre insanların kendi hayatlarına ilişkin tercih yapabilme özgürlükleri müdahaleye kapalı oldukları zaman yukarıda bahsedilen kişinin kendine geri

⁴ Yunanca kendi anlamına gelen "autos" ve yasa anlamına gelen "nomos"un birleşiminden oluşmuş autonmy'nin Türkçe karşılığıdır. Politik anlamda bağımsızlığı, kendi kendini yönetmeyi ifade eder. Ahlakta ise kişinin kendi kendisini belirlemesinden, yönlendirmesinden, yönetmesinden oluşan ve her tür dış baskı ve zorlamadan bağımsızlıkla belirlenen hali, bir insanın kendi kendisini belirleme gücü anlamına gelir. Bkz: Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 3. Baskı, İstanbul: Paradigma yayınları, 1999, s.665.

⁵ Joel Feinberg, **Harm to Self: The Moral Limits of the Criminal Law**, Oxford: Oxford University Press, 1986, s.54.

⁶ Sarah Conly, **Against Autonomy; Justifying coercive paternalism**, New York: Cambridge University Press, 2013, s.16-17.

dönüşü olmayan zararlar verebildiği pek çok olumsuz duruma neden olmaktadır. Conly de bu nedenle kişilerin özerk hareket edebilmelerinin *abartılmış* bir değer olduğunu ifade etmektedir.⁷ Zira, kişilerin tercihlerine müdahale etmek, sadece müsaade edilebilir olmamakla birlikte, bir gerekliliktir çünkü bu şekilde özerk hareketlerin neden olacağı sorunların önüne geçilebilir.⁸ Kişilerin özerk hareketleri her zaman zarar doğurmaz, ayrıca kişilerin tercihlerine yapılan paternalistik müdahaleler de her zaman olumlu sonuç doğurmaz, doğuracağı da garanti edilemez. Bu durum kaygan bir zemin oluşturur ve üzerinde hareket etmeyi zorlaştırır.

Bahsedilen yaklaşıma göre sigara ve sağlıksız gıdalar tamamen yasaklanabilir. Kişilerin ödeyemeyeceği ve sonunda mali olarak iflas edebileceği miktarlarda borçlanmalarına doğrudan müdahale edilerek ilgili evi almalarına müsaade edilmeyebilir ya da satın alacağı evin hangisi olup hangisi olamayacağı konusunda ödeme gücüne göre kısıtlamalar getirilebilir. Bu kısıtlamalar sayesinde kişilerin daha doğru kararlar vermesi sağlanacak ve sonuç olarak da daha iyi bir hayata sahip olacaklardır. Kişilerin hangi tercihlerine müdahale edilip hangilerine müdahale edilmeyeceği ise fayda maliyet analizi yapılarak tespit edilebilir.

Paternalizm kavramına ilişkin tartışmalarının önemli noktalarından biri kişinin kendisinden korunup korunamayacağıdır. Unutulmaması gerekir ki, kişinin bir başkasına vereceği zarardan ötürü müdahale edilmesi gerektiği konusunda bir tartışma yoktur. Bir kişi diğerine zarar veriyorsa duraksama yaşanmadan müdahale edilebileceğine kanaat getirebiliriz. Ancak kişinin kendisinin neden olduğu, özellikle sigara, alkol, sağlıksız beslenme, kötü para yönetimi gibi uzun dönemde sonuçları görülen davranışların oluşturduğu zararlara karşı müdahalelerde ise duraksama yaşanır. Hâlbuki üçüncü kişilere karşı verilen zarara hemen müdahale edilirken kişilerin kendilerine karşı korunması aynı kolaylıkta kabul edilemez ya da özerkliğe atfedilen değer dolayısıyla kabul edilmez.

Kişilerin davranışlarına müdahaleyi meşru hatta gerekli görüldüğü genel olarak iki tür durum vardır. Bunlardan ilki, kişinin karar vereceği, tercihte bulunacağı husus konusunda gerekli bilgi sahibi olmaması halidir. İkincisi ise kişinin çeşitli nedenlerden dolayı rasyonel tercih yapmasını engelleyici bir takım kusurlarının bulunması halidir.⁹ İlk duruma yaygın

⁷ Conly, a.g.e., s.16.

⁸ Conly, a.g.e., s.17.

⁹ Conly, a.g.e., s.18.

olarak kullanılan Mill'in köprü örneği verilebilir. Eğer kişi köprünün yıkılma tehlikesinden habersiz köprüden geçmeye çalışıyor ise kişinin köprüden geçmesini engelleyebiliriz çünkü o adamın köprüden dereyi geçme gibi bir amacı yoktur.¹⁰ Daha karmaşık olmakla birlikte benzer bir durum ilaç kullanımında da geçerlidir. Günümüzün gelişen bilgiye ulaşım imkânları ile birlikte yaşadığınız sağlık sorunun belirtililerini internet arama motoruna yazıp geçirmekte olduğunuz hastalığa teşhis koyma hatta tedavi için gerekli ilaçları tespit etmemiz mümkündür. Ancak bittabi bu hastalığa ve tedaviye ilişkin bulduğumuz ilaçların doğru olduğu anlamına gelmez. Semptomların karşılığını bulmanın ötesinde kişinin hayat hikâyesi, geçirdiği hastalıklar gibi pek çok bileşenin bu alanda uzman bir kişi tarafından değerlendirilmesi lazımdır.

Kişi ne kadar konu hakkında bilgi sahibi olursa olsun uzman kişi tarafından reçete yazılmadıkça kişiler eczaneye gidip ilacını alamamakta ve bu durum yadırganmamaktadır. Zira sağlık uzmanlık gerektiren bir alan olduğu konusunda toplumsal bir anlaşma vardır. Bu anlaşmanın arkasında sağlık konusunda, özellikle ilaç kullanımında, meydana gelebilecek en küçük bir hatadan geri dönülmesi mümkün olmayan, ciddi zararlar doğurabileceği düşüncesi vardır. Öyleyse insanlar da benzer başkaca uzman bilgisinin ve deneyiminin getirdiği durumlarda karar verme yetkisini başkalarına devretmek daha iyi olacaktır.¹¹

Kişilere müdahalenin meşru görüldüğü ikinci durum ise kişinin rasyonel tercih yapmasının mümkün olmadığı durumlardır. Kendilerine gerekli bilgiler verilse dahi, karar verebilmeleri için gerekli olan gerçekleri bilemeyecekleri düşüncesiyle bu kişilerin tercihlerine yapılacak müdahaleler haklı görülmektedir. Bu durumdaki kişilere örnek olarak çocuklar, akıl hastaları, bir sebepten zihni melekelerini kullanması geçici veya kalıcı olarak mümkün olmayan kişiler verilebilir. Bu durumda yer alan kişiler istemeseler dahi bazı müdahaleler onların daha iyi bir hayat sürdürebilmesi için uygulanır. Bu noktada önemli olan husus kişilerin hayatlarını idare edebilmek için gerekli olan bilgiye sahip olsalar dahi bunu değerlendirebilme kudretine sahip olamamalarıdır. Kişilere müdahale edilebilirliğin kapısı da bu noktada açılmaktadır. Ancak günümüzde kişilerin sorunsuz işleyen bir muhakeme sürecine sahip olsalar dahi insan olmanın neden olduğu bir takım muhakeme kusurlarının varlığı ispatlanmıştır. Günümüzde her insanda bulunan bu muhakeme kusurları

¹⁰ John Stuart Mill, **Özgürlük Üzerine ve Seçme Yazılar**, 4. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları, 2014, s.147.

¹¹ Conly, a.g.e., s.18.

fiil ehliyeti olmayanların kendi haklarında karar veremeyeceği ve bu nedenle müdahale edilebileceği düşüncesine benzer şekilde müdahaleleri meşrulaştırmak için kullanılmaktadır.

1.1.1. Paternalizmin Tanımı

Latincedeki pater (baba)¹² kelimesinden türeyen paternalizm, baba gibi davranmayı ya da bir kişiye kendi çocuğuymuş gibi davranmayı ifade eder.¹³ Kavram tek başına olumsuz bir anlam içermez. Ancak tarihi süreç içinde bireyin özgürlüğü ve otoritenin taleplerinin çatışmasından dolayı olumsuz bir çağrışıma sahip olmuştur.¹⁴

Kultgen, 1995 yılında yayınlanan kitabının önsözünde 35 yıl önce bir damla şeklinde başlayan sonrasında akarsuya dönüşüp sel olan paternalizm kavramına ilişkin yapılan çalışmaların çokluğuna şaşırdığını, ancak kendisini çalışmaların fazla olmasından daha çok şaşırtan şeyin belli başlı etik teorilerinin kendi içinde dahi pek çok ihtilafın olması olduğunu söyler.¹⁵ Bu ihtilaflar ayrıca ahlaki olarak belirsizliği de teyit eder. Bugüne kadar kavramın kötü kullanımına karşılık sosyal kontrol tekniklerinin daha incelikli bir şekilde uygulanmasıyla artık kavram daha sevimli bir hale gelmektedir.¹⁶

Tarihsel süreç içinde olumsuz bir çağrışım kazanan kavram günümüzde kişilerin davranışlarına müdahale etmenin sınırlarına ilişkin tartışmalarda, sınırlamaları meşrulaştıran bir argüman olarak kullanılmaktadır. Bu da olumlu bir çağrışım meydana getirmektedir. İnsanların kendi tercih ettikleri tarafı meşrulaştırmak için kullanılan paternalizmin bir araç olarak tanımını yapmak sağlık uygulamalarından, sosyal politikalara, hukuki düzenlemelerden, şirket içi ilişkilere pek çok konuda bize açılımlar sağlayacaktır. Günümüzde paternalizm kavramı tanımlamalarında en çok atıf alan Gerald Dworkin'in tanımı aşağıda incelenecektir.

1.1.1.1. Gerald Dworkin'in Tanımı

Paternalizmin farklı yorumlarının mevcut olduğundan bahsetmiştik. Paternalizme ilişkin kullanılan en yaygın tanım bugün Gerald Dworkin'in tanımıdır. Farklı paternalizm

¹² Paternalizm kavramının cinsiyetçi bir ibare içermesi nedeniyle ana-babacılık olarak ifade edebileceğimiz "parentalism" kavramını kullanmıştır. John Kultgen, **Autonomy and Intervention – Parentalism in the Caring Life**, New York: Oxford University Press, 1995, s.47,48.

¹³ Peter Suber, *Philosophy of Law: An Encyclopedia*, Garland Pub. Co, 1999, s.632-635.

¹⁴ John Kleinig, **Paternalism**, Manchester: Manchester University Press, 1983, s.4.

¹⁵ Kultgen, a.g.e., s.vii.

¹⁶ Kultgen, a.ge. s. vii.

tanımları çoğu zaman bu tanımları temel alarak kavramsallaştırma yapmaktadır. Biz de Dworkin'in tanımları üzerinden paternalizm kavramını incelemeye başlayacağız. Dworkin yapılan veya ihmal edilen bir müdahalenin¹⁷ paternalistik sayılabilmesi için üç unsurun mevcudiyetini arar.¹⁸ X kişinin Y kişisine Z fiilini uygulamasını ya da uygulamamasını paternalistik olarak değerlendirilebilmesi için:

- Z davranışının (fiilin veya ihmalin) Y'nin özgürlüğüne veya özerkliğine engel olması gerekir.
- X'in Y'nin rızası olmadan bu eylemi gerçekleştirmesi lazım.
- X'in Z hareketini sadece Y'nin refahını, sıhhatini artıracak (azalmasına engel olmak da buraya dâhil) amacıyla veya Y'nin çıkarlarını, değerlerini ya da faydasını bazı yollarla yükseltme amacıyla yapması gerekmektedir.¹⁹

Bu üç unsuru içeren bir davranış paternalistik olarak adlandırılabilir. Girişte bahsedilen kavramın tanımlanmasına ilişkin problemler, unsurların yorumlanmasında ortaya çıkar. Unsurların farklı yorumlanması/yorumlanabilmesi paternalizmin farklı görünümünün oluşmasına neden olur.

Kısaca unsurları incelersek, özgürlüğe yapılan müdahaleleri tespit etmenin her zaman kolay olmadığı görülecektir. Yapılan müdahalenin özgürlüğü kısıtlayıp kısıtlamadığının tespitinin zorluğu yanında bu müdahalenin, ihmal, yapmama, sakınma yoluyla da gerçekleştirilebiliyor olması somut olayı değerlendirmeyi güçleştirmektedir.

İlk unsur olan özgürlüğe müdahale, kampüs içinde bisiklet binebilmek için kask takma zorunluluğu ya da sağlıklı yaşam için yemek hizmeti veren işletmelerde tuz kullanımının azaltılması, tuzluğun masalardan kaldırılması gibi durumlarda açık bir şekilde görülebilir. Devletin çocuklara zorunlu aşı yaptırması, kocasının yaşadığı sağlık problemlerini ve kocasının yeme konusundaki iradesinin zayıflığını dikkate alan bir kadın kocasının satın aldığı sağlıksız ürünleri saklaması ya da çöpe atması, devletin bağımlı olmayacak kadar uyuşturucu kullanan bir yetişkini madde kullandığı için cezalandırması gibi durumlarda yani kısacası sağlık gibi kişilerin hayatına doğrudan etkili hassas konular

¹⁷ Paternalistik müdahaleyi ifade ederken yabancı kaynaklarda çoğu zaman "interference" kavramı kullanılmaktadır. Müdahale etme, karışma anlamına gelen bu kelimeyi çoğunlukla müdahale olarak kullanımı tercih edilmiştir.

¹⁸ Gerald Dworkin, "Paternalism", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Summer 2014 Edition), (Ed.) Edward N. Zalta, <http://plato.stanford.edu/archives/sum2014/entries/paternalism/> 12.04.16

¹⁹ Dworkin, a.g.m.

gündeme geldiği zaman bu davranışlar özgürlüğe müdahale değerlendirilip değerlendirilemeyeceği bir sorundur.

Unsurlarda meydana gelecek farklılıklara göre Dworkin paternalizmi 5 başlık altında sınıflandırıyor.²⁰ Bu sınıflandırmalar müdahalelerin analizini kolaylaştırmakta, sorunları belirli hususları temel alarak tartışılmasına izin vermektedir.

1.1.1.1.1. Katı-Yumuşak Paternalizm

Bu ayrım kişinin içinde bulunduğu durumun ayırdında olup olmamasına göre paternalizmi değerlendirir. Bir kişiye ancak içinde bulunduğu durumun farkında olmadığı ya da olmasının mümkün olmadığı zamanlarda müdahale edilebileceğini savunulduğunda bu durum yumuşak paternalizm olarak adlandırılır. İçinde çamaşır suyu doldurulmuş eski gazoz şişesinden doldurduğu bardağı içmek üzerine olan birinin bardağını elinden alarak müdahale edebiliriz. Çünkü kendisinin amacı gazoz içmek, belki serinlemek iken çamaşır suyu gibi bir kimyasalı içmek değildir. Ancak kişi tehlikenin farkında ise, tehlikeye rağmen geçmek istiyorsa yumuşak paternalistik yaklaşıma göre müdahale edilemez. Bu durum yumuşak paternalizm olarak değerlendirilir.

Kişi içinde bulunduğu durumun, tehlikenin farkında olmasına rağmen, kendine zarar vermesini engellemek için hiç olmazsa bazen müdahale edilmesini hoş görülmesinin savunulduğu durumlar ise katı paternalizm olarak değerlendirilir. Bu duruma örnek olarak intihar eden bir kişiye yapılan müdahale örnek gösterilebilir. Kişi gazoz şişesindeki çamaşır suyu olduğunu bilerek ve hatta intihar etmek amacıyla içmeye çalışıyorsa kişiye müdahale edilir. Kişinin bu yöndeki iradesi dikkate alınmaz.

1.1.1.1.2. Dar-Geniş Paternalizm

Bu ayrım paternalistik davranışın kaynağına göre yapılır. Devletin paternalistik davranışı gerçekleştirdiği durumlar için dar paternalizm ifadesi kullanılır. Hukuki zorlamalar bu duruma örnektir. Geniş paternalizm ise sadece devletin değil, kişilerin, kurumların uyguladığı paternalistik davranışları ifade eder.

²⁰ Dworkin, a.g.m.

1.1.1.1.3. Güçlü-Zayıf Paternalizm

Kişinin amaçladığı davranış ile bu davranışı gerçekleştirmek için seçtiği araç arasındaki uyum-uyumsuzluğa göre müdahale yapmanın haklı veya haksız olduğuna karar verilen paternalist davranış zayıf veya güçlü olarak adlandırılır. Zayıf paternalizm, kişinin gerçekleştirmek istediği amaç ile araç arasında uyumsuzluk halinde müdahale edilebileceğini söyler. Kişinin amacı güvenli seyahat etmek ise kask takmak ve gerekli emniyet tedbirlerini almak zorundadır. Güçlü paternalizmde ise kişilerin amaçlarını ve araçlarını seçerken hataya düşebileceklerini öngörerek her durumda bireye müdahale edilebileceğini söylerler. Eğer bir kimse kask takmadığı zaman saçlarının rüzgârda dalgalanmasını seviyor ve bunu hedefliyorsa müdahale edilebilir. Çünkü bu davranış kişinin güvenliği açısından tehlike oluşturacağı için rasyonel değildir. Zayıf paternalizmde ise müdahale edilemez çünkü araç ile amaç arasında uyum vardır.

1.1.1.1.4. Saf-Saf Olmayan Paternalizm

Bu ayrımın menfaati için müdahale edilen kimsenin kim olduğu dikkate alınır. Saf paternalizmde menfaati korunmak istenen bireye doğrudan müdahale vardır. Cankurtaranın olmadığı plajda denize girmenin yasaklanması ya da emniyet kemeri kullanmanın zorunlu olması bu türden örneklerdir. Saf olmayan paternalizmde ise menfaati korunmak istenen bireyin kendisine zarar veren unsurun ortadan kaldırılması durumu vardır. Bireylerin sağlıklarını korumak için zarar veren unsurun, sigara imalatının, yasaklanması ya da sınırlandırılması örnek olarak verilebilir.

1.1.1.1.5. Ahlaki – Refah Yanlısı Paternalizm

Paternalizmin meşrulaştırılırken, paternalistik müdahaleye maruz kalan kişinin çıkarlarına vurgu yapılır. Bu müdahalelerin kişinin, özellikle fiziksel ve psikolojik durumunun, hayatını daha iyiye götüreceği belirtilir. Ahlaki paternalizmde, kişinin yaptığı eylemin niteliği ahlak kurallarına uygun değilse, kişinin mutluluğunu, faydasını temin edip etmemesine bakılmadan müdahaleyi meşru görür. Refah yanlısı paternalizm de ise kişinin yaptığı eylemin ahlaki bir değer problemi olup olmadığına bakılmadan, kişinin refahını, mutluluğunu sağlayıp sağlamadığına bakılır. Refahı sağlamadığı durumlarda müdahaleyi meşru görür. Bu ayrım için para karşılığı cinsel ilişkiye giren hayat kadınları örnek gösterilebilir.

Ahlaki paternalizm taraftarları hayat kadının yaptığı işten memnuniyeti sağlık durumunu dikkate almaksızın yaptığı eylemin ahlak normlarına uygun olmadığı gerekçesiyle müdahale edilebileceğini söyler. Tabi bu sonuç para karşılığı cinselliğin satılmasının ahlaki olmadığı varsayımına dayanarak varılabilir. Refah paternalizmi taraftarları ise hayat kadının, refahını, mutluluğu, gerekli sağlık koşullarını sahip olup olmasıyla ilgilenirler. Dolayısıyla kişinin menfaatini, mutluluğunu sağladığı sürece kişiye müdahale etmez.

1.1.1.2. Diğer Tanımlar

Sunstein ve Thaler'in tanımına göre eğer bir işveren çalışanın "tercihlerini yönlendirme teşebbüs ediyorsa" paternalistik davranıyordur.²¹ Eğer bir firma çalışanlarını işe alınca otomatik olarak birikim hesabı programlarına dâhil ediyorsa istediği an çıkma imkânı dahi olsa bu davranış paternalistik sayılıyor. Buradaki paternalizm tanımında özgürlüğü kısıtlama, zorlama ya da özerliği ihlal eden bir durum yoktur.²² Eğer bir davranış bireyin menfaati için tercihlerini etkileyerek toplam refahını artırıyorsa paternalistiktir. Sunstein ve Thaler'ın geliştirdiği liberal paternalizm anlayışı dürtme "nudge" kavramı – liberal paternalizm başlığı altında bahsedilmiştir.

Clarke'ın tanımına göre X'in Y'ye yönelik Z davranışını paternalistik olarak değerlendirebilmemiz için (1) X müdahale etmez ise Y'ye serbest olacak bir olasılığı ortadan kaldırmayı hedefliyorsa ya da Y kendisi için tercihte bulunamayacağı takdir X, Y adına tercihte bulunmayı amaçlamalı (2) X, Y'nin iyiliğini arttırmak amacıyla belli bir ölçüye kadar o şekilde (paternalistik) davranmalıdır.²³

Kleinig'in tanımında ise X, Y'nin nihayetinde fayda elde edeceği amacıyla Y'nin menfaatlerini güvenceye almak için paternalistik davranır.²⁴ Pope ise paternalizmi (katı paternalizmin) haklılaştırmasının gerektiğini düşünür, zira yumuşak paternalizm çoğu zaman kendini haklı gösterebilir. Pope'a göre katı paternalizm Y'ye yapılan davranışı paternalistik olarak değerlendirebilmemiz için (1) Y'nin Özgürlüğü kısıtlanmalı (2) X bu

²¹ Richard H. Thaler ve Cass R. Sunstein, "Libertarian paternalism is not an oxymoron." **The University of Chicago Law Review**, 43, 2003. S.1160.

²² Gerald Dworkin, "Defining Paternalism", Christian Coons, ve Michael Weber(Ed.) **Paternalism: Theory and Practice**, Cambridge:Cambridge University Press, 2013, s.29.

²³ Simon Clarke, "A Definition of paternalism", **Critical Review of International Social and Political Philosophy**, 5 (1), 2003, s.29,30.

²⁴ John Kleinig, **Paternalism**, Manchester: Manchester University Press, 1983, s.18.

hareketini Y'nin faydasını arttırmak için yapmalı (3) X, Y'nin o anlık tercihlerini ihmal etmeli, dikkate almamalı ve son olarak (4) X, Y'nin kısıtlanış davranışa gönüllü olarak mı yoksa zorla mı dahil olduğunu dikkate almamak zorundadır.²⁵ Gert ve Culver'ın tanımlarına göre ise X'in hareketinin ahlaki bir kuralı çiğnemesi veya X'in Y'ye yönelik hareketinin ahlaki bir haklılaştırmayı gerektirdiğini söylemeli.²⁶

Marneffe'ye göre ise bir politika bireyin özgürlüğünü bireyin kendi menfaati adına ya da bir şekilde bireyin mevcut durumunu iyileştirmesi adına kısıtlıyorsa paternalistiktir.²⁷ Kişinin menfaatine adına özgürlüğünü sınırlandırmak, belirli nedenlerle onun menfaati artıracaklarını söyleyen politikalarca sınırlandırılması demektir.

1.1.1.3. Paternalizmin Savunulması Ve Karşı Çıkılması

Paternalizm kavramı tek başına tarafsızdır. Ona yüklenen anlamlar ile insanlar nezdinde olumlu veya olumsuz nitelik kazanır. Hayat tecrübeleri insanlara kendi türdeşlerinin anlamsız aptalca hatalar yapabildiğini göstermiştir. Bu nedenle hem insanların hem de toplumun korunması adına belli alanlarda paternalistik nitelik taşıyan bir takım kuralların getirilmesine taraftar olabilirler. Benzer şekilde insanların her zaman doğru tercih yapabilecek yetkinlikte olmadıklarını da tecrübe etmişlerdir. Bu tür nedenlerle paternalizm haklı görülebilir.

İnsanların müdahaleye rızaları olup olmamalarına göre müdahalenin paternalistik olup olmadığı tartışılabilir. Husak'a göre bu durumda rıza yapılan müdahaleyi paternalistik yapmaz²⁸ ancak bu iddia tartışılabilir ve bu noktada rızaya ilişkin daha derin bir inceleme yapılabilir. Kişinin gelecekteki o müdahaleye ilişkin rıza gösterecek olması genellikle paternalistik müdahaleye ilişkin haklı bir gerekçe olarak varsayılır.²⁹ Ancak bu durum yapılan her müdahalenin iyi niyetli olsa dahi gelecekte rıza gösterilip gösterilmeyeceği meselesi belirsizdir. Çünkü insan yaptığı tercihler onu kötü sonuçlara götürse bile tercihlerine karışılmasını istemez. Zira insan tercihleri kendi tercihlerini ortaya koyabilme biçimidir. Dolayısıyla iyi veya kötü tercihlerinin toplamı ile kendi kişiliğini oluşturur. Bu

²⁵ T. Mason Pope, "Counting the Dragon's Teeth and Claws: The Definition of Hard Paternalism." **Georgia State University Law Review** 20 (3), 2004, s.657,658.

²⁶ Bernard Gert ve Charles .M. Culver, "The Justification of Paternalism", **Ethics**, 89 (2), 1979, 199-200.

²⁷ P. De Marneffe, "Avoiding Paternalism", **Philosophy & Public Affairs**, 34, 1995.

²⁸ Douglas Husak, "Paternalism and Consent", Franklin G Miller ve Alan Wertheimer (Ed.), **The Ethics Of Consent: Theory And Practice**, Oxford: Oxford University Press, 2010, s.108.

²⁹ Schramme, a.g.e., s.5,6.

fitratta olan kişilere iyiniyetli olarak yapılan müdahaleler neticeleri ile olumlu sonuçlar doğursa dahi, kişinin kendi olma durumunu engellemeleri itibariyle gelecekte rıza gösterip göstermeyecekleri belirsizdir.

Müstakbel rıza gibi meşrulaştırıcı bir sebep olan önceden bir müdahaleye verilen rıza her ne kadar rıza gösterilen davranış için haklı bir sebep olsa da sonrasındaki müdahalelere veya paternalistik tutum ve davranışlara haklılaştırıcı bir gerekçe olmamaktadır. Paternalizm genellikle akla yatkın olduğu ve akla yatkın o amacı gerçekleştirmede bir ölçü olduğu zaman haklı görülebilir.

Paternalizm haklı gören bir diğer yaklaşıma göre ise karar verme konusunda yeterli imkânlara sahip bu nedenle zayıf veya kötü kararlar veren insanlara karışılarak onların daha doğru karar verebilmelerini sağlayacak yeterliliğe erişmeleri haklı görülmüştür.³⁰ Bu eşitlikçi yaklaşım siyaset felsefesinde yaygın bir görüş olmakla birlikte liberal düşünürler tarafından paternalizm karşıtlığına geçilen yerdir.³¹ Ancak eşitlikçi ve iyiniyetle ortaya çıkan bu yaklaşım sınırlar belirlenmezse müdahale edilen kişinin karar verme konusundaki yetersizliği varsayımı kişiye yönelmiş bir saygısızlık olması muhtemeldir.

Paternalizm taraftarı olan eşitlikçi yaklaşım özellikle kamu sağlığı gibi sorunları fazlalaştığı alanlarda kolayca uygulanabilir. Bu gibi alanlara ilişkin doğru tutum ve davranışların ne olduğu çoğunlukla toplumun sosyoekonomik olarak yeterli kesimi tarafından belirlenmektedir. Eşitlik taraftarları, kendileri bu konuları karar verme konusunda yeterli olmayabileceklerine rağmen, sert bir şekilde kişilere müdahale etmeksizin doğru belirledikleri tutum ve davranışa teşvik etme adına bu argümanı sıklıkla kullanmaktadırlar.³²

Gündelik ilişkilerde dahi iki arkadaşın birinin diğerine “sen bu konuları çok bilmezsin, bu işi yapamazsın dur ben yapayım” yaklaşımı münferit bir vaka olmaktan çıkıp süregelen bir tutum olursa burada bahsedilen saygısızlığa örnektir. Hatta paternalizmin haklı gerekçelerinden biri olan karar verme yetileri oluşmamış çocukların dahi ailelerin sürekli korumacı yaklaşımı ve tercihlerini belirleyici veya dikkate almayan tutum ve davranışları karşısında öfkelenmeleri paternalizm kavramının insanın varoluşundaki sonucunun nereye

³⁰ Kristin Voigt, “Paternalism and Equality”, Thomass Schramme ve diğerleri (Ed.), **New perspectives on paternalism and health care**, London: Springer, 2015, s.97,98.

³¹ Schramme, a.g.e., s.6.

³² Schramme, a.g.e., s.6.

götüreceğinden bağımsız olarak kendi özgürlüğüne, kendi kararlarına karşı takındığı özgürlükçü fitratının çatışmasına güzel bir örnektir.

Olaya insani açıdan bakan Sarah Conly özerkliğin aslında bahsedildiği kadar önemli bir konu olmadığını düşünür ve "özerkliğin aleyhinde" kitabında³³ bu tezini savunur. Özerklik fikrine dayanarak insanların kendi tercihleridir diyerek onları tek başına bıraktığımız zaman elde edilecek olumsuz sonuçlar ile kişinin özerkliğinin korunmasını tartıştığımız zaman birbirini dengelemediğini düşünmektedir. Bu nedenle kendisi zorlayıcı müdahalelerin meşruluğunu tartışır. İnsanların geri dönülemez ve/veya onarılamaz şekilde kendilerine verecekleri zararlara kişilerin özerkliklerini korumak adına sessiz kalmak yerine bir şeyler yapmanın insani değer olarak özerkliğe saygı göstermekten çok daha değerli olduğunu ifade eder. İnsanların kendi tercihlerinden ötürü iyi veya kötü olmalarına müdahale etmemenin yaygın argümanı kişinin özerkliğine duyulan saygıdır. Ancak kişinin özerkliğine duyulan bu saygı ilke olarak kabul edildiğinde kişinin kendi tercihleri sonucu meydana gelebilecek insanı rahatsız edecek sonuçlara karşı da bir haklılaştırma gerekçesi olacaktır.

Bireysel hakların önemine vurgu yapan Norbert Paulo, paternalistik müdahalelerin muhtemel haklılaştırma gerekçelerinin bireysel hakları sınırlayabileceğini söylemektedir.³⁴ Katı paternalizm sahip olunan hakların altını oymaktadır.³⁵

İnsanlara birilerinin ne yapabileceğini söylemesi hatta bu konuda bazı şeyleri yapmaya ve yapmamaya zorlaması oldukça rahatsız edicidir. Babanın çocuğunun başında sürekli sigarayı bırakma konusunda konuşması hatta sigarasını saklaması ya da imha etmesi ne kadar iyi niyetli olursa olsun insanları sinir eden, canını sıkan bir davranıştır. Benzer şekilde şahısların dışında devlet ve onun çalışanları tarafından uygulanan benzer davranış ve tutumlar da vatandaşların canını sıkmakta ve bu nedenle paternalistik davranışlara karşısında rahatsız olmakta, makbul görülen bir davranış olarak değerlendirilmemektedir.

1.1.2. Paternalizmin Temel Unsurları İle İlgili Tartışmalar

Paternalizm kavramına ortak bir tanım getirilememesi soyut kavramlarla yapılan tanımların somut olaylara uygulanmasındaki zorluktan kaynaklanır. Günümüz paternalizm

³³ Sarah Conly, **Against Autonomy; Justifying coercive paternalism**, New York: Cambridge University Press, 2013, s.1-3.

³⁴ Norbert Paulo, "The Bite of Rights in Paternalism", Thomass Schramme ve diğerleri (Ed.), **New perspectives on paternalism and health care**, London: Springer, 2015, s.128,129.

³⁵ Paulo, a.g.e., s.129.

tartışmalarında Mill'in özgürlük hakkındaki kavramsallaştırması önemli yer tutar. Mill, Özgürlük Üzerine isimli eserinde medeni bir toplumun üyesi olan bir bireyin özgürlüğünü kısıtlayacak müdahalenin ancak o davranışın başkasında neden olacağı zararı önlemek amacıyla olabileceğini söyler.³⁶ Ona göre kişinin elde edeceği menfaati, ister fiziksel ister ahlaki olsun müdahale etmek için yeterli değildir.³⁷ Zarar prensibi olarak adlandırılan bu ilkeye göre kişinin kendisine yararlı olacaktır denilerek onu daha mutlu etmek amacıyla bir şeyi yapmaya ve yapmamaya zorlanamaz. Ancak bu durum zorlamaya söz konusu eyleme yönelik, ikna etmek, rica etmek gibi faaliyetleri yapmaya engel değildir.³⁸ Kişinin topluma bir etkisi olmayan yalnızca kendini ilgilendiren davranışlarında “başına buyruktur” bedeni ve kafası üzerinde bireysel egemenliği mevcuttur.³⁹

İfadeyi incelediğimiz zaman Mill'e göre bir müdahalenin haklı olabilmesi için ancak ve ancak başkalarının maruz kalabileceği bir zarar olması lazım aksi durumlarda kişinin menfaatini arttırmayı düşünerek dahi kişiye müdahale etmek mümkün değildir. Burada dikkati çeken iki husus vardır. Bunlardan ilki **kişinin özgürlüğüne yapılan müdahale** diğeri ise kişinin menfaatini arttırmadır. Menfaati artırma **mevcut durumu daha iyiye götürme** olabileceği gibi **gelebilecek tehlikelere karşı korumak** şeklinde de olabilir. Bu iki hususa ek olarak **kişinin rızasının** bu müdahaleleri haklılaştırıp haklılaştırmayacağı da ayrı bir tartışma konusudur. Mill çalışmalarında paternalizm kavramını hiç kullanmamış olsa da zarar prensibi ve özgürlüğü yorumlama biçimiyle paternalizm kavramı ile hep ilgili olmuştur. Zarar prensibinin özünü oluşturan bu üç kavram, özgürlük, irade-rıza ve menfaat ile birlikte oluşan paternalizm bu üç kavramın farklı yorumlarının bulunması nedeniyle yukarıda da bahsedilen birbirinden farklı bazen birbiriyle zıt görünüm biçimlerini ortaya çıkarmıştır.

Denilebilir ki, hem toplum düzenini korumak hem de bireyi korumak insanın varlığını sürdürmesi için gerekli olan uyulması gereken bir takım zorunluluklar vardır. Bu nedenle paternalizmin farklı biçimleri düşünürler tarafından kabul edilmektedir. Mill de bireysel özgürlükçü çizgisinde, yumuşak paternalizmi ve fiil ehliyetinde eksiklik bulunanlara yapılan müdahaleleri haklı görür. Bu durumda tüm mesele bu müdahalelerin sınırlarını belirlemeyebilmedir. Eğer daha yerli bir söylem ile ifade etmek gerekirse,

³⁶ Mill, a.g.e., s.22.

³⁷ Mill, a.g.e., s.22,23.

³⁸ Mill, a.g.e., s.23.

³⁹ Mill, a.g.e., s.23.

paternalizm bir had bilme meselesidir. Kimin kime karşı iyi niyetli dahi olsa nerde nasıl davranabileceği veya davranamayacağını belirlenmesi meselesidir.

Paternalizmin kapsamına ilişkin Grand ve New paternalizmin dar yorumlandığı zaman dikkate alınmayan pek çok hareketin geniş yorumlandığı zaman paternalistik olarak nitelendirildiğini belirtir.⁴⁰ Paternalizm her ne kadar günlük yaşamda somut olarak gözlemlenebilse de, kavramsal olarak soyut unsurlardan oluştuğu için ve yukarıda bahsedilen özgürlük-özerklik müdahale, rıza, fayda - zarar gibi soyut unsurların semantik olarak farklı yorumlanabilmesi tanımların her bileşeninin koşulunun uzun uzadıya ayrıntılı olarak incelenmesi gereken bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle şimdi tanımın olmazsa olmaz üç unsuru incelenecektir.

1.1.2.1. Özgürlüğe – Özerkliğe Müdahale

Paternalizm konusunda en çok atıf alan tanımlardan biri Gerald Dworkin’inin tanımı olduğunu söylemiş ve yukarıda incelemiştik. Tanım ilk ileri sürüldüğünde bu yana değişerek ve gelişerek günümüze gelmiştir. Çünkü tarihsel süreçte çeşitli eleştirilere uğramış ve bu eleştiriler doğrultusunda yenilenmiş farklı noktaları da kapsamıştır. Dworkin’in bahsedilen tanımının ilk haline göre “paternalizm; yalnızca refah, iyilik, mutluluk, gereksinim çıkarlar veya insan olmanın gerektirdiği değerlere başvurarak bireyin hareket özgürlüğüne haklı görülen karışmadır”.⁴¹ Kleinig’e de benzer bir tanım yapar, ona göre de; “X hareketleriyle Y’nin özgürlüğünü kısıtlarken Y’nin iyiliğini güvence altına almayı amaçlıyorsa” burada paternalizm söz konusudur.⁴² Bu iki yaygın tanımda da göze çarpan özgürlük unsurunun kısıtlanması paternalizmine neden olmaktadır. Ancak bireylere yönelik yapılan ve paternalistik olarak nitelendirilen müdahalelerin hepsinin özgürlüğü kısıtlamadığına yönelik değerlendirmeler de vardır.⁴³

Özellikle tıp alanında gerçekleşen paternalistik müdahalelerin özgürlüğü müdahale olup olmadığı tartışma konusu olabilmektedir. Acil olarak hastaneye gelen bilinci kapalı ve kan nakline ihtiyacı olan bir hastanın bağlı bulunduğu inanç kan nakline izin vermemektedir ve hastanın da bu yönde beyanı olduğu hekime iletilmiştir. Bu durumda doktorun bu bilgiye

⁴⁰ Julian Le Grand ve Bill Now, **Government Paternalism: Nany State of Helpful Friend?**, Princeton: Princeton University Press, 2015, s.7.

⁴¹ Gerald Dworkin, “Paternalism”, **The Monist**, 1, 1972, s.65.

⁴² Kleinig, a.g.e., s.18.

⁴³ Grand ve New, a.g.e., s.9.

rağmen hastaya müdahale etmesi paternalistik olarak değerlendirilebilir. Ancak bu noktada kendisine yapılacak müdahaleye rıza gösterecek durumda olmadığı gerekçesiyle özgürlüğünün kısıtlanmadığı da söylenebilir. Kendi akıbetini belirleme noktasında özgürlükçü görüş hekimin bu davranışının yanlış olduğunu söyleyebilecektir. Özgürlüğün tanımını ve sınırları, hangi zamanlarda dışardan müdahalelerin haklı olduğu meselesinin tespiti kolay değildir ve zaman zaman oldukça tartışmalıdır.

Hekimin, hastalığı nedeniyle acı çeken hastasından onu ilgilendiren önemli bir bilgiyi, kardeşinin öldüğü veya bir yakının kaza yaptığı gibi bilgi saklaması da paternalistik olarak değerlendirilebilir. Ya da tıbbi tahlilinin sonucunu öğrenmek istemeyen hastaya hekimin sonucu zorla söylemesi de bu kapsamda değerlendirilebilir. Karşımızdakinin iyiliği için benzer şekilde ilk etapta göze batmayan bilgi saklama benzeri paternalistik bir tutumu günlük hayatta kişiler arasında da sıkça görülebilmektedir. Karşılıklı spor yapan iki arkadaşın birinin diğerine, içinde bulunduğu üzüntülü durumdan kurtulması için bilerek yenilmesi dahi paternalistik bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Gert ve Culver'e göre paternalistik müdahalelerin hepsi ahlaki haklılaştırmaya ihtiyaç duyarlar.⁴⁴ Paternalistik müdahalelerin en karakteristik özelliği ahlaki bir kuralı çiğnemeleridir.⁴⁵ Türkiye'de kolon kanseri olan genç adam acılarına dayanamadığı için babasına kendisini öldürmesi istemiş, babası da oğlunu tabancayla vurarak öldürmüştür.⁴⁶ Bu vakada her ne kadar hastalığın seyri ölümü kaçınılmaz kılsa ve hastanın dayanılması güç acısı, bununla beraber onu o durumda gören ailesinin acısı ve çaresizliği düşünüldüğünde oğlunu öldüren babanın durumu paternalistik olarak değerlendirilebilecekse de öldürmeye karşı olan ahlaki kuralı delmiştir. Bu nedenle babayı suçlu ve haklı görme arasında kolaylıkla karar verilememektedir zira öldürmeme yasağı delinmiştir. Önceki örneklerden farklı olarak bazı paternalistik davranışlar hiçbir ahlak kuralını çiğnemeyebilir. Örneğin intihar meyilli arkadaşını yatılı misafir eden kişinin evindeki ilaçları saklaması buna örnek verilebilir.

Paternalistik tutum ve davranışlar her zaman özgürlüğü kısıtlamıyorlarsa aynı ölçüde paternalizm zorlamayı içermesine açık bir şekilde gerek yoktur.⁴⁷ İnsanların özgürlükleri

⁴⁴ Bernard Gert ve Charles M. Culver, "Paternalistic Behavior", **Philosophy and Public Affairs**, 6 (1), 1976, s.48.

⁴⁵ Gert, ve Culver, Paternalistic Behavior, s.48.

⁴⁶ Kanser hastası oğlunu tabancayla öldürdü, Anadolu Ajansı, 29 Mart 2016, Erişim Tarihi 01 Nisan 2016 aa.com.tr/tr/turkiye/kanser-hastasi-oglu-nu-tabancayla-oldurdu/545456

⁴⁷ Grand ve Bill, a.g.e., s.10.

kısıtlanmadan da paternalistik müdahale edilebileceğini söylemiştik. Duymak istemediği tahlil sonucu zorla kendisine söylenen adam örneğine baktığımızda özgürlüğü kısıtlamayız ancak özerkliğine engel olmuş oluruz.⁴⁸ Özerklik kavramı paternalizm söz konusu olduğunda gündeme gelen önemli kavramlardan biridir. Özerklik kavramı hakkında anlaşılmış bir tanım yoktur. Ancak özerklik temelde dışarıdan gelen bir otoritenin koyduğu kurallara eleştirmeden uyma yerine, kendi kendini yönetebilme özgürlüğüdür.⁴⁹ Eğer kişi kendini idare etme kabiliyetinden mahrumsa ona yapılan müdahaleler haklı görülür.

Kant’a göre evren, olgular evreni ve aşkın evreler olarak ikiye ayrılır.⁵⁰ Olgular evrenine hakim olan nedensellik yasasına tabi olan insan dürtülerinin esiri olur.⁵¹ Bu esaretten ise pratik aklın, aşkın evrenle etkileşime geçmesi ile ahlak ve adaleti getirecek, bu ahlaka uyarak tutsaklıktan kurtulacak, böylelikle gerçek özgürlüğe ulaşılabilecektir. Olgular evreninde yaşamının bir sonucu olarak duygusal dürtülerin etkisini dışlanabilip evrensel yasanın getirdiği forma uyulması ile özerklik temin edilmiş olur.⁵²

Özerklik kişinin kendi uyduğu kuralları koymasıdır. Yani bir iç kural koyma söz konusudur. Özerkliğin, kendini idare edebilme, kendi hakkında karar verme becerisi meselesi günümüzdeki paternalistik tartışmaların önemli bir kısmını oluşturur. Zira kendi hakkında karar verme ve bu kararı uygulama bir süreç içinde gerçekleşir. Kişi yaşantıları, edindiği bilgi ve tecrübeleri ile bir davranışı yapma veya yapmama yönünde tercihte bulunur. Sonra iradesiyle tercihini gerçekleştirir. Bu noktada eğer herhangi bir kimse karışmamış ise kişinin özerkliğinden bahsedebiliriz. Fakat tüm bu süreçte kişi aslında o güne kadar bilinçli olarak veya olmayarak edindiği tüm birikimi ile tercihte bulunur. Özellikle günümüzde psikoloji ve davranışsal ekonomi biliminin verileri insanların bu birikimleri ve bir takım bilişsel önyargı ve muhakeme kusurları olduğunu bilimsel olarak da ortaya koymuştur. İnsan bu eksikliklerinden dolayı kendi hayatları hakkında onarılamaz ve/veya geri dönülemez zarar veren tercihler yapmaktadırlar.

Paternalizm tartışmalarında özerklik önemli bir kavramdır. Gerald Dworkin, 1972’de yaptığı ve yukarıda bahsedilen paternalizmi özgürlüğe yapılan müdahale olarak gören tanımında özgürlük kavramının çok fazla kısıtlayıcı olduğuna yönelik eleştiriler geldiği

⁴⁸ Grand ve Bill, a.g.e., s.10.

⁴⁹ Bedia Aksu, “Özerklik”, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları, 1975, s.137.

⁵⁰ Öktem ve Türkbay, a.g.e., s.89.

⁵¹ Öktem ve Türkbay, a.g.e., s.89.

⁵² Öktem ve Türkbay, a.g.e., s.185.

belirtir.⁵³ Kişilerin muhakeme sürecinde kullandığı bilgilerini manipüle etmek ya da zorlamanın ötesinde de paternalistik müdahaleler olabilir. Paternalistik davranmak demek aslında bir kişiye istemediği bir şekilde davranılmasını ifade etmektedir. Üzgün arkadaşına yenilme, intihara meyilli arkadaşından ilaç saklamak gibi. Bu ve benzeri örneklerde kişiye tanınmış bir hakkı dolayısıyla korunması gereken bir özgürlüğü olmamasına rağmen Dworkin’e göre paternalistik gelmektedir.⁵⁴

Özellikle bahsi geçen ikili ilişkilerde paternalistik müdahalenin tespiti zor olabilir. Kendisi avukat olan, kızının da avukat olmasını isteyen bir baba düşünelim. Kızı iyi bir avukat olabileceğine hatta ancak gündelik geçimini sağlayabilen babasından çok daha başarılı olacağına inancı tamdır. Ancak elde edeceği böyle bir başarının babasını oldukça mutsuz edeceğini düşünerek doktor olmayı tercih eder.⁵⁵ Dworkin’in anlattığı bu varsayımı paternalistik olarak değerlendirmeyiz. Kız babasının kararına engel olmak için bir şey yapmıyor. Babasının düşüncesine göre hareket etmediği gibi, kendisini babasının yerine koyarak da karar vermiyor. Dworkin, birinin diğerine paternalistik davranabilmesi için kişinin özerkliğine bir ihlal olması gerektiğini söylüyor

1.1.2.2. Menfaati Arttırma

Paternalistik iddianın en temel argümanlarından biri menfaati arttırdığı iddiasıdır. Menfaati arttırma olgusu, mevcut durumu daha iyi hale getirebilir. Örneğin, zorunlu birikim hesabına dahil edilen bireyin kısa vadede zararı olsa da uzun vadede ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir birikimi olur.

Menfaatin sadece mevcut olanı daha da iyileştirmesine gerek yoktur. Gelebilecek muhtemel zararları da önleyebilir. Örneğin, kask, emniyet kemeri gibi güvenlik ekipmanlarının kullanımının zorunlu tutulması olası bir kaza anında meydana gelebilecek riskleri azaltır. Benzer şekilde kişilerin tükettikleri asitli ve şekerli meşrubatlara getirilen kısıtlama bireyin özgürlüğünü kısıtlasa da uzun vadede zararlı beslenmenin neden olduğu hastalıklardan kurtararak menfaat elde edecektir.

⁵³ Gerald Dworkin, “Paternalism: Some Second Thoughts”, (Ed. Rolf Sartorius) **Paternalism**, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1983, s.105.

⁵⁴ Dworkin, Paternalism: Some Second Thoughts, s.106.

⁵⁵ Dworkin, Paternalism: Some Second Thoughts, s.106.

Menfaati arttırmadaki temel problemlerden biri, birey için neyin iyi olacağının başkalarınca belirlenmesidir. Kişinin eğitim almak istediği alanın iş imkanlarının sınırlı olması, bu nedenle ailesi, çevresi tarafından daha kolay iş bulabileceği alana yönlendirilmesi, zorunlu kılınması, kişinin kendisi için neyin faydalı olduğunu bilemeyeceği düşüncesinden kaynaklanır.

1.1.2.3. Rıza Problemi

Kişiye yapılan müdahalenin, kişinin rızası durumunda bu müdahalenin haklı görülüp görülemeyeceği, farklı hayat olayları nedeniyle tartışmalıdır. Zira ceza hukukunda mağdurun rızası olduğu bazı durumlarda hukuka aykırı eylem cezalandırılmaz. Eylem hukuka aykırılığını korurken rıza failin ceza almasını engeller. Benzer bir biçimde bireyin rızasının paternalistik müdahaleyi haklı kılıp kılmayacağına dair tartışmalar mevcuttur. Paternalistik müdahalelerde rıza ceza hukukunda olduğu gibi daha dar kapsamda değerlendirilmemektedir. Kişinin önceki rızaya yönelik önceki beyanatlari, paternalistik müdahalenin belli bir süre sonunda sonuç doğurduğu durumlarda, sonucun gerçekleştiği anda kişinin rızası olacağı varsayımları gibi çeşitli olasılıklar gündeme gelmektedir. Kleinig, rızaya ilişkin paternalistik tartışmalarda rızayı temel alarak öne sürülen argümanları inceler.⁵⁶ Buna göre, öncelikli rıza argümanı, gerçek rıza argümanı, umulan rıza argümanı, sonradan ortaya çıkan rıza argümanı paternalizmi haklılaştırmak için kullanılır.

Kişinin koşullar gerçekleştiği zaman iradesine hâkim olamayacağını bildiği ve normal zamandaki iradesinin hilafına irade göstereceğini bildiği durumlarda koşullar gerçekleşmeden ilgilere öncelikli iradesini beyan eder ve ilgililer o koşullar gerçekleştiği zaman kişinin öncelikli iradesine göre hareket ederler. Örneği uyuşturucu tedavisi olmak isteyen kişi bu iradesini beyan ettikten sonra kriz anlarında ya da tedavinin gerektirdiği hallerde o anlık rızası değil tedaviye yönelik öncelikli rızası ilgili kişilerce dikkate alınır. Bu koşullarda yapılan paternalistik müdahaleler kişinin rızası hilafına olmadığı için herhangi bir meşruluk problemi taşımaz. Dolayısıyla paternalistik müdahale haklı görülebilir.

Kişinin yapmak istediğini beyan ettiği eyleme karşı aslında başka bir şeyi kast ettiği söylenebilir. Bu duruma gerekçe olarak insanların gerçek ile tecrübeye dayanan iradeleri arasındaki farktan kaynaklandığı söylenebilir.⁵⁷ Mill'in yıkılmak üzere olan köprü örneğinde

⁵⁶ Kleinig, a.g.e., s.55.

⁵⁷ Kleinig, a.g.e., s.58.

köprüden geçmek isteyen kişi örneğinde⁵⁸ kişiyi uyarmak için vakit olmadığı için köprüden geçerken engel olunabilir. Burada özgürlüğe bir müdahale yoktur çünkü gerçekte kişinin adımını atıp köprüden aşağı düşme gibi bir amacı yoktur. Benzer şekilde yaşlı insanların harcamalarını kontrol altına almak bir manada frenlemek için akrabaları koruma faaliyetine girişmeleri de gerçek niyet argümanına dayanabilir. Mirasçılar yaşlı kişilerin malvarlığının bütünlüğünün korunması için onlara vasi atanabilir. Böylelikle yaşlıların bir takım düşünsel yetersizliklerinden ötürü amaçladıkları niyetlerinin aksine yönde bir karar vermesinin engellenmesi amaçlanmaktadır.⁵⁹

Bazı durumlar, içinde barındırdıkları hususiyet gereği rıza vermeye müsaade etmez. Kişinin önceki tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi neticesinde, o anda nasıl karar verebileceği tespit edilebilir.⁶⁰ Kleinig'in verdiği örnekte, zehirli gazlara çalışan iki arkadaşın biri bu gazlardan birini solur ve çılgına dönmüş hareketler yapar bir hale gelir. Arkadaşının tüm tedavi yaklaşımlarına hasta o anda rıza göstermese dahi, hastanın yaşamını bilen çalışma arkadaşı onun hayatla olan ilişkisini ve zararlı gazın bu etkisini bildiği için hastanın o anlık rızasını aksi yönde umulan rızasına dayanarak dikkate almaz ve tedaviye devam eder.

Özgürlükçü yaklaşan bazı yazarlara göre paternalistik müdahale ancak rızanın mevcudiyeti ile haklı görülebilir.⁶¹ Gelecekte verilecek rıza paternalistik müdahaleyi haklı kılabilir.⁶² Özellikle çocuk eğitimi konusundaki paternalistik müdahalenin haklılaştırma sebeplerinden biri bu sonradan ortaya çıkan, müstakbel rızadır. Eğitim için çocukların zorunlu olarak eğitim alması, gene bu eğitim zorunlu bir içeriğe sahip olması onların gelecekteki yaşantılarına yönelik bir takım iyi özellikleri kazanmaları amacı ile ilgilidir.

1.1.2.4. Bilişsel Önyargı

Günlük hayatta tercihlerimiz nasıl oluşur? Her ikisi de benzer özellikler ile en iyi temizliği sunduğu iddiasında olmasına rağmen A marka çamaşır deterjanı yerine B marka çamaşır deterjanı tercih etme nedenimiz nedir? Meydana gelen bir olaya ilişkin eş değer miktarda bilgi ortayken neden taraflar olayı farklı hatta bazen taban tabana zıt yorumlarlar.

⁵⁸ Mill, a.g.e., s.147.

⁵⁹ Kleinig, a.g.e., s. 59.

⁶⁰ Kleinig, a.g.e., s.59.

⁶¹ Rosemary Carter, "Justifying Paternalism", *Canadian Journal of Philosophy*, 7 (1), 1977, s.133, Kleinig, a.g.e., s.60.

⁶²

Ya da dolandırıcılığı herkes tarafından bilinen kişiler nasıl her defasından insanları dolandırabiliyorlar. Bunlar ve benzeri onlarca durum incelendiğinde insan olarak olayları kavrama, yorumlama kabiliyetimiz çok da kusursuz olmadığı görülmektedir. Onaylanma duygusu, çoğunluğun yaptığını yapmaya meyilli olmak gibi kusurlarımız var. Bu kusurlar “cognitive bias” kavramı altında incelenmektedir.

İnsanın düşünme eylemini gerçekleştirdiği ve bedeninin yönetimine sahip organ olan beyin tüm vücudun hacim olarak yüzde ikisini kaplamaktadır. Buna karşılık toplam enerjinin yüzde 20’sini tüketmektedir.⁶³ Bu nedenle beyin fonksiyonlarını çalıştırırken verimli çalışma adına bir takım yöntemler geliştirir. Bunlar her zaman doğru biçimde düşünmeyi değil en kolay ve dolayısıyla en az enerji en yüksek verimle çalışmayı hedeflemektedir. Düşünmek başlı başına enerji gerektiren bir eylemdir. Bu eylemi en az masraflı halletme yolu bir takım kısa yollar oluşturmaktır. Şayet siz sıcak bir nesneye çıplak elle dokunmanın zararlı olduğunu tecrübe ettiğiniz zaman benzer durumlar için tekrar muhakeme yapmazsınız. İlk durumda yapılması gereken davranışı uygular yani, elinizi ateşten sakındırırsınız. Bu şekilde davranmanın enerji verimliliği adına faydalı olduğunu söylenebilir. Ancak bu şekilde düşünme bir takım zihinsel önyargılara da sebep olacaktır.

Günümüz liberal yaklaşımı zararlı sonuçlar doğuran bu muhakeme hatalarını gidermek için muhakeme için gerekli olan ya da diğer bir ifadeyle muhakemenin üzerine temellendiği yanlış bilginin değiştirilmesini amaçlamaktadır. İnsanların yanlış tercihleri sağlık, sosyal yardım gibi alanlarda ödenemez külfetler oluşturmaya başlanmıştır. Bugün dünyadaki obez sayısı zayıf insan sayısını geçmiştir.⁶⁴ Yaklaşık kırk yıldır yürütülen çalışmaya göre 1975 ile 2014 yılları arasında 186 ülkeden 20 milyon insanın vücut kitle indeksi incelenmiş buna göre 1975’te 105 milyon olan obez sayısı 641 milyona, düşük kilolu insan sayısı ise 330 milyondan 462 milyona yükselmiş. İşin belki en kritik yanı obeziteyi engelleme ve azaltmaya ilişkin yapılan çalışmaların başarılı olmaması. Obezite pek çok sağlık sorununa neden oluyor. Artan sağlık sorunları ise toplumun genel işleyişine engel teşkil ediyor. Gerek artan sağlık harcamaları gerek, hastalıklar nedeniyle meydana gelen iş kayıpları, bu hastalıklar nedeniyle artan sosyal güvenlik harcamaları gibi nedenlerle

⁶³ Clark, DD; Sokoloff L Siegel GJ, Agranoff BW , Albers RW , Fisher SK, Uhler MD. **Basic Neurochemistry: Molecular, Cellular and Medical Aspects**. Philadelphia: Lippincott, 1999, s.637-670.

⁶⁴ Majid Ezzati ve diğerleri, “Trends in adult body-mass index in 200 countries from 1975 to 2014: a pooled analysis of 1698 population-based measurement studies with 19·2 million participants”, **The Lancet** , 387 (1396), 2016, s.1377.

insanların bir şekilde obeziteye yönelik kötü alışkanlıklarından vazgeçirilmesini amaçlanmaktadır. Zira durum kriz seviyesinde olarak değerlendirilmektedir. İşte bu noktada yapılacak tekrar sağlıklı toplumu temin etme çalışmalarında paternalizm bu çalışmaların insanları ikna yoluyla mı yoksa doğrudan yasaklama, zorlama yoluyla mı olacağına dair tartışmaların odağında durmaktadır. Bu nedenle liberal paternalizmin oksimoron olup olmadığı ya da “nudge” kavramı ile insanların dürterek içine düştükleri bilişsel önyargılarının zararlarından, bir çobanın değneğiyle uçuruma giden koyunlarını değneğiyle engellemesi gibi, kurtarıp kurtaramayacağı meseleleri tartışılmaktadır.⁶⁵

Sonuç olarak bireyin mekanik sistemi meselesi günümüzün haklılaştırılmasında kullanılan bir argümandır. Burada diğerlerinden farklı olarak mentalite değişir. Diğer paternalizm uygulamaları bireyi özgür irade sahibi kabul edip, ya da onu en azından yararcılık anlamında menfaat sahibi bir süje kabul edip ona yapılacak müdahaleleri özgürlük, menfaat ve rıza ile haklılaştırmaya çalışırken günümüz anlayışı insan psikolojisin, belirli zaafılara sahip bir sistem olarak kabul etmekte ve bu zaafılara müdahale etmeyi “bireyin özgür iradesi ya da bağımsız bir süjeye müdahale etmek “olarak görmemekte yalnızca mekanik bir sistemin aksıyan noktalarına yani “psikolojik zaafılara” engel olmaya çalışmak olarak görmektedir. Böylece birey olmadığı için yapılan müdahalenin özgürlük menfaat ya da rıza yönünden tartışılmasına gerek yoktur. Ancak paternalizm kavramının yapısının yol açtığı müdahalenin o kişinin menfaatine dayandırılması gereği bağlamında ve kapsamında sistemin zaafılarına müdahalenin insan türünün yararına olduğu ileri sürülmektedir. Önemli olan yalnızca sistemin zaafılarını düzeltilmeye çalışılması ve bununla sınırlı kalınmasıdır.

1.1.3. Paternalizm Kavramının Doğması Ve Gelişmesi

1.1.3.1. Paternalizmin Doğuşu ve Gelişimi

Paternalizmin, tarih içinde görünüm biçimlerini incelemek kavramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Böylelikle kişinin üzerinde, devlet, toplum veya diğer kişilerce gerçekleştirilen paternalistik yaklaşımların, motivasyonları, meydana getirdiği sonuçlar daha iyi gözlemlenebilecektir. Bu inceleme ile paternalistik analojinin tarih boyunca uygulandığını ve geçirdiği evreleri görme fırsatı sunacaktır.

⁶⁵ Thaler ve Sunstein, "Libertarian paternalism is not an oxymoron.", S.1159-1202.

Kişilerin davranışlarını veya toplumsal tutumlarını paternalistik olarak nitelendirilmesi veya bu tutum ve davranışların meşruluğunun tartışılması tarihsel ve felsefi olarak modernizm bağlamında ortaya çıkmıştır.⁶⁶ Aydınlanmayla birlikte, kralların kutsal hakları teorisi (divine rights of kings), sözleşmecî egemenlik teorilerinin etkileriyle birlikte kademeli olarak azalmıştır.⁶⁷ Bireylerin kendi ve bireyselliklerinin değeri hakkındaki görüşlerinin değişmesi ve kişinin kendisine zarar verebilen davranışlarına ilişkin düzenlemeler Aydınlanma ve modern liberalizmin doğuşu ile ilişkilendirilebilir.⁶⁸

Daha erken dönem ve kültürlerdeki benzer olgular için genellikle ataerkillik (patriarchalism)^{69,70} ve patrimonyalizm⁷¹ kavramları kullanılmaktadır. Ataerkillik, toplumun her ferdinin birbiriyle “bilinçli bir biçimde” kan bağıyla bağlı olmasını ifade eder. Bu toplumlarda soy, üyelerin birbiriyle olan ilişkilerini tanımlama aracıdır ve erkek bu ilişkilerin temelinde karar verici, idare edici unsur olarak yer alır.⁷² Ataerkillik, belirli bir politik toplum içinde kabul edilen değerlerden destek alır.⁷³ Ataerkillikte hükümdar veya erk sahibi kendinin ve tebaasının bireysel çıkarlarını bir hiyerarşi içinde kamu yararı kapsamında ihtimam gösterir.⁷⁴ Patrimonyal toplumda, erkek aile reisleri yönetiminde bir idare vardır ve aile reisliği en yaşlı erkekten diğer en yaşlı erkeğe geçme şeklinde devam eder. Ataerkil toplumdan farkı ise kan bağı ile belirlenen toplumsal ilişkilerde kan bağı dışındaki bir kişiye de, bir aileye, bir topluluğa, gruba dâhil olmasına imkan tanımasıdır.⁷⁵

Kavramları daha yakından incelediğimizde ataerkil toplumda başta otorite sahibi babanın olduğu ve ailenin birbirine hiyerarşik olarak sıkı bir bağla bağlı olduğunu görürüz. Patrimonyal toplumlarda ise aile reisi olan baba figürü aynı fonksiyonunu korumakla birlikte, bu sefer aile üyeleri arasındaki ilişkinin salt kan bağı ile bağlı olması aranmamış, kan bağı olmayan kimselerin de kendilerini aileye bağlı, ait olarak görmesine imkân tanımıştır. Toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin oluşturduğu düzenin aile içi bağlarla

⁶⁶ Peter Cserne, **Freedom of Contract and Paternalism: Prospects and Limits of an Economic Approach**, New York: Palgrave Macmillan, 2012, s.10.

⁶⁷ Antal Szerletics, “Paternalism” **Essex Autonomy Project Green Paper**, Essex University of Essex: Essex Autonomy Project, 2011, s.2.

⁶⁸ Szerletics, s.2.

⁶⁹ Cserne, s.10.

⁷⁰ Ataerkillik, paternal kavramların uyumlu bütünlüğü adına Türkçede de kullanılan Patriyârşî veya paternalizm şeklinde kullanılabilirdi, ancak Türkçesi olan ataerkillik tercih edilmiştir.

⁷¹ Richard Sennett, **Otorite**, 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2014, s.68.

⁷² Sennett, a.g.e., s.68.

⁷³ Cserne, a.g.e., s.10.

⁷⁴ Cserne, a.g.e., s.10.

⁷⁵ Sennett, a.g.e., s.68.

oluşturulması otoriteyi güçlendirdiği gibi toplumun yönetimini de kolaylaştırmaktadır. Nasıl ki, ataerkil bir ailede babanın otoritesi sorgulanmaz, mülkün babadan erkek evlatlara geçmesi, emirlerine itaat edilmesi olağandır, alışkanlıktır, aynı şekilde aile içi bu mikro ilişki biçimi makro düzeyde devlete uygulandığı zaman da hükümdar bu ilişkinin getirdiği olağanlıktan ve yönetim kolaylığından yararlanmakta ve meşruiyet kazanmaktadır.

İngiltere’de paternal analoji, Sir Robert Filmer tarafından siyasi otoritenin meşrulaştırılması için kullanılmıştır. Buna karşılık John Locke ise “Hükümet Üzerine Birinci İnceleme”yi⁷⁶ yazmış ve Filmer’in tezlerini çürütmüştür. Locke’dan sonra patriarşiyi Filmer nisbetinde savunan biri daha çıkmamıştır⁷⁷. Filmer’in “Patriyarşi Ya Da Kralların Doğal Gücü (Patriarcha, or the Natural Power of Kings)” kitabının ölümünden (1653) sonra 1680’de yayınlandığını belirtmekte fayda vardır.

Paternal analoji, devletin vatandaşları ile arasındaki iktidarın kaynağını ve niteliğini, babanın aile içinde baba olarak çocukları, koca olarak eşine karşı sahip olduğu iktidar ile benzeşim kurarak açıklama ve meşrulaştırma çabası olarak ifade edilebilir. Her düşünce, fikir ya da kısaca ve kapsamlı bir şekilde insan, yaşadığı devrin koşullarına göre şekillenir. Yaşadığı devrin koşulları onu oluşturduğu kadar o da kendi devrini ve kendinden sonra gelecek devri düşünceleri, hayat pratikleri ve tercihleriyle etkiler. Bakış açısı dediğimiz şey, bir düşüncenin, bir insanın, geçmişin getirdiği birikim ve günün meselelerine ilişkin kavrayışı ve tercih ettiği çözümler ile durduğu yerden ibarettir. Robert Filmer’in yaşadığı dönem İngilteresi’nin koşulları, Filmer’in kralın yanında yer alması gibi sebepler onu patriarşiyi en sert şekilde savunan düşünür haline getirmiştir. Bu nedenle paternal analojiyi mutlakiyetçi devlet anlayışından başlayarak Aydınlanma ve sonrasında günümüze kadar geçirdiği tarihi süreç içinde incelemek paternalizm fikrinin doğuşu, dönüşümü ve zaman içinde geçirdiği evreler hakkında zihnimizde daha berrak bir yer edinmesini sağlayacaktır.

Robert Filmer’dan önce pek çok düşünür, hali hazırda devlet ve ailenin arasında bir benzerlik olup olmadığını incelemiştir. Devlet ve aile arasındaki bağın incelenmesini Antik Yunan’a kadar götürülebilir. Aristoteles, “devlet adamı ile devlet, kralla uyrukları, aile reisiyle ev halkı, efendi ile kölenin” birbirileri arasındaki ilişkilerin benzer olduğunu

⁷⁶ John Locke, **Hükümet Üzerine Birinci İnceleme**, Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı, (çev. Fahri Bakırcı), Ankara: Kırılmaç Yayinevi, 2007

⁷⁷ Cserne, a.g.e., s.11.

düşünmenin yanlış olduğunu söyler⁷⁸. Ona göre, bu benzeşimde farklı olan şey sadece kıyas olunanların arasındaki büyüklük farkı değil, ayrıca nitelik farklarıdır. Fakat bazı etkileşimler de mevcuttur örneğin aile içinde çocuk olarak yönetilmek ve ebeveyn olarak çocukları yönetmek vatandaşlık için en iyi hazırlıktır.⁷⁹ Devletin oluşma sürecinde ailelerin⁸⁰ zamanla genişlediği bu genişlemenin neticesinde aile topluluğunun ihtiyaçlarını karşılaması içinde ailenin en yaşlı erkek üyesinin bir kral gibi aile topluluğunu yönettiğini söyler. Aile toplulukları köyleri, köylerde şehri ya da devleti oluşturur.⁸¹ Burada anlatılan süreç içerisinde ailenin devletin oluşumuna kaynaklık etmesidir. Aile ile devlet iktidarı arasında herhangi bir benzeşim kurulmamıştır. Aristoteles, kralla vatandaşları, aile reisiyle aile fertleri, köle ile efendi arasındaki ilişkilerinin birbirinin aynı olarak değerlendirilmesinin, benzeşim kurulmasının, yanlış olduğunu söyler

Çiçero, De officiis isimli, döneminin en çok okunanlarından biri olan eserinde aileyi “devletin fideiği” (seminarium rei publicae) olarak nitelemiştir.⁸² Ailenin bu şekilde tanımlanması bağlamına bağlı kalınmaksızın sık tekrarlanan bir ifade olmuştur.⁸³ Ortaçağ’da Roma Katolik Kilisesi’nde, Skolastik ilahiyatçı ve düşünürler arasında popüler olmuştur ancak bu ifade aslında, politik önem kazanan aileden destek arayan, her zaman erkeklerin baskın olduğu ataerkil ailenin, politik bir model olarak kullanıldığı seküler bir doktrindir.⁸⁴

Robert Filmer, Jean Bodin’den (1530-1596) etkilenmiştir. Bodin’in görüşlerine pek çok noktada takipçisi olmuştur. Bodin, 1530 senesinde doğmuş, hukuk eğitimi tahsil etmiş, bir süre öğretim üyeliği yaptıktan sonra üniversiteden ayrılmış sonra avukatlık yapmak için Paris’e gitmiştir. Paris’te bulunduğu süre içerisinde hukuk dışında iktisat, tarihi doğa bilimleri alanlarında da çalışmıştır.

Bodin’in yaşadığı dönem Fransa’sında dini uyuşmazlıklardan kaynaklanan şiddet olayları mevcuttu. Bodin, krallık erkinin güçlenmesi ve dini hoşgörünün yaygınlaşmasıyla

⁷⁸ Aristo, **Politika**, 16. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014, s.9.

⁷⁹ Aristo, a.g.e., s.9-11.

⁸⁰ Burada ifade olunan aile, İngilizce “household” kavramının karşılığıdır. Household, ise bugün bizim anne baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tasavvurumuzdan ziyade içinde, erkek, kadın, köleler ve çocuklardan oluşan daha büyük ve girift bir yapıyı ifade eder.

⁸¹ Aristo, a.g.e., s.11.

⁸² Ann-Cathrin Harders, “Beyond Oikos and Domus: Modern Kinship Studies and the Ancient Family”, **Families in the Greco-Roman World**, Londra: Continuum, 2012, s.18.

⁸³ Gordon Schochet, "Patriarchy and Paternalism." **Europe, 1450 to 1789: Encyclopedia of the Early Modern World**. 2004. <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3404900841.html> 13.02.2015.

⁸⁴ Gordon, a.g.m.

dini kaynaklı uyuşmazlıkların ortadan kalkacağını düşünüyordu. Bu görüşleri nedeniyle o dönemdeki Politikler grubunda yer alan bir düşünür sayılır.⁸⁵

Bu olayların ülkeyi bir iç savaşa sürüklemesi ve dolayısıyla kralın iktidarına yönelmesi riski vardı.⁸⁶ Hatta Bodin'in kendisi Katolikler tarafından protestan hatta Yahudi olmakla suçlanmış, Fransız Protestanlarına yapılan soykırımdan kendini zor kurtarmıştır. Böyle bir ortamda, çıkış yolu olarak kralın salt erkini savunan ve buna egemenlik kavramıyla yoğuran ve siyasetin de ahlaklaştırıldığı⁸⁷ bir düzenin kurulması gerektiğini söyleyen kitabı *Lex Six Livres de la République*'i (Devletin Altı Kitabı) 1576'da yayınlamıştır.

Bodin, mutlak monarşiyi hukuksal bir zemine oturtturarak kendinden önceki dini kaynaklı "kralların kutsal hakkı" kuramını tanımamış, mutlak monarşiyi laik bir zemine oturtmuştur.⁸⁸ Bu açıdan, Bodin'in tanımına baktığımızda devlet, "çeşitli ailelerin, ele geçirdikleri varlıklarla birlikte, egemen bir kudret tarafından hukuka uygun olarak yönetilmesidir".⁸⁹

Bodin'in devlet tanıma baktığımızda ilk dikkati çeken aile kavramıdır. Ailenin önemi yukarıda bahsedilen dini çatışmaların ve bu çatışmaların doğurduğu şiddet ortamında dini bir dayanak olmadan kralların kutsal hakkında olduğu gibi meşru bir dayanak bulma ihtiyacıdır. Devletin uyruklarını tekrar devlete mutlak ve sorunsuz itaat edebilmesi ve bu sayede düzenin tekrar sağlanabilmesi için gerekli olan meşrulaştırma için Bodin, aile ve devlet arasında kurduğu benzeşimden yararlanmaktadır.

Bodin'e göre aile, devleti oluşturan ve içinde özel mülkiyetin, reise bağlı bir otorite düzeninin bulunduğu doğal bir birimdir.⁹⁰ Bodin bu benzeşimle, ailede babaya olan itaatle, devlette krala olan itaate paralellik kurarak devletin güce dayalı kaynağından başkaca, daha meşru ve olağan görünen kaynaklar sunmaya çalışmıştır. Bu sayede ailedeki babanın rolü, devlette krala geçiyor. İçine doğduğu ve seçme şansı olmadığı ailesinde, farkına varmadan aile reisi olan babasına belki hiç sorgulamadan itaat ederek büyüyen çocuk vatandaş olduğu zaman kralına itaat ederken de aynı sorgulama olmaksızın itaati sürdürüyor. Bu noktada

⁸⁵ Ağaoğulları, s.12.

⁸⁶ Ağaoğulları, a.g.e., s.12,13.

⁸⁷ Bodin, Machiavelli'den çok etkilenmiştir, ancak onun devlete ahıksızlığı getirdiğı için sorumlu görmekteDir. Gönderme Machiavelli'dir.

⁸⁸ Ağaoğulları, a.g.e., s.12.

⁸⁹ İlhan Akın, **Kamu Hukuku**, 5. Bası, İstanbul: Beta Yayınları, 1987, s.93.

⁹⁰ Ağaoğulları, a.g.e., s.20-24.

otoritenin babada olmasıyla devlette olması arasında Bodin'e göre herhangi bir fark yoktur.⁹¹ Bu sayede babaya itaate alışan çocuğun vatandaş olduğu zaman paternalist kral iktidarına uyumda sorun yaşamayacaktır.

Tanımdaki bir diğer unsur olan hukuka uygunluk, salt güce sahip müstebitlerin oluşturabileceği düzenin devletten ayıran başlıca özelliiktir.⁹² Bodin'e göre devletin öncelikli gayesi sadece vatandaşlarının güvenliğini, refahını sağlamak değil, aynı zamanda vatandaşlarının ruhlarının ihtiyaçlarını temin için en yüceye teveccüh etmesidir.⁹³ Devletin en başta gelen ve asıl gayesi erdem olmalıdır. En yüce iyilik olarak erdemin devlette veya vatandaşta tezahürünün hiçbir farkı yoktur ve bunun neticesinde ilk olarak siyaset ile ahlak (etik) arasında ayrılmaz bir ilişki vardır diyebiliriz.⁹⁴ Diğer bir netice ise insanların gerek ahlaki gerekse siyasete yönelmiş davranışlarında, en yüceye yönelmiş olmaları, Tanrının (doğanın) yasalarına göre biçimlendirmesini gerektirir ki, en yüce iyiye ulaşsın.⁹⁵ Bu noktada devletin oluşumda tanrıya yer vermeyerek seküler bir devlet tasarlayan Bodin, devlet amacına Tanrı'yı dahil ederek, insan üretimi olan seküler devleti konusunda tutarsız davranmıştır.

Bodin'e göre egemenlik farklı konumlarda bulunabilir, bunlar halk meclisi, aristokratlar veya kral olabilir. Farklı konum olasılıklarına göre oluşacak yönetim biçimlerini inceleyen Bodin, egemenliğin tek bir kralda olduğu monarşiyi doğaya en uygun yönetim biçimi olduğunu söyler. Bütün doğa yasaları monarşiyeye götürdüğü söyleyen Bodin, ailede tek bir başkan, gökte tek bir güneş, evrende tek bir tanrı olduğu gibi, devlette de tek bir egemenin bulunması gerektiğini ileri sürer. Devletin doğal düzene uyması ancak monarşide gerçekleşir.⁹⁶

Fransız devriminin getirdiği özgürlükçü düşünceler ve sanayi devriminin⁹⁷ kişi hayatında getirdiği değişikliklerle birlikte kişilerin hükümdarlara ve iş sahiplerine olan bağlanma biçimi varoluş kaynağını yitirmeye başlamıştır. Kendinin ve bireyselliğin farkına varılması ve babanın patron olduğu ailece çalışılan işlerden birbirinden bağımsız insanların

⁹¹ Akın, a.g.e. ,s.94.

⁹² Ağaoğulları, s.18.

⁹³ Ağaoğulları, s.19.

⁹⁴ Ağaoğulları, s.19.

⁹⁵ Ağaoğulları, s.19.

⁹⁶ Akın, a.g.e., s.97,99.

⁹⁷ Patronların paternalist bir anlayışla fabrikalarını yönetmeleri ikinci bölümde “endüstriyel paternalizm” başlığında incelenmiştir.

bir araya gelerek çalıştıkları fabrikaların ortaya çıkması paternal hiyerarşinin güç kaybetmesine sebep olmuştur.

1.1.3.2. Modern Devlet, Modern Toplum ve Paternalizm

Modernlik insanın doğadan kopuş sürecidir ve bu sürecin temelinde kapitalizm yer alır.⁹⁸ Kapitalizm modernliğin tam karşılığı olmamakla birlikte onun maddi olarak temelini oluşturur.⁹⁹ Giddens modernliği dört farklı kurumsal boyut ile inceler.¹⁰⁰ Bunlar tüm toplumsal yaşamın gözetlemesi, kapitalizm, endüstriyel üretim ve şiddet araçlarının merkezi denetimidir. Konumuzla en çok ilgili olan toplumsal gözetimi incelediğimizde, iktidarlar, vatandaşlarını gözetim altında tutarak toplumun bütünü denetler. Bu denetleme benzer şekilde bürokratik yapılanmış kapitalist işletmelerde de gerçekleşir.¹⁰¹ Her bürokratik kurum kendi personelini gözeterek denetim altında tutar.¹⁰² Hapsihane, ıslahevi, okul gibi düzeltici kurumlarda gözetim açık bir şekilde uygulanırken, diğer kurumlarda dolaylı ve enformasyona dayalı olarak uygulanır.¹⁰³

Modern insanın yaşama alanı doğayla mücadele ettiği alan değildir artık o üretilmiş bir çevrede yaşamaktadır.¹⁰⁴ Üretilmiş çevre belli bir akıl tarafından dizayn edilmiştir. İnsanların da bu tasarlanmış düzene uygu yaşamalı, bunun gerçekleşip gerçekleşmediği de gözetleme sayesinde gerçekleşecektir. Gözetleme bürokrasi ve işyerinde öne çıkan bir şekilde ast-üst ilişkisine dayalı bir disipline yöneliktir.¹⁰⁵ Disiplin, denetim ve kişisel becerileri gerçekleştirecek bir teknolojidir. Çeşitli yöntem ve tekniklerle birey kendi öz disiplinin, öz kontrolünü sağlayacak, bireylerin tek tek disipline edilmesinden sonra bu sefer nüfus disiplin edilecektir.¹⁰⁶

Bu noktada paternalizm hem bireyleri hem de nüfusu disipline etmede bir araç olarak kullanılabilir. Bireylerin tek tek beslenmelerine dikkat etmeleri, spor yapmaları sağlıklı olmaları, hem kapitalist düzende iş hayatlarında daha verimli, en azından sağlık sorunlarıyla sekteye uğramamış, çalışmalarını sağlar. Ayrıca sağlıklı vatandaşlar olarak daha az

⁹⁸ Engin Topuzkanamış, **Hukuk ve Disiplin**, İstanbul: 12 Levha Yayınları, 2013, s.21.

⁹⁹ Mehmet Tefik Özcan, **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, İstanbul: 12 Levha Yayınları, 2013, s.49.

¹⁰⁰ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul Ayrıntı Yayınları, 1994, s.55-61.

¹⁰¹ Topuzkanamış, a.g.e., s.25.

¹⁰² Giddens, a.g.e., s.57.

¹⁰³ Giddes, a.g.e., s.57.

¹⁰⁴ Giddens, a.g.e., s.59.

¹⁰⁵ David Lyon, **Gözetlenen Toplum, Gündelik Hayatı Kontrol Etmek**, (Çev. Gözde Soykan), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2006, s.11.'den aktaran, Topuzkanamış, a.g.e., s.11.

¹⁰⁶ Topuzkanamış, s.27.

hastalanırlar, daha az sorun çıkararak daha ideal bir vatandaş olurlar. Sağlığa ilişkin kaygılar sadece kişiyi dikkate aldığı zaman, kişinin yemek yemesi annesi tarafından ya da doktor tarafından sınırlandırılabilir. Ancak bir insan topluluğundan bahsediyorsak ilgili alandaki düzenlemeyi kanunlar aracılığı ile yaparak gıdaların hem üretilmesine hem tüketilmesine müdahale edebilir, hatta insanların ona erişimini dahi kısıtlayabiliriz.

Modern toplumdaki birey, Kant'ın ifadesi ile erginliğe ulaşamamış geleneksel bireyden kopmuş, kendi lehine özgür ve özerk bir hal almıştır.¹⁰⁷ Modern toplumda birey, özgür emek piyasasına duyulan ihtiyaç nedeniyle kaçınılmaz olarak özgürleşmiştir.¹⁰⁸ Bu özgürlük toplum içinde bir özgürlüktür, tabiat içinde değildir ve dolayısıyla da kısıtlanmış olarak doğmuştur.¹⁰⁹ İçinde yaşadığı toplumun sorumluluklarını yerine getirdikçe, disiplinli davranmayı sürdürdükçe özgürlüklerine sahip olmaya devam edecektir. Modern devlet iktidarının ayırt edici özelliği, toplumun tamamında denetim kurabilme onların gündelik hayatını belirleme ve müdahale edebilmek olduğu söylenebilir. Devlet iktidarını ya zorla ya da vatandaşlarının kendisini meşru görmesi ve uyması ile sağlar. Bireyler, toplum içinde yer alabilmek için disipline olurlar ve toplumun devam edebilmesi için tüm bireylerin kurallara uyması gerektiği düşüncesi ile toplum da disipline olur. İnsanlar modern toplum içinde daha üst konumlara gelmeyi ya da daha çok gelir sahibi olmayı kendileri için özgürleşme, özerkleşme aracı olarak gördüklerinde onlara müdahale etmeksizin kendileri öz disiplinleri ile gerekli görülen tutum ve davranışları sergilemektedirler.¹¹⁰

Bahsedilen ortamda birey, bir cezaya muhatap olmaksızın disiplin davranışlarını yerine getirmeyip gerekli menfaatleri sağlayamaması dahi onu üzer.¹¹¹ Böyle bir ortamda ise paternalistik müdahalelere belki ihtiyaç bile kalmaz. Kişilerin disipline olup topluma dahil olma motivasyonu pek çok şeyi halledebilir. Ancak gene de disipline olamamış kişiler veya topluluklar olabilir. Bu sefer öz disiplinleri ile beklenen davranışları yerine getiremeyen insanlara paternalistik müdahaleler yapılabilir.

¹⁰⁷ Topuzkanamış, a.g.e., s.66.

¹⁰⁸ Topuzkanamış, a.g.e., s.66.

¹⁰⁹ Topuzkanamış, a.g.e., 67.

¹¹⁰ Topuzkanamış, a.g.e., 72.

¹¹¹ Max Weber, **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, (Çev. Özer Ozankaya), 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi, 2014, s.59.

1.2. Paternalizm Ve Pozitif Hukuk Uygulamaları

Bu bölüme kadar paternalizmin yaygın olarak kullanıldığı alanları gördük. Bu bölümde paternalizmin hukuk formunda görünümü incelenecektir.

1.2.1. Teknik Hukukta Paternalizm

Paternalizm bireylerin özgürlüklerine müdahale ederek onların iyiliklerini refahlarını arttırmayı hedefler. Gerek özel gerekse kamusal alanda paternalizm yaygındır. Paternalizmin haklı olup olmadığı, hangi durumlarda kabul edilip hangilerinde edilemeyeceği meselesi ise oldukça tartışmalıdır. Paternalizmin haklı görülen temel gerekçesi nihayetinde bireyin menfaatlerini özgürlüklerinden bir takım kesintiler, kısıtlamalar yapılarak arttırmasıdır. Paternalizme karşı çıkılan nokta ise bireyin özerkliğine ve özgürlüğüne müdahale etmesi, onu çiğnemesidir.¹¹² Bireyin refahını ve bireyin özgürlüğünü önceleyen iki yaklaşım arasındaki çatışma, bir eylemin yalnızca sonucunun değerinden dolayı değerlendirilmesi anlamına gelen sonuççuluk¹¹³ ile yapılması gereken şey, ödev bilgisi olan deontolojinin¹¹⁴ çatışmasıdır.¹¹⁵ Deontoloji, özgürlüğü ve özerkliği, refahın artmasına göre öncelerken sonuççuluk, refahın bir bileşeni olduğu sürece özgürlüğe değer verir. Bu nedenle deontoloji paternalizmi reddederken sonuççular paternalizmi benimserler.¹¹⁶

Hukuki paternalizm kavramı ilk olarak Feinberg¹¹⁷ tarafından devletin kendi yetkililerinin veya çalışanlarının aksine hükümetin yasa yaparak oluşturduğu ve yasal bir biçime sahip olan paternalizmi ifade etmek için kullanılmıştır.¹¹⁸ Hukuki paternalizm, paternalizmin kanun formuna dönüşmüş halidir. Kanun'un genel, soyut, sürekli, objektif, kişilik dışı nitelikte olması gerekir.¹¹⁹ Hukuki paternalizmin uygulamasının en temel problemlerinden biri şahısların uyguladıkları paternalizmden farklı olarak kanunun bahsedilen soyut ve genel yapısı gereği yetişkinlik, yeterlilik, bilgi birikimi gibi kişileri farklılıklarını dikkate almaksızın herkese uygulanmasıdır. Kişilerin uyguladığı

¹¹² Eyal Zamir ve Barak Medina, **Law, Economics, and Morality**, New York: Oxford University Press, 2010, s.313.

¹¹³ Cevizci, a.g.e., s.785.

¹¹⁴ Akarsu, a.g.e., s.47.

¹¹⁵ Zamir ve Medina, a.g.e., s.313.

¹¹⁶ Zamir ve Medina, a.g.e., s.313.

¹¹⁷ İlgili makale için bkz: Joel Feinberg, "Legal Paternalism", **Canadian Journal of Philosophy**, 1 (1) 1971.

¹¹⁸ Grand ve Bill, a.g.e., s.25.

¹¹⁹ Yasemin Işıktaç, **Hukuk Başlangıcı**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 2012, s.116,117.

paternalizmde her somut olaya göre uygulayıcı paternalistik müdahaleye maruz kalan kişinin durumunu değerlendirebilmesi ve yapılacak müdahale konusunda onun rızasını arayarak özerkliğine saygı duyması daha kolay iken hukuki paternalizmde böyle bir uygulama kolay değildir.

Feinberg bahsedilen uygulama sorununa ilişkin özel hukuki bir heyet oluşturulmasını ve bireylerin genel kuralın dışına çıkma taleplerini değerlendirmesini önerir.¹²⁰ Ancak bu heyetin bahsedilen şekilde ihdas edilmesi ve çalışması yığılmaya ve zaman kaybına ve bir takım hukuki tartışmalara neden olacaktır. Grand, hükümetin çıkardığı kanunların ayırım gözetmeksizin paternalizmden faydalanan veya faydalanmayan birey ayırımı yapmaksızın herkese uygulanmasının getirdiği sorunlara karşılık paternalizmin liberteryen biçimini önermektedir.¹²¹

Kanımızca hukuki paternalizmi, paternalizmin klasik tanımını temel aldığımızda kanun koyucunun vatandaşları hakkında onların menfaatlerini arttıracak, zararlarını azaltacağını düşündüğü hususlarda onların rızalarını aramaksızın onların muhakemelerini bir şey yapmaya zorlayan ya da yapmaktan alıkoyan yasalar çıkarmasıdır.

Devlet tarafından gerçekleştirilen paternalistik düzenlemelere karşı batılı liberal demokrasilerde yaygın bir muhalefet olmasına karşın, aynı batılı hukuk sistemlerinde pek çok paternalistik norm yer almaktadır.¹²² Başta küçükler, zihinsel engeli olanlar, fiil ehliyeti olmayanlar olmak üzere toplumun düzeni sağlamak ve sürdürebilmek adına vatandaşların uyması gereken pek çok paternalistik kanun vardır. Trafikğin sağlıklı ve güvenli ilerlemesi, iş güvenliği için çeşitli ve zorunlu önlemler alınması bu duruma örnek gösterilebilir. Paternalizm kişileri kendilerinden koruyan kanunlarında temel dayanaktır. Örnek olarak kumar yasağı, uyuşturucu kullanımına ilişkin yasaklamalar ve sınırlandırmalar, cankurtaran olmadan denize veya havuza girmeye izin verilmesi verilebilir.

Paternalizm ayrıca ceza hukukunda belirli durumlara hukuka uygunluk nedeni olan ve hakkı ihlal edeni cezalandırılmaktan kurtaran rızayı kabul etmez ve kişinin rızası da olsa kişiye yönelmiş bazı belirli eylemleri cezalandırır.¹²³ Benzer şekilde bazı temel

¹²⁰ Feinberg, Legal Paternalism, s.107,108.

¹²¹ Grand ve Now, a.g.e., 26.

¹²² Zamir ve Medina, a.g.e., s.317.

¹²³ Hukuka uygunluk nedeni olarak rıza kavramı için bkz: Meral Ekici Şahin, **Ceza Hukukunda Rıza**, İstanbul: XII Levha Yayınları, 2012.

özgürlüklerin devredilmesine izin vermez. Sosyal güvenlik ve emeklilik sistemlerine katılmayı zorunlu tutarak vatandaşlarını menfaatlerini korumayı amaçlar. Sigara, alkol, sağlıksız ürünlere uyguladığı günah vergileri ile vatandaşların ve toplumun sağlığını korumaya çalışır. Zorunlu eğitim ile vatandaşlarının belirli bir eğitim düzeyine ulaşmasını hem onların hem de toplumun menfaati için ister.

Tek taraflı olarak müdahil olduğu bu durumlara ek olarak tarafların irade beyanlarıyla kurulan sözleşmelerde özgürlük esas olmasına rağmen sözleşmede tarafları özellikle de güçsüz olan tarafı korumak için getirilen koruyucu uygulamaların temelinde paternalizm yatmaktadır. Elektrik idaresi, su idaresi gibi pek çok kişinin hizmet alırken imzaladığı matbu abonelik sözleşmeleri, bankaların tüketicileriyle kurdukları sözleşmelerde, kurumlara karşı güçsüz olan taraflar getirilen kısıtlayıcı düzenlemeler ile korunur.

Cinayet, adam yaralama, hırsızlık gibi hukukun yasakladığı ve icrasına yaptırım bağladığı fiiller, başkalarına rızası dışında zarar verdikleri için paternalistik değillerdir ve Mill'in zarar prensibi ile de ceza yasaları bu bakımdan uyumludurlar.¹²⁴ Hukuki paternalizm ile zarar prensibi üç noktada çatışırlar. İlk olarak ehliyet sahibi insanın kendine zarar vermesi veya zarar verecek riske atması. İkincisi, rızası olan karşı tarafa zarar vermektir. Son olarak da kimseye zarar vermeyen davranışlardır.¹²⁵ Zarar prensibi bizim hoş gördüğümüz davranışlarda hak iddia ederken paternalistler genellikle bu davranışları düzenlemeyi amaçlar. Geçerli bir rıza gösteren kişi, kurban değilse, bu bahsi geçen fiillerin mağduru yoktur.¹²⁶ Zarar prensibine göre mağduru olmayan suçlar, suç olmaktan çıkarılmalıdır.¹²⁷ Zarar prensibi kişilerin karşılıklı rızaya dayanan bir mahremiyet alanı oluşturmaya imkan tanır. Kişilerin kendilerine ilişkin dilediği gibi davranabildiği bu alanlarda paternalistik faydacı niyetlerle dahi olsa devletin müdahale etme yetkisi yoktur.¹²⁸ Ancak devletin pratiği gerek yasal düzenlemelerde gerekse yargılama aşamasında karşılıklı rıza olmasına rağmen insanların yatak odalarını dahi düzenlemekten çekinmezler. Doğru cinsel ilişkinin neler olup olamayacağını belirlerler.¹²⁹

¹²⁴ Suber, a.g.e., s.633.

¹²⁵ Suber, a.g.e., s.633.

¹²⁶ Suber, a.g.e., s.633,634.

¹²⁷ Suber, a.g.e., s.633.

¹²⁸ Suber, a.g.e., s.634.

¹²⁹ Kadir Eryılmaz, "Türkiye Yargısının Ahlakla İmtihani: Doğal Olmayan İlişki" **Hukuk Kuramı**, (2), 5, 2015.

Zarar prensibi, hukuki paternalizmi sınırlama konusunda uygulanabilecek bir ilkedir. Ancak bu ilkenin sınırlarının ne olduğu konusunda herhangi bir anlaşma yoktur. İlkenin uygulanmasına ilişkin ilk sorun hangi hareket sadece sahibine zarar verir, ikincisi hangi rızanın geçerli olduğu üçüncüsü hangi hareketlerin zararsız olduğu. Son olarak ise eğer zararın geniş tanımlandığı ya da geçerli rızanın dar tanımlandığı durumlarda anlamlı bir mahremiyet alanı sağlama konusunda zarar prensibi başarısız olacaktır. Bahsedilen üzerinde anlaşmazlık olan hususlara daha geniş bakabiliriz.

Kendi rızasıyla uyuşturucu kullanan ve bu kullanımın sonunda da muhtemelen zarar görecektir olan kimsenin rızasının geçerli olup olmadığı konuyla ilgilenenler tarafından ortak bir sonuca varılmamıştır.¹³⁰ Eğer bir hareket başkalarına zarar veriyorsa, zarar görenler rıza gösterenler midir? Bunu tespit edebilmek zor olabilir. Örneğin motor sürücüsü kendi rızası isteği ile kaskını takmasa ve geçirdiği kazada bu ihmali dolayısıyla kafasına bir darbe alarak ciddi miktarda yaralansa acaba kask takmama iradesi sonucu meydana gelen zarar sadece kendisinde mi kalmıştır? Bu zarar, maddi ve manevi olarak sürücünün ailesini etkileyebilir. Hastane masrafları, ambulans masrafları, dahil olduğu prim havuzunda bir azalmaya sebep olacaktır dolayısıyla bu bütün paydaşları etkileyebilecektir. Motor sürücüsünün dikkatsiz ve özensiz davranması ve bunun başka sürücülerce de tekrarlanması sigorta primlerinin artmasına ve dolayısıyla benim zarar görmeme neden olacaktır. Aslında her davranış bir şekilde başkalarını da etkileyecektir. Bir şekilde kişinin sadece kendini etkilediği düşünülen davranışlar dahi dolaylı ve belki uzak bir şekilde herkesi etkilemesi mümkündür. Eğer biz başkalarının rızası olmadan uğrayabileceklerini bu zararlar nedeniyle kasksız motosiklet kullanmayı yasaklayabilirsek aynı nedenlerle, insan sağlığına zararlı fastfoodları, işlenmiş ürünlerde yasaklayabiliriz. Fiili olarak bu durumlarda meydana gelen zararlar herkesi etkilemektedir. Aslında kişinin kendine verdiği bir zarar nihayetinde bir zarar olarak herkesi etkilemektedir.

Rıza ne zaman geçerli olacaktır. Fahişelik, uyuşturucu kullanma, asgari ücretin altında çalışmaya rıza gösteren kişilerin bu rızaları geçerli midir? Bazı zamanlarda yasa koyucular zararsız olabilecekleri ya da rızanın olması halinde ortada bir sorun olmayacaklarını bildikleri halde bazı davranışları yasaklarlar. İnsanların kendi cinsleri arasındaki cinsel ilişki pek çok hukuk sisteminde tarafların rızaları dahi olsa yasaktır.

¹³⁰ Suber, a.g.e., s.634.

Zararsız bir davranışı ahlaki bir zemine çekerek yasaklamak insanların iyiliği için ve onların rızasını aramadan bunu gerçekleştirmek genellikle hukuki ahlakçılık olarak adlandırılmaktadır.

Yasa koyucular tarafından gençler, çocuklar ve ehliyetsiz yetişkinler söz konusu olduğunda paternalizm, aynı ebeveynlerin çocuk ilişkisi kadar haklı görülmektedir. Ancak burada problemli bahse konu toplulukların nasıl sınıflandırılacağıdır. Acaba yaş gruplarına göre mi sınıflandırılacaklar yoksa tek tek görüşülüp ehliyet sahibi olup olmayacaklarını tek tek incelemek mi gerekecek. Yaş sınırlandırması pratikte idareye ciddi kolaylık sağlasa da, her durumda herkesin için hukuki olarak ehliyetli sayılacağı yaşı on sekiz olması varsayımı her zaman doğru olmamakla birlikte uygulamaların adil olmayacağı durumlar olabilir. Tek tek mülakatla kişilerin ehliyet sahibi olması fikri her ne kadar ideal de görülse uygulama büyük bir masraf doğuracaktır. Ayrıca mülakat usulünün her bir kişi için hukuki ehliyeti olup olmadığına dair tatmin edici cevap almak zor olacaktır.

Zarar prensibi geçerli bir rızayı insanlara iyilik yapma adına özgürlüklerini kısıtlayan hukuki yasalara tercih etmemiz gerektiğini söyler.¹³¹

1.2.2. Hukuki Paternalizm – Hukuki Ahlakçılık Ayrımı

Hukuki paternalizm (legal paternalism) ve hukuki ahlakçılık (legal moralism) kavramları birbiriyle karıştırılabilmektedir. Hukuki paternalizm yukarıdaki kısımlarda bahsedildiği üzere yöneldiği kişiye faydalı olabilme düşüncesi ile hareket eder ve o kişiye müdahalede bulunur. Hukuki ahlakçılıkta ise hareket noktası kişinin değil toplumun menfaati, toplumun iyiliğidir. Toplumun iyiliği de belirli bir zamanda o toplum tarafından kabul görmekte olan ahlak kurallarıdır. Ahlakla göre belirlenen hukuk kurallarının bireye uygulanması onun menfaatine olabileceği gibi menfaatine aykırı da olabilir ama bu ilk dikkate alınan husus değildir. Toplumsal iyinin toplumsal ahlakla bir olması neticesinde hukukun da bu ahlakla göre şekillenmesi beklenir.¹³² Hukuki ahlakçı düşünceye göre kendisinden başkasına zarar vermese dahi bir davranış toplumun ahlak kurallarına aykırı olması halinde toplumu koruma adına yasaklanabilir.

¹³¹ Suber, a.g.e., s.634.

¹³² Muzaffer Dülger, **John Stuart Mill'de Bireysel ve Toplumsal Fayda**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.173.

Bu iki kavramla karışılabilir bir diğer kavram ise ahlaki paternalizmdir (moral paternalism). Gerald Dworkin'in yaptığı ayrımlardan biri ahlaki paternalizm – refah yanlısı paternalizm idi. Ahlaki paternalizme göre kişinin tutum ve davranışları ahlak ile örtüştüğü ölçüde menfaatinde ve bu nedenle paternalistik kişi veya kurum kişinin rızasını aramaksızın onun iyiliği için ahlaki olan şekilde davranması için müdahale eder.¹³³

Hukuki ahlakçılıkta gündeme gelen iki temel sorun vardır. Bunlardan ilki hukuk aracılığıyla bireyin genel ahlak ile uyumlu hale getirilmesi acaba birey için faydalı olup olmayacağı sorunudur. Diğer ise genel ahlak ile uyumlu olmayan bireylerin kimseye zararının dokunmadığı hallerde de hukuki ahlakçı yaklaşım bakımından sorun oluşturup oluşturmayacağıdır.¹³⁴

Hukuki ahlakçılığın yumuşak yorumcusu olarak bilinen İngiliz yargıç Patrick Devlin toplumu ortak ahlaki kanılar ile meydana gelmiş bir varlık olarak tanımlar.¹³⁵ Toplum oluşurken iyi ve kötü olanın ne olduğuna dair temel argümanlarda bir birliktelik sağlamazlar ise o toplum çöker.¹³⁶ İnsanları toplum olarak bir arada tutan şey fiziksel bağlar değil, müşterek düşüncelerdir.¹³⁷ Düşünceler yoluyla birlikteliği oluşturan bu bağın bir kısmı genel ahlakıdır. Ahlak toplumu oluşturan bir harcıdır ve toplum için gereklidir ve bu nedenle ahlak hukuka dahil olmalıdır.¹³⁸ Kimseye zararı dokunmasa dahi ahlaka aykırı hareket eden kimse toplumun bir arada tutan ahlak harcına zarar verdiği ve dolayısıyla toplumu riske attığı için topluma karşı bir suç işlemiş olur ve cezalandırılmalıdır.¹³⁹

Hart'a göre Devlin toplumun sürdürülebilmesi için gerekli olan ortak ahlak kavramını abartmıştır.¹⁴⁰ Devlin ortak değer zorunluluğu kavramına dayanarak özellikle eşcinsel evliliklere ilişkin yasal düzenlemelerin karşısında durmayı amaçlamıştır. Ancak Hart'a göre yetişkin insanların özel hayatlarında dahi genel ahlaktan sapmaları toplumun varlığını tehdit eden hainler olarak görülmesinin makul bir tarafı yoktur.¹⁴¹

¹³³ Ahlaki paternalizmle ilgili daha fazla bilgi için bkz: Gerald Dworkin, "Moral Paternalism", **Law and Philosophy**, 24 (3), 2005. S.305-319.

¹³⁴ Dölger, a.g.e., s.173.

¹³⁵ Dölger, a.g.e., s.173.

¹³⁶ Patrick Devlin, **The Enforcement of Morals**, Oxford: Oxford University Press, 1965. s.10.

¹³⁷ Devlin, a.g.e., s.10.

¹³⁸ H.L.A. Hart, **Hukuk, Özgürlük ve Ahlak**, 3. Baskı, Ankara: Dost Yayınları, 2014, s.13.

¹³⁹ Hart, a.g.e., s.52.

¹⁴⁰ Hart, a.g.e., s.51.

¹⁴¹ Hart, a.g.e., s.51,52.

Hukuki ahlakçılığın sert savunucularından biri James Fitzjames Stephen'dır. 1874 tarihli Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik isimli kitabında Mill'in özgürlük anlayışını eleştirmiştir. Ona göre Mill insanlardaki mevcut doğal eşitsizlikleri görmezden gelmekte ve bu tavrı düşüncesiyle daha da büyüttüğünü ifade etmektedir.¹⁴² Stephen'a göre insanlar acizdiler kendi başlarına bırakıldıklarında gidecekleri yönü tayin etmede sürekli hataya düşerler bu nedenle insanlar idare edilmelidirler, hatta bir mekanizma onlar adına düşünmelidir.¹⁴³

Hukuk toplum içinde meydana gelebilecek zararları önleme veya gerçekleşen zararların tazminin ötesinde ahlakı, erdemi de ölçülü bir şekilde yükseltmesi gerekir.¹⁴⁴ Dolayısıyla bu durumda da devlet ahlaken tarafsız kalamaz, yüklendiği ahlaki görev dolayısıyla genel ahlakın tarafındadır.¹⁴⁵

Hukuki ahlakçılık temel sorunlarından biri kimseye zarar vermediği gibi gizlice hareket edildiği için kimsenin de haberi olmadığı genel ahlaka aykırı davranışların öğrenildikten sonra da cezalandırılmasıdır.¹⁴⁶ Bu noktada bir önceki cümleyi tekrarlamak olacaktır ancak kimseye zararı olmadığı ve alenen gerçekleştirilmemesine rağmen genel ahlaka aykırı olan davranışın cezalandırılmasının arka planında kanımızca insana duyulmayan güven var. İnsan o ahlaksızlıktan haberdar olmasıyla kendinde ahlaksızlığa açılan bir gedik açılacak ve bu gediklerin büyümesi ile birlikte de toplumu bir arada toplumu bir arada tutan ahlak harcı (din kaynaklı) azalacak belki ortadan kalkacak ve nihayetinde toplum dağılacaktır. Ancak yaşadığımız son elli-altmış yıla göz attığımızda bunun bu şekilde gerçekleşmediğini gözlemleyebiliriz. LGBT büyük bir günah ve sakınılması ve ortadan kaldırılması gerekli bir durumken, kamuda görünürlüğü engellenirken tarihsel süreçte bugün gelinen noktada lezbiyen ve gay askerlerin ABD'de askerlik yapabilmesi 2011 tarihinden beri mümkündür.¹⁴⁷ Askerlik, cinsiyet kavramının en katı olarak değerlendirildiği bir alanda bu tür radikal değişmelere rağmen toplumun harcında bir değişiklik olmadığını gözlemliyorsak hukuki ahlakçılığın bu varsayımının doğru olmadığını söyleyebiliriz.

¹⁴² Dülger, a.g.e., s.174.

¹⁴³ James Fitzjames Stephen, **Liberty, Equality, Fraternity and Three Brief Essays**, Chicago: The University of Chicago, 1991, s.150,151.

¹⁴⁴ Stephen, a.g.e., s.150.

¹⁴⁵ Dülger, a.g.e., s.175.

¹⁴⁶ Dülger, a.g.e., s.178.

¹⁴⁷ In 60 days, gays will be allowed to serve openly in the military". CNN. 23 Temmuz 2011, (Erişim Tarihi: 31 Mart 2016) http://www.cnn.com/2011/POLITICS/07/22/dadt.repeal/index.html?hpt=hp_t2

Dönem dönem değişen toplumun genel ahlak algısı çoğu zaman kendi dışında olanı kendine tehdit olarak algılaması nedeniyle kendine benzemesini ya da ortadan kalkmasını istemektedir. Meşruluk noktası da burasıdır. Buradaki benzerlik ölçüsü olan ortak bir ahlaki paydada bulunamayan herkes araçsallaşmış hukuk vasıtasıyla güvenli toplumsal ahlak sınırlarına çekilmelidir bu noktada gerekli müdahalelerin yapılabilir. Hâlbuki, Hart'ın da belirttiği gibi¹⁴⁸ toplumun ahlak kuralı kalıplarının dışında yaşayabilen, durabilen insanların uzun vadede o topluma daha faydalı olabileceği düşünebiliriz. Nasıl ki kabile içi evliliğin zorunlu tutulduğu, kabile dışı evliliklerin yasaklandığı topluluklarda nesiller ilerledikçe genlerde yer alan kusurlar daha görünür bir şekilde ortaya çıkıyorsa benzer şekilde statik bir şekilde muhafaza edilen toplumsal ahlakta içindeki kokuşmuşlukları sorunları zaman içinde ortaya çıkaracaktır.¹⁴⁹ Eski Türk toplumlarında topluluk dışındaki sıhhatli erkekler özellikle kabile içindeki eşdeğer sıhhatteki kızlarla evlendirilerek daha sağlıklı nesiller elde edilmesi amaçlanmaktaydılar.¹⁵⁰

Diğer bir temel sorun ise insanların eylemlerini yargılamayı bırakıp onların karakterlerinin yargılanmasıdır.¹⁵¹ Başkasına zarar vermeden kendine davranışları ve tercihleri nedeniyle kendine zarar veren kimse zaten eylemlerinin sonuçlarına katlanmaktadır. Bu kişinin başkasına verdiği zarar ölçüsünde hukuken ve ahlaken yargılanması gerekir. Ancak uygulamada ahlaka eylemi gerçekleştiren kişi ya hoş görülmez ya tehlikeli görülür ama bir şekilde kendisine yönelik bir tepki oluşur hâlbuki Mill'e göre yapılması gereken o kişinin o kendine zarar varan davranışları gidermesi için yardımcı olmalıdır.¹⁵² Yardım konusunda sınır ise başkalarına zarar vermediği ana kadardır.

1.2.3. Dürtme (Nudge) Kavramı – Liberal Paternalizm

Liberal yaklaşım bireylerin kendi tercihlerini yapmaları konusunda karışılmaması gerektiğini söyler. Burada devletlerin görevi bireyin hareket özgürlüğünü korumalı, yanlış bilgileri eleyip doğru ve faydalı bilgileri sunmalıdır. Bu nedenle isteyenler sigara içebilir, sigara üreticileri sigaranın zararları hakkında yanıltıcı bilgiler üretmemesi gerekir, devlet de

¹⁴⁸ Hart, a.g.e., s.68.

¹⁴⁹ Aile içi evliliklerin yaygın olduğu Yahudilerde genetik hastalıkların daha yaygın olarak görüldüğü gözlemlenmiştir. Bkz: Guy Rosner, Serena Rosner ve diğerleri, "Genetic Testing in Israel: An Overview", *Annual Review of Genomics and Human Genetics*, 10, 2009, s.175-192.

¹⁵⁰ Cengiz Aytmatov ve Muhtar Şahanov, *Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı*, 2. Baskı, Ankara: Tolkun Yayınları, 2000, s.13-16.

¹⁵¹ Dülger, a.g.e., s.189.

¹⁵² Mill, Özgürlük Üzerine, s.

vatandaşlarını sigaranın zararlarına karşı eğitir. Bu durum ABD'de sağlıksız ve borçlu bir toplum doğmasına neden olmuştur.

Liberal patearnalizm seçenekleri elemez. Kişinin menfaatine olan seçeneğe yönelmesi için dürtme diyebileceğimiz bir davranış sergiler. Kişinin bu dürtme sayesinde tercihlerinde doğru olana yöneleceğini umar. Seçme hakkı hala bireyde olduğu için kendisi için zararlı olanı seçebilir. Liberal Paternalizm kişinin özerkliğine saygı duymakla birlikte kişilerin tercih süreçlerini manipüle ederek, (dürtmel kavramı buradan geliyor) kendilerine faydalı olanı seçmelerini beklerler.

Conly'ye göre zorlayıcı paternalizm ise belirli seçenekleri muhakkak şekilde ortadan kaldırır. Bu şekilde bireyin özgürlüğüne saygı göstermemiş olur.¹⁵³ Ancak seçeneği kaldırmadaki kesinliği faydalı sonucu elde etmede de yarar ve olumlu sonucu elde eder. Bu noktada Conly'nin yaklaşımı her ne kadar insanların zararlı bir davranışa giderken kullanabilecekleri yolların kapatılmasını öngörse de, sadece kendisine faydalı olduğu düşünülen tercihlerin açık zararlı olduğu düşünülenlerin ise kapalı olduğu durumlarda dahi kişi her zaman için menfaat elde etmeyebilir. Yalnız bu demek değildir ki, bu tür zorlayıcı paternalistik uygulamalar neticesinde olumlu sonuçlar elde edilmeyecektir. Bilakis sigara ve alkol tüketimine ilişkin uygulanan kısıtlamaların olumlu sonuçlar elde ettiğine dair veriler mevcuttur.¹⁵⁴ Bununla birlikte erişimi engellenen sigara ve alkol gibi bağımlılık yaratan tüketim maddelerinin yasal olmayan yollarla getirilmesi ve yahut insanların kendi imkânları ile üretmesi pek çok istenmeyen duruma yol açmaktadır. Kaçak alkol tüketimi nedeniyle yaşanan ölümler bunun en üzücü örnekleridir. Keza artan vergilerle birlikte yaygınlaşana kaçak sigaralarda bu yasakların faydalı sonuçlar getirmekle birlikte kesin sonuçlar sağlamadığını görebiliriz.

Bir tarafta bireylerin kendi tercihleriyle meydana gelen zararlar sadece kendilerini etkilememekte ayrıca toplumsal bir maliyet de çıkarmaktadır. Bu noktada bireylerin özgürlüklerine müdahale etmeden ya da asgari müdahale ile onları doğru olana yönlendirmeye çalışılmaktadır. Aslında bu yöntem pazarlama alanında sıklıkla kullanılmaktadır. Marketlerdeki rafların dizilimi, markette ürünlerin gruplandırılması ve bu

¹⁵³ Conly, a.g.e., s.17-18.

¹⁵⁴ William N. Evans ve diğerleri, "Do Workplace Smoking Bans Reduce Smoking?", **American Economic Review** 89 (4), 1999, s.728,729.

grupların yerleştirilmesi, arka fonda çalan müzik vs tüketicinin daha fazla ve istenilen yönde ürünleri satın almasına yöneliktir. Davranışsal iktisat bireyin davranışlarını inceler bu davranışların satın alma ile bağlantılarını kurarak bu bilgileri satıcıların istifadesine sunar. Benzer şekilde de, idarecilerin bireyin bu davranışlarını onların ve toplumun menfaati adına yönlendirilmesi adına nudge (dürtme) kavramı Cass Sunstein ve Richard Thaler tarafından ileri sürülmüştür.¹⁵⁵

Örneğin Amsterdam Schiphol havalimanında erkek tuvaletinde erkeklerin idrarın denk gelmesi gereken noktaya bir sinek figürü yapıştırılmıştır. Bu sinek figürü sayesinde tuvaletin kullanıcıları sineğe isabet ettirmeye çalışmaktadır yani aslında olması gereken yere idrarını yapıyordur. Bu uygulamanın neticesinde etrafa idrar sıçraması %80 oranında azaldığı gözlenmiştir.¹⁵⁶

Organ bağışlarında da dürtme uygulandığı zaman ciddi farklılıklar gözlenmektedir. Abd’de insanları %97 si organ bağışını desteklemekteyken sadece %36’sı organ bağışçısı kartını imzalamaktadırlar.¹⁵⁷ Organ bağışını destekleyen, ancak bunu resmiyete dökme konusunda yansıtmayan kişilerin organ bağışına resmi olarak dahil olmaları için tercihleri hakkında yeni bir düzeleme yapılabilir. Bunlardan ilki rutin olarak naklin kabul edilmesidir. Yani ölen insandan kimsenin rızası olmadan devletin organlarını alıp başkalarına nakletmesidir ancak bu durumda etik pek çok tartışma gündeme gelecektir.¹⁵⁸

Bunun yerine Sunstein ve Thaller’in önerisi varsayılan muvafakattir. Buna göre kişilerin hepsi organ bağışına izin vermiş kabul edilebilir ancak istedikleri anda kolayca rızalarını geri alabilirler.¹⁵⁹ Bu da organ bağışçısı sayısını arttıracaktır. Johnson ve Goldstein’in yaptığı çalışmada organ bağışçısı olmak için tek tıkla yapılan bir başvurunun olduğu 3 farklı senaryo hazırlanmıştır.¹⁶⁰ Buna göre organ bağışı için zorunlu kayıt gerektiren durumda insanların %42’si kayıt olmuş, organ bağışının varsayılan ayar olarak

¹⁵⁵ Bkz: Sunstein, Cass R. ve Thaler Richard H (2003), "Libertarian Paternalism Is Not An Oxymoron." **The University of Chicago Law Review**, 43, 1159-1202. Sunstein, R. Cass (2014), **Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism**, New Haven: Yale University Press, Richard Thaler ve Cass R. Sunstein, **Dürtme**, (Çev. Enver Günsel), İstanbul: Pegasus Yayınları, 2013.

¹⁵⁶ Thaler ve Sunstein, **Dürtme**, s.14-15.

¹⁵⁷ Thaler ve Sunstein, **Dürtme**, s.228-229.

¹⁵⁸ Thaler ve Sunstein, **Dürtme**, s.229.

¹⁵⁹ Thaler ve Sunstein, **Dürtme**, s.230.

¹⁶⁰ Morwitz, Vicki G., and Eric Johnson. "Does Measuring Intent Change Behavior?" **Journal of Consumer Research** 20, 1993. S.46–61.

geldiği ve organ bağışını kabul etmemek için çıkılması gereken durumda insanların %82'si organ bağışçısı olmuştur. Herhangi bir müdahalede bulunmayan grubun ise %72'si organlarını bağışlamıştır.

Dürtme ya da liberteryen paternalizmin eleştirilen temel noktası bireyin neyi seçeceği noktasında, tercihlerinin tasarımını değiştirerek dizayn edilmesi faaliyetinin başlı başına paternalistik bir yaklaşım olduğu yönündedir.

1.2.4. Uygulamadan örnekler

1.2.4.1. Sigara yasağına ilişkin düzenleme

Sigara insan sağlığına zarar veren maddelerin başında yer alıyor. Kullanım yaygınlığı ve kullanım alışkanlığının gelen nesillere mütemadiyen aktarılması gibi nedenler sigaranın meydana getirdiği toplam zararı sürekli olarak gündemimizde tutuyor. Son elli yılda sigaraya ilişkin tartışmalar artmış ve bu tartışmalar neticesinde sigara kullanımına ilişkin kapalı alanda yasaklanması gibi doğrudan yasaklamalar, sigara kullanımının önlenmesi için sigara paketlerine uyarıcı ibarelerin konulması, ek vergilerle erişilebilirliğinin azaltılması gibi çok çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Bu uygulamalar dünyanın çeşitli ülkelerinde farklı biçimlerde yaygınlaşmaktadır. Hatta sigara ile etkili mücadele edebilmek adına Türkmenistan bütün tütün ürünlerinin satışını yasaklamıştır.¹⁶¹ Sigara kullanımının zararını önleme adına yapılan faaliyetler sadece mevcut kullanıcıları sınırlandırma şeklinde olmamakla, yeni kullanıcıların ki bunlar çoğunlukla çocuklar ve gençler, hiç başlamamasına yönelik önleyici faaliyetlerde sigara ile mücadelenin önemli bir kapsamını oluşturmaktadır.

Sigara varoluşsal olarak çok farklı anlamlar içermektedir. Sevinçte, kederde, üzüntüde, kendini olduğundan daha büyükmüş gibi göstermek istendiğinde ya da tam tersi küçük düşürüldüğünde ve benzeri pek çok durumda sigara insanlara eşlik eder. Ancak bu eşlik etme bedelsiz olmaktadır. Gerek yol arkadaşlığının o anlık tüketim maliyetleri gerekse yıllara yayılmış bir şekilde ortaya çıkan hastalıklar nedeniyle sigara insanlar için zararlı bir yol arkadaşı olarak etkisini bugün hala sürdürmektedir. İnsanlar sigarayla kurdukları bul

¹⁶¹ Turkmenistan president outlaws all sale of tobacco products, effectively banning smoking altogether, 16.01.2016 <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/this-entire-country-has-banned-smoking-a6816141.html> 21.05.2016.

kötü alışkanlığın ya zararını kendilerine meşru kılmak için iyimser önyargı geliştirirler ya da bırakmak isteseler de bunu başaramayarak süregiden bir kullanıcı olurlar. Bu nedenle gerek sigaraya gerekse zarar verdiği insanların tedavilere harcanan paralara nedeniyle sigarayla mücadele uzun yıllardır artarak devam etmektedir.

1964 senesinde Birleşik Devletler Sağlık, Eğitim ve Refah Dairesi, sigaranın akciğer kanserinin önemli bir etkiye sahip olduğuna yönelik bir rapor yayınladı.¹⁶² Kongre 1966 senesi itibariyle sigaranın zararlarına ilişkin ambalajlarda uyarıların yer almasını düzenledi. Sigaranın zararlarına ilişkin gerek paketlerde gerekse ilgili devlet kurumlarınca yapılan uyarılar şaşırtıcı bir şekilde sigaranın zararlarının vatandaşlar tarafından algılandığını düşündürecek herhangi bir gelişmeye neden olmadı.¹⁶³ Bugüne kadar süregelen çalışmalarda sigara bağımlılarının sigaraya bağlı muhtemelen riskleri kendileri adına bertaraf etme noktasında benzer önyargıları kullandıklarını göstermiştir.¹⁶⁴ İyimser önyargı olarak da adlandırılan bu tutuma göre sigara bağımlıları, sigaranın insan sağlığına zarar verme olasılığını sigara kullanmayanlara göre daha az görüyorlar yani sigaranın etkilerini bir manada hafife alıyorlar.¹⁶⁵ Bunun neticesinde de zarar riskine olan tutumları onların sağlıklarını olumsuz etkiliyorlar ve bu tutum risk faktörünü dikkate al(a)madığı için riskin, muhtemelen zararların önemini anlatmak ile sağlık adına olumlu bir sonuç alınamamaktadır.

Yasa Koyucular bu çerçevede sigara kullanıcılarını ve onların çevresindeki pasif içicileri korumak için yasalar koymakta ve engelleyici politikalar oluşturmaktadır. Aslında meseleye bakıldığı zaman ortada insanlara zarar veren bir ürün üretilmektedir. Bu ürünün üretilmesi ve satılması konusundaki düzenlemeler, 18 yaşından küçüklere sigara satışının yasak olması gibi, herhangi bir şekilde bireylerin sigaraya erişimini engellemektedir. İnsanlar hür iradeleri ile sigarayı satın almakta ve her kullanımda bedenine zarar verecek şekilde kullanmayı sürdürmektedir. Bu noktada kişinin kendisine verdiği zararı engellemek adına doğrudan bir düzenlemeye gitmek konusunda Mill'e benzer bir yaklaşımla duraksama yaşanmaktadır. "Kişi içiyorsa kendi zararına içiyor" düşüncesi doğrudan müdahaleyi zorlaştırıyor. Ancak sigara içenin çevresine verdiği zarar dolayısıyla kısıtlanması konusunda ise herhangi bir problem yoktur. Türkiye'de kamusal alanda sigaraya ilişkin ilk yasaklamalar

¹⁶² W.Kip Viscusi, "The New Cigarette Paternalism", **Regulation**, 25 (4), 2002, s.58.

¹⁶³ Viscusi, a.g.e., s.59.

¹⁶⁴ Marianna Masiero ve diğerleri, "Personal Fable: Optimistic Bias in Cigarette Smokers", **International Journal of High Risk Behaviors & Addiction**, 4 (1), s.1.

¹⁶⁵ Viscusi, a.g.e., s.59-60.

1996 tarihinde çıkarılan 4207 sayılı “Tütün Mamullerinin Zararlı Etkisini Önlemeye Dair Kanun” sigara ve benzeri tütün ürünlerinin zararlarını önlemeye yönelik çıkmıştı. Ancak 2008 tarihinde yapılan değişiklikler ile kanunun ismi “Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi Ve Kontrolü Hakkında Kanun” olarak değiştirildi. Tütün ürünlerinin zararları önlemek için başlanılan süreç sonrasında tütün ürünlerini kontrol altına almayı hedefler şekilde genişledi. İlk başlarda otobüs gibi toplu taşıma araçlarında sigarayı yasaklayan yasa ilerleyen yıllarda kapalı alanlarda sigaranın kullanımı istisnalar dışında bütünüyle yasakladı.

Yasanın gelişmesinde dikkat edilmesi gereken husus insanların nerede sigara içeceklerine kısıtlama getirdi ve bunu getirirken birinci maddesindeki amaç maddesinde yer alan *“kişileri ve gelecek nesilleri tütün ürünlerinin zararlarından, bunların alışkanlıklarını özendirici reklam, tanıtım ve teşvik kampanyalarından koruyucu tertip ve tedbirleri almak ve herkesin temiz hava soluyabilmesinin sağlanması yönünde düzenlemeler yapmaktır”* maddesine dayandı. Başlı başına bu madde devletin vatandaşlarının sağlıklı bir hayata kavuşmasında sigaradan kaynaklı her türlü önlem ve tedbiri alma konusunda ne kadar gönüllü olduğunun bir göstergesidir. Böyle bir maddeye sahip devlet elbette ki, konu ile ilgili tutum ve davranışlarında koruyucu bir yaklaşım güdecektir. Bu koruyuculuğunda vatandaşın rızasını aramayacaktır. Paternalistik dilemma diyebileceğimiz bir sorun da bu noktadadır. Her zaman için devletin müdahale etmesi kötü değildir. İngiltere’de 18 yaşından küçüklerin bulunduğu araçlarda sigara içilmesi 2015 tarihinde yasaklanmıştır.¹⁶⁶ Kendini savunamayacak küçüklerin, gençlerin araçlarda sigara dumanına maruz kalmamalarını sağlamak toplumsal fayda adına gereklidir.

Kişilerin sigara kullanımını doğrudan yasaklamak ya da üreticilerin üretim faaliyetleri ortadan kaldırmak yerine, ya da bunun çeşitli sebeplerle yapılamamsından dolayı, pasif içicilerin uğradıkları zarara dayanılarak sigara kullanıcıları toplum tarafından bir manada dışlanan konumuna geçmektedir. Sigara içebilmeleri için onlarca kat inmeleri gereken, ya da bir restaurantta yemekten sonra sigara keyfi yapabilmesi için dışarı çıkması gereken, bazı ülkelerde aracı içinde 18 yaşından küçük biri varsa ya da ticari bir taksi de seyrediyorsa sigara kullanımının yasaklanması sigara kullanıcılara bir gerilim olsa gerek. Bunlara ek olarak paketler üzerindeki olumsuz ibareler, resimler, mesajlar artan vergilerle artan sigara maliyetleri tiryakileri olmasa dahi sigara ile daha gevşek bağları olan insanları

¹⁶⁶ England bans smoking in cars with children, 11 Şubat 2015, <http://www.bbc.com/news/health-31310685> 22.05.2016.

etkilemekte ve onların sigarayı bırakmaya teşvik etmektedir. Sonuç olarak devlet götüğü bu politikalar ile sigarasına doğrudan müdahale bulunamadığı vatandaşını pasif içicileri temel alan politikalar ve diğer uygulamaları ile amacına çok düşük miktarda da olsa ulaşmaktadır.

1.2.5.1 Uyuşturucu madde kullanımının yasaklanması

Uyuşturucu kavramı tek başına bireye keyif veren, onu uyaran maddelerden çok daha fazlasıdır.¹⁶⁷ Pek çok bileşeni olan uyuşturucu kavramı içinde, yasaları, cezaları, düzenlemeleri, mafyaları, uluslararası suç örgütlerini, kayıt dışı ekonomiyi, kamu sağlığını, bireyin sağlığını ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini kapsar.

Hukuki paternalizm konusun incelenirken verilen örneklerden biri olarak keyif verici maddelerden her zaman örnek verilirken, mevcut durumu incelemek yerine çoğunlukla kendi soyut değer yargıları kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁶⁸ Uyuşturucu, karşıtı olunmadan incelenmesi zor bir alandır. Bir manada toplum için, varlığı karşısında tepkisiz ya da karşılıksız kalmanın, bir tabu olduğu söylenebilir. O başlı başına kötüdür ve görüldüğü yerde müdahale edilmelidir.

Uyuşturucu kullanımın serbest bırakılması önerisinin alacağı ilk tepki; kamu düzeninin insan haklarının tehlikeye gireceği veya faydacı bir endişe ile toplumun masum fertlerinin müptelalardan korunamayacağı korkusudur.¹⁶⁹ Kişinin uyuşturucu kullanıcısı olma hakkının varlığı ve kullanımın suç olmaktan çıkarılması ile bu hakkının korunması fikri ise çok nadiren ortaya çıkar.¹⁷⁰ Uyuşturucu kullanımın yasallaşması ya da cezasızlaşmasına ilişkin tartışmalar da yetişkinlerin uyuşturucu madde kullanımının müsaade edilmesine yönelik tartışmalardır. Yoksa çocuklar ve gençlerin bu konudaki serbestiye dahil olması tartışma konusu olmamaktadır. Dolayısıyla elbetteki çocukların ve gençlerin korunması, bağımlıların tedavi edilmesi, tedaviye yönlendirilmesi devam etmektedir. Ayrıca uyuşturucunun kullanımının cezasızlaştırılması ya da yasallaşmasına ilişkin taraf almanın madde kullanımını destekleme anlamına gelmediğini unutmamak

¹⁶⁷ Türkiye Uyuşturucu Raporu, Kaçakçılık ve Organize Suçlarla Mücadele Dair Başkanlığı, 2014, s.15.

¹⁶⁸ Douglas Husak, "Recreational Drugs and Paternalism" *Law and Philosophy* 8 (3), s.355-356.

¹⁶⁹ Husak, *Recreational Drugs and Paternalism*, s.356.

¹⁷⁰ Husak, *Recreational Drugs and Paternalism*, s.356.

lazım. Aksi durumda konuya önyargılı yaklaşılması muhtemelen çözüm imkânlarının daha ortaya çıkmadan yok olmasına neden olacaktır.

Uyuşturucu kullanımına ilişkin ilk problem yetişkinlerin davranışlarına devletin müdahale etmesidir. Onlara neyi yapıp yapamayacaklarını dayatmasıdır. Bunu gerçekleştirirken de toplumun değerleri, toplumun ahlakı gibi soyut, zamanla değişime açık kavramlara atıf yapmasıdır. Burada tartışılması gereken belki de ilk konu, bireyin menfaatinin uyuşturucu kullanmaması olduğuna karar veren toplumsal iradenin aslında ne olduğu ve böyle bir iradenin bireye müdahale etme hakkının olup olmadığıdır. Kabaca insan tel başına yaşayamadığı, temel ihtiyaçlarının karşılayamadığı için bir araya gelerek toplulukları oluşturur ve kendi aralarında iş bölümüne giderek ihtiyaçlarını karşılarlar. Temelde iş bölümü ile ihtiyaçların karşılanması hedeflenen bu süreç modern devletin oluşumu ile birlikte devlet, kendini oluşturan bireylerin doğumdan ölümüne kadar hayatının her alanını düzenlediği, gözetim ve denetim altında tuttuğu devasa bir aygıt olmuştur. Devletin yönetimi demokrasiler de dâhil olmak üzere çoğunluğu elinde bulunduran bir grubun diğer toplumsal paydaşlarını dikkate almadan toplumsal olanı belirlemesi ile şekillenmekte ve uygulamaya geçmektedir. Böyle bir durumda da azınlıkta kalan sesini çıkaramayan bireyler, topluluklar çoğunluğun kurallarına, doğru varsayımlarına uymak zorundadır.

Toplumların hemen hemen hepsinin değer yargısı ya da beklentisi bugün şu yöndedir ki, uyuşturucu büyük bir sorundur. Ortadan kalkıncaya kadar mücadele edilmesi gereken bir olgudur. Yetişkinlere uyuşturucu kullanmalarını yasaklayan uygulama bunun toplumu ilgilendirdiği, bireyin bu kötü maddeyi kullanması ile müptela olmaya aday olduğu ve nihayetinde de hem kendine ama belki de en önce topluma zarar vereceği varsayımı ile uyuşturucuya karşı çıkar. Ancak benzer tehlike ilişkisi yaygınlığı ve tahribat gücüne baktığımız zaman beslenme alışkanlıklarında da mevcuttur. Bu nedenlerden dolayı obezitenin hem şimdi hem de artan miktarda gelecekte daha büyük sorunlara yol açabileceğini öngörebiliriz. Bireylerin tükettikleri, işlenmiş, yağlı, sağlık açısından faydasız hatta zararlı gıdaların tüketimi de benzer şekilde yasak olabilir. Bir kişinin evinde fritözde

patates kızartması hatta pekâlâ hatta kızartmak için yağ ve fritöz kullanması dahi suç olabilir.¹⁷¹

Uyuşturucu kullanımı hukuki ahlakçılık açısından da değerlendirilebilir. Uyuşturucu kullanmanın ahlaka aykırı olduğu kabulü hukuki ahlakçılar tarafından yasaklanması için yeterli bir gerekçedir. Ancak ahlaki paternalizmden bahsedildiğinde, bu eylemin kişinin kendisine zarar verip vermediği gibi başkaca parametreler incelenecektir. Keyif amacıyla uyuşturucu kullanımı küçük düşürücü ve yanlış anlaşılan bir varsayımı vardır. İnsanların rahatlamak, keyiflenmek için ölçülü olarak alkol kullanmaları, çeşitli ilaçlar almaları toplum tarafından müsamaha gösterilmektedir. Burada bazı peşin hükümlerin olduğunu söyleyebiliriz.

Uyuşturucu kullanımını bir özgürlük olarak kabul ettiğimizde müdahale edebilmek için elimizde haklı bir gerekçe olması lazım. Bu durumu ispat yükü de uyuşturucu kullanımını suç kabul edenlere aittir. Günümüzde pek çok toplumda ortak bir şekilde uyuşturucu kullanımının ve ilgili maddelerinin tedavülünün erişiminin yasak olması yönünde ortak bir kabul vardır.¹⁷²

Uyuşturucu kullanımının yasaklamasında paternalistik yaklaşım iki farklı temelde gelişebilir. Bunlardan ilki sonuca göre hareket eden sonuçcu yaklaşım (consequentialist) ve deontolojik yaklaşımdır. Sonucu dikkate alan yaklaşıma göre uyuşturucu kullanımının kanunla yasaklanması sonucu itibariyle daha fazla fayda getirecektir. Uyuşturucuya ilişkin suçların cezalarının arttırılması insanların uyuşturucu kullanımından caydıracak ve böylelikle fayda da artacaktır. Bu akıl yürütme gayet makul görülmektedir. Ancak yasaklamanın bütün sonuçları, oluşturduğu memnuniyet ve memnuniyetsiz ile beraber değerlendirilmesi gerekmektedir. Benzer yasaklamalar ile başka konularda da fayda elde etmek mümkündür. Örneğin günümüzde, pek çok bağımlılık türünün zararlarına ilişkin elimizde pek çok miktarda çalışma varken bağımlılık konusu şeylerin yasaklanması yoluna gidilmemektedir. İnternetin, bilgisayarın, sosyal medyanın kullanımların yasaklanması pek gündeme gelmemektedir. Bir bakıma bahse konu cihazların bireylerin kullanımından elde ettikleri eğlence, fayda nedeniyle ihmal edilmektedir.

¹⁷¹ Burak Durgut, Uyuşturucu Hak mı? Yasak mı?, **Liber** +, 2 (8), Mart-Nisan, 2016, s.6-8.

¹⁷² Husak, "Recreational drugs and paternalism", s.11.

Benzer gerekçelerle 1920 senesinde ABD’de alkol satışının yasaklanması, yasaklanma ile ne umuluyorsa nerdeyse tam tersi sonuçlar doğurmuştur. Alkol satışının yasaklanması, üretiminin yer altına inmesi yasal olmayan yollardan üretim ve temin yolunu açmıştır. İşin içine kanun dışı yollar dahil olduğu zaman kamu görevlilerin rüşvetle imtihanı başlamıştır. Serbest piyasada yer almadığı için yüksek fiyatlara satılan alkollü içeceklerin dikkat çekici gelir potansiyeli mafya ve çetelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 13 süre geçen alkol yasağının neticesinde kamuoyunun talebi doğrultusunda alkol kısıtlaması kaldırılmıştır. Dolayısıyla yasaklamanın sonucunda fayda elde edilebileceği varsayımıyla hareket etmek nihayetinde arzu edilenin tam tersi sonuçlar doğurabilmektedir. Dönemin tanınan iş adamlarında John Rockefeller yasak ile alakalı “Alkol yasağı ilk defa sunulduğunda bu yasağın halk tarafından destek görmeisni ve alkolün zararlı etkileri hakkında farkındalık oluşmasını umuyordum. Gerçekte olanın ise bu olmadığını yavaş yavaş anlıyorum. Olmasını umduğum şeyler yerine alkol tüketimini arttı. Barların yerini yasa dışı içki satışı yapan yerler aldı. Koca bir suçlu ordusu türedi. En iyi vatandaşlarımız alkol yasağını görmezden geldi. Hukuka olan saygı azaldı. Suç oranı hiç olmadığı kadar arttı.”¹⁷³

Türkiye’de ABD’de alkol yasaklamasına benzer şekilde ama alkolün kanunlarla yasaklanmadığı ancak alınan yüksek vergiler nedeniyle satın almanın güç hale gelmesiyle oluşan fiili bir yasaktan söz edebiliriz. Bu fiili yasak, 1920’deki yasakla benzer bir gelişim göstererek kaçak içki imalatını arttırmaktadır. Burada devlet paternalist yani koruyucu yaklaşımının bireyleri korumaları gerekmektedir. Ancak geliştirdikleri politikalar insanların yasal olmayan çözümlere yöneltmekte ve bunun neticesinde hayatını kaybetmek başta olmak üzere pek çok zarar meydana getirmektedir.¹⁷⁴ Peki burada fayda zarar analizi yaptığımızda özellikle düşük gelir grubuna sahip, satın alma gücü düşük olan insanların ihtimal içinde bulundukları duruma ilişkin bir rahatlama aracı olarak yöneldikleri içkiyi kaçak olarak kullanarak ölmeleri yerine günah vergileri olmaksızın makul ücretlerle erişip hayatlarını sürdürmeleri daha değerli olup olmadığını konuşabiliriz. Alkol ve sigaranın erişiminin zorlaştırıldığı zaman yasadışı ya da kaçak ürünlere yönelindiği gibi soft drug olarak görülen

¹⁷³ “Liberteryenlerden Uyuşturucuyla Mücadeleyi Bitirmek İçin Güçlü Bir Tez”, **Minnesota Liberteryen Parti**, (Çev. Burak Avcı), Liber+, 2 (8), Mart-Nisan, 2016, s.22.

¹⁷⁴ “İstanbul’da sahte içki satışı yeniden hortladı” Hürriyet Gazetesi, 05 Mart 2016, (Erişim Tarihi, 6 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/istanbulda-sahte-icki-satisi-yeniden-hortladi-40064288>) haberde kaçak içkinin çeşitli şifreler ile satın alındığı, kaçak içki tercih edenlerin tercih sebebinin ucuz olması üzerinden durmuştur. Aynı haberde sadece alkollü içkilerin değil sigaranın da kaçak yollarla alımının arttığı bilgisi yer almaktadır.

esrar, marihuana gibi zayıf uyuşturucu maddelerin yasaklanması, erişimin yasal olmayana yollarla yapılması, yüksek fiyatlar gibi nedenlerle sentetik ve çok daha zarar verici bonzai benzeri maddelerin tercih edilmesi geri dönüşü olmayan çok daha büyük zararlara sebebiyet vermektedir.

Faydacı yaklaşım uyuşturucu kullanımını yasaklayabilmemiz için sağladığı hazdan daha fazla zarar oluşturması gerekmektedir. Ancak ortada bu konuda kesin ölçüm yapma imkanı bulunmamaktadır. Herhangi bir madde kullanmayanlar için kullanıcıların aldığı zevki, faydayı değerlendirebilmeleri ise imkânsıza yakındır. Ancak şu da değerlendirme de gözden kaçamaz ki; uyuşturucuya samimi şekilde kullananlar nihayetinden bedensel ve zihinsel bir yıkıma yol almaktalar. Geri dönüşü olmayan noktaya vardıklarında pek çoğu uyuşturucu ile hiç tanışmamış olmayı istediklerini ifade etmektedirler. Uyuşturucu kullanımı çoğunlukla akran baskısı, can sıkıntısı, depresyon, bilgisizlik, sorunlarından kaçmak gibi ağırlıklı olarak insani zaafılardan kaynaklanmaktadır. En sık merak duygusu ile başlamaktadır. Ancak bu nedenler her ne kadar başlama konusunda anlaşılabilir olacaksa da devamında uyuşturucunun kullanım alışkanlığı kazandırmasını açıklamakta pek de yeterli olmamaktadır. Demek ki, uyuşturucu kullanımı insanlarda tekrarlanması gerektiği hissi uyandıran bir takım faydalar, zevkler sağlamaktadır. Zira eğitilmiş, donanımlı insanların uyuşturucu kullanmalarını başka türlü açıklamakta zorlanabiliriz. Uyuşturucu ile tanışmamayı isteyen insanlar uyuşturucu bağımlısı olan kimselerdir. Bugün uyuşturucu ile mücadele edilen ve uyuşturucu bulundurmaları nedeniyle suç işlemiş olanların sayısına nazaran daha az sayıda kimselerdir.

Eğer kişilerin kendilerini yapmaktan alıkoyamadık şeylere karşı ceza hukukunda yardım istemek bir haklılaştırma sebebi ise pek çok insani zaafıta bu noktada uyuşturucu ile benzer şekilde değerlendirilebilir. Pekala, at yarışı, iddia gibi kumar kapsamında değerlendirilebilecek iken yasalar çerçevesinde oynanan oyunlar, neden oldukları zararlara rağmen yasaklanmıyorlarsa uyuşturucu neden yasaklansın?

Bugünde özellikle ABD'deki uyuşturucu yasağına karşı ciddi eleştiriler getirilmektedir. Uyuşturucu yasaklarının katılaştırılması tolerans gösterilmemesi kısır bir döngü oluşturmuştur. Uyuşturucu ile katı mücadele olumlu sonuçlar almak yerine mevcut durumu daha da kötüye götürmüştür. ABD örneğinde uyuşturucu ile mücadelede Başkan Reagan

döneminde 22 Başkan Bush yönetiminin ilk 4 yılında ise 45 milyar dolar harcanmıştır.¹⁷⁵ Uyuşturucu ile mücadelenin ekonomik kısmını oluşturan bu yüksek meblağların yanında uyuşturucuya ilişkin suçlar dolayısıyla tutuklanan, hüküm giyenler kısmında yer almaktadır. Yılda ortalama bir buçuk milyon kişi uyuşturucu nedeniyle tutuklanmaktadır. 1999 tarihinde 400 bin civarı tutuklu ve mahkûm bulunmaktaydı. 1985 ile 1995 yılları arasında uyuşturucu nedeniyle yaşanan mahkûmiyetler %80 artmıştır.¹⁷⁶ 1996'da federal hapishanede kalan suçluların %59,6'sı uyuşturucu suçları nedeniyle mahpusken şiddete ilişkin suçlardan %12,4 ve mal ve mülke karşı işlenen suçlardan mahkûm olanların sayısı %8,4 idi.

Dönemin Beyaz Saray Ulusal Uyuşturucu Politikası Ofisi'nden Janet Crisis 1996 yılında Wall Street'e yazdığı mektupta uyuşturucu ile sürdürdükleri mücadeleleri anlatırken uyuşturucu kartelleri ile yapılan mücadelenin neticesinde Güney Amerika'da üretilen yıllık kokainin yaklaşık üçte birini ele geçirdiklerini ifade etmiştir. Mektubun belki de en can alıcı noktasında uyuşturucu ile yapılan bu ciddi mücadelenin sokaktan temin edilen kokainin elde edilmesinde ve fiyatları üzerinde herhangi bir etki olmadığını söylemiştir.¹⁷⁷

Verilen muazzam boyuttaki mücadeleye rağmen yasak olması dolayısıyla hukuk dışı pek çok faaliyete ve fiile neden olan uyuşturucu kullanımının yasal hale getirilmesi ya da en azından cezasızlaştırılmasının olumlu sonuç doğurup doğurmayacağı teorik tartışmanın ötesinde fiili olarak Portekiz'de denenmiş ve başarıya ulaşmıştır.

1974 senesindeki Karanfil Devrimi'ne kadar Portekiz 42 yıl boyunca Esatado Novo diktatörlüğünde yönetilmiştir. 1960'lı yıllarda meydana gelen uyuşturucu devrimi bu rejim nedeniyle Portekiz'de etkili olmamıştır. Karanfil Devrimi'nden sonra batı ile entegre olmaya başlayan Portekiz, coğrafi konumunun da etkisiyle birlikte uyuşturucu ticareti için oldukça uygun bir yer oldu. Devrim sonrası sömürgelerden memleketlerine gelen askerlerin getirdiği farklı miktar ve çeşitteki uyuşturucular da eklenince Portekiz'de uyuşturucu kullanımı yaygın hale gelmeye başladı. Bu yaygınlık bir süre sonra ulusal bir kriz halini aldı.¹⁷⁸

¹⁷⁵ David Boaz, "Uyuşturucuları Yasallaştırmak, Kriminalize Etmek ve Zararları Azaltmak", (Çev. Ahmet Altundal), **Liber +**, 2 (8), 2016, s.10.

¹⁷⁶ Boaz, a.g.e., s.11.

¹⁷⁷ Boaz, a.g.e., s.11.

¹⁷⁸ Yunus Emre Kocabaşoğlu, "Narkotiklerin Cezasızlaştırılması: Portekiz Modeli", **Liber+**, 2 (8), 2016, s.41,42.

Portekiz pek çok ülkenin yaptığı gibi başlangıçta uyuşturucuya karşı sert bir mücadele başlattı. 80’li ve 90’lı yıllarda süren bu mücadelenin neticesinde vatandaşların %1.3 ü eroin bağımlısı olmuştu. Uyuşturucu ile mücadele sert önlemlerin yaygın olduğu 2000’li yıllarda Portekiz hükümeti uyuşturucu sorununa farklı bir yaklaşım getirdi. Bu farklı yaklaşımın kaynağı Narkotikle Savaş Stratejileri Ulusal Komitesi’nin raporudur. Rapor uluslararası anlaşmalar gereği uyuşturucu madde yasağı sürmesini ancak ilgili suçlar cezasız hale getirilmesini önermektedir. 1 Temmuz 2001 tarihinde yürürlüğe giren kanuna göre kişisel uyuşturucu kullanımı, eroin ve kokain dahil, on günlük kullanım miktarından fazla olmamak üzere ceza olmaktan çıkmıştır.¹⁷⁹ Ancak hala uyuşturucu ticareti suçtur ve savcılık tarafından soruşturulmaktadır. Kapsam dışına çıkan kişisel kullanımdır.

Paternalizmi ilgilendiren yönüyle yasa ve ceza aracılığıyla bireylerin caydırma ve korunma mekanizması ortadan kalkmıştır. Mekanizmanın var olduğu dönemdeki uyuşturucuya ilişkin problemlerin mekanizmanın kalkmasıyla artacağı beklentisi yaygındı. Sonuçlar beklenmedik bir şekilde olumluydu. Kişisel uyuşturucu kullanımının cezalandırılmaması, AB’de %25 civarı olan okul öncesi ve genel nüfusun uyuşturucu madde kullanımı yaygınlığı Portekiz’de 8,2’dir. AB’de en çok kullanılan madde olan marihuananın en az kullandığı ülke yine Portekiz’dir. Dikkat çekici bir diğer istatistiğe göre yetişkin Portekizlilerin uyuşturucu bağlı ölüm sayısı her 1 milyon kişide 3, Hollanda’da 10.44 iken bu oran İngiltere’de 44.6, Estonya’da 126,8 ve AB ortalaması da 17.3’tür.¹⁸⁰

Sonuç olarak uyuşturucu madde kullanımı karmaşık bir ilişkiler yumağıdır. Yasal olmaması sıklıkla atıf yapılan ABD’deki alkol yasağı gibi pek çok hukuk dışı faaliyeti peşi sıra getirir. Bunun neticesinde ortada büyük suç örgütleri, büyük paralar, devlet, güvenlik güçleri, üretici, alıcılar, kullanıcılar gibi karışık bir ağ ortaya çıkar. Bu ağın paydaşlarının bir kısmının ana gayesinin uyuşturucunun varlığı diğer kısmının ise yokluğu olduğunu varsaydığımızda ortadan sürekli bir çatışma hali olduğunu söyleyebiliriz. Bireyi onun rızasını aramaksızın korumak için geliştirdiğimiz argüman ona maddeyi hiçbir şekilde ulaştırmamak olduğu zaman görülüyor ki; bireyin maddeye ulaşması kısıtlanmadığı gibi bu süreçte pek çok suç işleniyor, pek çok insan can ve mal kaybına uğruyor. Temelde bunun

¹⁷⁹ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.42.

¹⁸⁰ Kocabaşoğlu, a.g.e., s.43,44.

nedeni koruma içgüdüsünün bulduğu katı yasakçı sorundan başka bir şey olmadığını söylemek iddialı olsa da mevcudiyetini inkâr etmek kolay değildir.

Akla gelen ilk örnek olan yasaklamanın sonuç getirmediği serbestinin ise çözüme daha da yaklaştırdığını ABD'deki alkol yasağının kalkması ve Portekiz'deki kişisel uyuşturucu kullanımının cezasızlaştırılması örneklerinde de görmekteyiz. Bu durum bir çocuk hikâyesini çağrıştırmaktadır. Bir gün güneş ve rüzgâr gökyüzünden dünyayı seyredirken yürümekte olan bir adamın paltosunu kimin daha hızlı çıkaracağı konusunda iddiaya girerler. İlk harekete geçen rüzgâr olur ve esmeye başlar. Esinti arttıkça yaşlı adam paltosuna daha da sarılır. Rüzgâr daha şiddetli eser, yaşlı adam paltosuna daha sıkı sarılır ve nihayetinde rüzgar pes eder. Sıra güneşe geldiğinde, güneşin yaptığı tek şey bulutların arkasında öne çıkıp biraz daha sıcaklığını hissettirmesiymiş. Güneş sıcaklığı ile ortaya çıkınca adam paltosunu çıkarır. Anlatılan bu hikâyenin doğru bir analogi olup olmadığı tartışılabilir. Ancak, uyuşturucu, alkol, sigara gibi insana zarar veren alışkanlıklara, bağımlılıklara karşı mücadele yetişkinler açısından bir anlam ifade etmemektedir. Uyuşturucu yasakları sayesinde bir kısım insanların uyuşturucuya başlamadıkları ve bazı kötü uyuşturucu satıcılarının insanları zehirleyemedikleri doğrudur. Ancak uyuşturucu ile yapılan mücadele tıpkı obezite ile yapılan gibi sonunda kazanılacak bir mücadele gibi görünmemektedir. Öyleyse çocukluk aşamasından başlayarak doğru olanı, iyi ile kötünün ayırdına varabilecek insanlar yetiştirmeli ve tüm bunların neticesinde hala kişi uyuşturucu madde kullanımına yöneliyorsa artık onun için yapabileceğimiz bir şey olduğu kanaatinde değiliz.

1.2.5.3. Zorunlu Emniyet Kemer

Paternalistik müdahaleyi kabul eden devlet eğer kişinin davranışı neticesinde büyük bir zarar meydana gelecek ise bu zararın doğrudan ve kısa zamanda gelecek ise bu muhtemel ve büyük zararı önlemek için paternalistik düzenlemeler yapar. Bu düzenlemeler nitelikleri gereği kişilerin, yeterlilik, eğitim, bilgi, beceri gibi vasıflarını dikkate almaksızın çok geniş kapsamda düzenlemeler yapar. Bu düzenlemelerden ilk akla geleni trafikte güvenli seyredebilmek için emniyet kemeri takmanın, kask takmanın zorunlu olmasıdır. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki meydana gelen kazalarda emniyet kemeri kullanımı yaralanmaları ve ölümleri büyük oranda azaltmaktadır.

Her ne kadar devlet okul öncesinde başlayıp zorunlu eğitim süresince emniyet kemeri takmanın önemini anlatsa, zaman zaman medya organları aracılığıyla emniyet kemeri takmanın önemi anlatsa da insanın, "bana olmaz" düşüncesi ya da uzak gibi görünen tehlikeye karşı duyarsız kalma tutumu, devlet yetkililerini emniyet kemeri takmanın zorunlu olduğu takmamanın ise yaptırıma bağlandığı normları oluşturmuştur. Bu arada ifade etmek lazım ki, araç sürücüsü olabilmek için gereken ehliyet eğitimi sırasında da emniyet kemeri takmanın öneminin anlatılmış olmasına rağmen birey gene bu konuda başarısız olduğu ve bu durumunda geri dönülemez büyük zararlar meydana getirdiği için bu durum yasal yaptırımlara gerekçe olmuştur. Bu yaptırımın kapsamında kişinin yeteneği, becerileri, eğitimi gibi unsurlar hiç önemli değildir. Araçla trafiğe çıkan herkes için bu yaptırımlar geçerlidir. Zira emniyet kemeri kullanıldığı zaman ciddi yaralanmalar %40-50 arası ölümlerin oluşma riski ise %40-65 arası azalmaktadır.¹⁸¹

Emniyet kemeri uygulaması araçların trafiğe ilk çıktıkları zamandan itibaren mevcut değillerdi. İlerleyen zamanla birlikte araçların artması ve bunun neticesinde kazaların artması güvenlik önlemlerinin artırılması ihtiyacını gündeme getirdi. 1960'lı yılların ilk yıllarından itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde Wisconsin eyaletinde zorunlu olmuş sonrasında ise dünyanın pek çok yerinde kemer uygulaması zorunlu hale gelmiştir.¹⁸² Ülkemizde ise 1986 tarihinde şehirlerarası yolculuklarda şoför ve ön yolcu koltuğunda oturanlar için zorunu hale gelmiş, sonrasında 1992'de şehiriçi kullanımda kemer kullanımı zorunlu tutulmuştur.¹⁸³ Yalnız o dönemdeki araçların gerekli donanıma sahip olmaması nedeniyle 3 aylık bir geçiş süresi öngörülmüş ancak bu süre 1995 yılına kadar sürmüştür.

1.2.4.4. Bazı Ürünlerin Taksitle Satışının Yasaklanması

Türkiye Reklam Konseyi 2009 senesinde "Alın verin, ekonomiye can verin" sloganıyla bir kampanya yapmıştı. Dönemin Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Ali Babacan tanıtım toplantısına katılarak kampanyayı desteklemişti.¹⁸⁴ Bu reklamlarda bir

¹⁸¹ Güledal Boztaş ve Hilal Özcebe, "Trafik Kazası Yaralanmalarında İkincil Korunma: Emniyet Kemeri", **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, 14 (5), 2005, 94.

¹⁸² Emniyet Kemeri Neden Gerekli? **EGM Trafik Hizmetleri Başkanlığı**, <http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/EmniyetKemeriKullanimi.aspx> 26.05.2015.

¹⁸³ Emniyet Kemeri Neden Gerekli?, a.g.m.

¹⁸⁴ "Alın verin ekonomiye can verin" kriz sakinleşsin yüzler gülsün" Hürriyet Gazetesi 27 Ağustos 2009, (Erişim Tarihi 5 Nisan 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/alın-verin-ekonomiye-can-verin-kriz-sakinlessin-yuzler-gulsun-12355087>)

sakız almanın bile ekonomiye olumlu etkileyeceği yönünde ifadeler yer almış insanları tüketime teşvik ederek ekonominin çarklarının döndürülmesi hedeflenmişti. Tüketime artması ekonominin iyi işlemesi adına önemliydi.

Satın alma eylemini hukuki olarak kısaca incelersek, Türk Borçlar Kanunu md 207'ye göre satış sözleşmesi “satıcının, satılanın zilyetlik ve mülkiyetini alıcıya devretme, alıcının ise buna karşılık bir bedel ödeme borcunu üstlendiği sözleşmedir”. İkinci fıkraya göre de aksi kararlaştırılmadıkça alıcı ve satıcının borçlarını aynı anda ifa etmesi gerekmektedir. Satın alma gücünün düşük, satın alınacak ürünlerin ise özellikle son tüketiciye hitap eden ürünlerin fiyatlarının yüksek olması insanların taksitle alışveriş yapmaya yönlendirmiştir. Satıcı ve alıcı arasındaki satım konusu bedelin uzun sürede ödenebileceğini garanti eden aracı ise bankalar aracılığıyla kullanılan kredi kartlarıdır. Bu sayede satıcı, alıcının ödememe riskini bankayla anlaşmasına bağlı olarak ya bedelsiz olarak ya da küçük bir komisyon karşılığında bertaraf eder. Alıcı ise kredi kartına duyulan güven ve uzun vadeye yayılan taksitlerin aylık ödeme miktarının tüm miktara nispeten küçük olması, satıcıyla güven ilişkisi kurmasına gerek kalmadan satın olma konusunun miktarını taksitlendirebilmesi ve bankaların kredi kartlarının hayatına ne kadar kolaylık sağladığına yönelik reklamları, propagandaları¹⁸⁵ gibi nedenlerle ile kredi kartı kullanmayı tercih etmektedir.

Kredi kartı tek başına bir ödeme aracı olmakla birlikte gündelik hayatı kolaylaştıran pek çok işlevi vardır.¹⁸⁶ Ancak kredi kartının ödeme aracı yerine bir borçlanma aracı olarak kullanılması ve kredi kartı edinmenin borçlanan tüketicinin banka açısından baktığımız zaman müşterinin faiz gelirleri ve bankaya bağımlılığı nedeniyle düzenli gelir getirici bir unsur olması ve bankalarının tüketici lehine olabilecek düzenlemeleri uygulamaya koyma konusundaki gönülsüzlükleri gibi nedenlerle bugün “kredi kartı mağdurları” kavramı oluşmuştur. Kredi kartı ile alışveriş bağımlılığı arasındaki korelasyon da dikkate alınmalı, “şimdi al sonra öde” pratiği insanların harcamalarını bir bedel karşılığı yapmıyormuş hissi

¹⁸⁵ “60 kredi kartı aldı, 1 milyon TL borçlandı” Hürriyet Gazetesi, 12 Kasım 2010, (Erişim Tarihi, 5 Nisan 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/60-kredi-karti-aldi-1-milyon-tl-borclandi-16283672>) 20 farklı bankadan 60 kredi kartı sahibi olan 54 yaşındaki Hasan Hüseyin Yıldız 1 milyon tl borçlanıp borcunu ödeyemediği için mahkemelik olmuş. Yaptığı savunmasında “Bu kartı al uçağa binersen, bunu alırsan seyahat edersin” diye diye beni gaza getirdiler ifadelerini kullanmıştır. Kendisinin kart sahibi olduğu dönemlerde ne kadar limit istediye verdiklerini de eklemiştir. Rasyonel bir varlık olan insanın kendini borç batağına sürüklediğini ve buna bir şekilde müdahale edilmesi gerektiğine dair düşünceye temel teşkil edecek güzel bir örnek olarak değerlendirebiliriz.

¹⁸⁶ Bülent Başaran ve diğerleri, “Kredi Kartlarının Rasyonel Kullanımını Etkileyen Bireysel Faktörler” **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 2012, 7 (2), s.75.

vermektedir.¹⁸⁷ Her ne kadar devlet bu başlığın girildiğinde bahsedilen alışverişinin ekonomiyi canlandırılması adına teşvik etmişse de bu teşvik arzu edilen sonuçları doğurmak yerine arzu edilmeyen başkaca sonuçlar doğurmuştur. Özellikle teknolojik ürünlerin, özellikle cep telefonu tüketimine ilişkin genç yaşlı ilimiz kredi kartı ile meydana gelen borçların büyük bir kısmını oluşturmaktadır.¹⁸⁸ Bahsedilen tüketicilerin yanlış tutum ve davranışların yarattığını ek olarak yerli üretim olmayan bu nedenle ithal olan bu cihazlara olan rağbet dış ticaret açığının büyümesinde de etkili olmaktadır. 2000 ile 2015 yılları arasında ithal edilen cep telefonuna 23.4 milyar dolar harcanmıştır.¹⁸⁹

Bahsedilen bu ekonomik nedenlerin hem kamuya hem de bireylerin kişisel borçlanmalarının oluşturduğu sorunlar nedeniyle “Banka Kartları ve Kredi Kartları Hakkında Yönetmelikte” 31 Aralık 2013 tarihinden yapılan değişiklik ile¹⁹⁰ “...kredi kartları ile gerçekleştirilecek mal ve hizmet alımları ile nakit çekimlerinde taksitlendirme süresi dokuz ayı geçemez. Kredi Kartlarıyla gerçekleştirilecek telekomünikasyon ve kuyumla ilgili harcamalar ile yemek, gıda ve akaryakıt alımlarında taksit uygulanmaz.” Hükümü getirilmiştir. 13 Mayıs 2014 tarihinde yapılan değişiklik ile kuyumla ilgili yapılan harcamalarda taksit süresi 4 ayı geçemeyeceği şekilde kuyumla ilgili taksit yasağı kalkmış, taksit sınırlamasına “hediye kart, hediye çeki ve benzeri şekilde herhangi somut bir mal veya hizmet içermeyen ürünler” eklenmiştir. Denilebilir ki, özellikle cep telefonlarına gelen yasak satıcıları ve alıcıları yönetmeliğe eklenen hediye çeki gibi uygulamalara yönlendirmiştir. Bu uygulamalar da yasa koyucu tarafından taksit yasağı kapsamına alınmıştır. 25 Kasım 2015 tarihinde yapılan değişiklikle “...eşya ve mobilya ile eğitim ve öğretim ücretine ilişkin harcamalarda ise bu süre on iki ay olarak uygulanır.” hükmü eklenerek taksit konusunda sınırlandırma getirilen mal ve hizmet sınırı genişlemiştir.

Paternalizm kapsamında yönetmeliği ve yönetmeliğin seyrini incelediğimiz zaman bir baba gibi vatandaşın tüketim alışkanlıklarını takip ettiği ve buna göre yasaklar koyduğu

¹⁸⁷ Gülten Yurtseven, Kredi Kartı Kullanımı ve Alışveriş Bağımlılığı, **Bağımlılık Dergisi**, 15 (2), 2014, s.93,94.

¹⁸⁸ Burada teknolojik ürünlerin kullanımı yerine tüketimi ifadesi özellikle kullanılmıştır. Kullanma, kullanıma konu olan nesneden üründen faydalanmayı ifade eder. Tüketme benzer bir şekilde faydalanma unsurunu ifade etse de sürecin sonunda ortada artık söz konusu nesne, ürün yoktur. Özellikle bu teknolojinin kullanıcıları cep telefonlarını bir prestij nesnesi olarak görmekte, sunduğu fonksiyonlardan ziyade sağladığı statükoyu satın alma amacına yönelmektedirler. Bu statükoda çıkacak her yeni modelle birlikte etkisini kaybettiği için süregiden bir tüketim ilişkisi oluşmaktadır.

¹⁸⁹ İthal telefona 15 yılda 23,4 milyar dolar harcandı, *Hürriyet Gazetesi*, 28 Şubat 2016, (Erişim Tarihi, 5 Nisan 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/ithal-telefona-15-yilda-23-4-milyar-dolar-harcandi-40061351>)

¹⁹⁰ RG.28868 31 Aralık 2013

ve gidişata göre bunları esnettiği veya yasakları arttırdığını görebiliriz. Evlenmem kültüründe önemli bir yer olan kuyum ilk düzenlemede taksit kapsamında yer alırken sonraki düzenlemeler ile taksit sayısı fazla olmamak kaydıyla taksite izin verilmiştir. Özellikle akıllı telefonda taksit yasağının kalkması ile kanunu dolanarak hediye çekinin taksitle satılması gibi uygulamalar ile kanun dolanılmış sonraki düzenlemeler ile bu uygulamada taksit sınırı kapsamına alınmıştır. İlerleyen süreçte taksit kapsamına konu olmayan eşya, mobilya ve eğitim-öğrenim ücretlerine de taksit getirilmiştir. Bu sayede tüketicilerin kendilerini ödemeyecekleri borcun altına girdikleri bu alanlarda da onları korumayı hedeflediği söyleyebiliriz. Conly'de benzer bir şeyi söylüyor ve kişilere ödeyemeyecekleri yükün altına girmemeleri için kararlarına müdahale etmemiz gerektiğini söylüyor.¹⁹¹

Kredi kartı taksitlerinin sınırlandırılması başlık olarak seçildi ancak kredi kartı limitlerinin belirlenmesi, birden fazla kredi kartı sahibi olup her birinden ayrı miktarlarda limiti sahibi olmak en önemlisi kimlerin kredi kartı sahibi olup olamayacağı konularında da son yıllarda düzenlemeler yapılmıştır. Çünkü müdahale bahsedilen nedenlerden ötürü zorunlu olmuştur. Hâlbuki rasyonel düşünen insanın kazancıyla orantılı bir harcama yapması beklenirken uygulama bize bunun böyle olmadığını göstermiştir.

Kredi kartıyla taksitli alışverişin sınırlandırılmasına ilişkin düzenleme saiklerine baktığımız sadece vatandaşın kendi yanlış tercihlerinden korunmasının amaçlanmadığı görülür. Bu yanlış tercihlerin sonuçlarından devlet de zarar görmektedir. Paternalistik müdahaleden menfaati vardır. Benzer bir durum olarak Pullman'ın işçilerinin gündelik yaşayışlarına getirdiği paternalistik müdahaleler işçilerin hayatlarını belli bir menfaat sağlamakla birlikte Pullman'ın şirketi de menfaat sağlamaktaydı. Ancak Pullman'ın şirketindeki işçiler nihayetinde paternalistik uygulamalara karşı greve gittiler ve şirket kasabası uygulaması sürdürülemedi. Günümüz uygulamasında da, devletin vatandaşı korumak için yaptığı düzenlemeler, tüketici kredileri veya tefeciler aracılığıyla aşılmaktadır. Daha önce kayıt altına alındığı için takip altında olan vatandaşların borçlanma davranışları kayıt dışı alana kayması nedeniyle takip edilememe riskini de beraberinde getirmiştir.¹⁹²

¹⁹¹ Conly, a.g.e., s.17.

¹⁹² Kredi kartında taksit sınırlaması esneyebilir, Hürriyet Gazetesi 22 Ağustos 2015, (Erişim Tarihi 5 Nisan 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kredi-kartinda-taksit-sinirlaması-esneyebilir-29876254>)

Sakınan değer olarak gelire göre harcama, taksitle borçlanmama hedefi başarısızlığa uğramış oldu.

Sonuç olarak iyiniyetli olarak getirilen kısıtlamalar ilgili kişilerin bu konuda bilinçli ve gönüllü olarak katılımları sağlamadığı sürece başarılı bir sonuç elde edilememektedir. Paternalizm belki diğer örneklerde de ifade edilen temel problemi budur. Hata yapan, yanlış tutum ve davranışlar geliştiren özneye dışarıdan getirilen zorlama müdahaleler ile beklenen, ideal davranışa ulaşma çabası, bireyin dahil olmadan tam olarak başarılı olamaz. Bunun da en temel yolu eğitimden geçmektedir. Özellikle uzun vadede gerçekleşecek olan zararlara karşı bireyin korunmasında, anlık veya klişe uyarılardan müdahalelerden ziyade, çocukluktan başlayan uzun vadeli ve sürekli eğitimlerle bir sonuç elde etme çabasının belki de düzenlemelere gerek kalmaksızın sonuç verebileceğini kanaatindeyim.

1.2.4.5. Cüce Fırlatma Oyunu

Cüce fırlatma oyunu barlada, eğlence mekânlarında, normalden oldukça kısa olan cüce insanların özel donanımlı kıyafetler giyerek bir hedefe doğru atılması oyunudur. Bu hedef en uzağa olacak şekilde bir minder olabileceği gibi bir duvar da olabilir. Bu duvara cüce fırlatarak üzerindeki ve hedefteki cırt cırt mekanizması sayesinde duvarda asılı kalır, en yukarıya veya dart olduğu gibi tam hedefe ulaştırılması. Oyuncular bu sayede puan toplayarak yarışır.

Bu eğlence Fransa'da yerel yönetim yetkililerince insan onuru prensibini çiğnediği gerekçesi ile yasaklandı. Daha sonra olay Fransa Danıştayı'na intikal etti. Danıştay, yerel yönetimin, cüce fırlatma oyununu yasal olarak yasaklayabileceğine, oyunun insan onuruna ve kamu düzenine aykırı olduğu gerekçesiyle karar verdi.¹⁹³ Bu karar sonrasında kamu düzeni adına böyle bir yasaklamanın yapılıp yapılamayacağı tartışma konusu oldu ve bu durum Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi'ne gitmiştir. Komite yasaklamanın cücelere karşı bir ayrımcılık içermediğini, yasağın gerekli görüldüğünde kamu düzenin korumak için bu ve benzeri uygulamaları yasaklayabileceği ifade edildi.¹⁹⁴

Burada önemli olan husus insan onuru kavramına dayanılarak bir uygulamanın yasaklanmasıdır. Cüce fırlatma oyununda, onuru zedelendiği düşünülen insanın rızası

¹⁹³ Kemal Gözler, **İdare Hukuku**, C. II, Bursa: Ekin, 2009, s.475.

¹⁹⁴ Manuel Wackenheim v France, Communication No 854/1999, U.N. Doc. CCPR/C/75/D/854/1999 (2002).

mevcuttur. Ayrıca oyun bar gibi kapalı eğlence mekânlarında oynanmaktadır dolayısıyla kamuya karşı düzeni bozucu bir tutum yoktur. Ayrıca bu yasak ile onuru korunduğu düşünülen cücelere bir haksızlık olacaktır. Wackheim başvurusunda bu durumu ifade etmiş, onurunu korumaya yönelik bir yasağın tersine işsiz kalmasına sebebiyet vermesinin onur kırıcı olduğunu ileri sürmüştür.¹⁹⁵ Ancak komite gereklilik halinde kamu düzenini korumak için insan onuru gerekçesine dayanarak benzeri yasaklamaların konulabileceğini ifade etti.¹⁹⁶ Cüce fırlatma oyununda cücenin gerek giysi gerekse çevresel önlemler alınmasına rağmen yaralanma riski vardır. Ancak burada cücelerin fiziksel bir zarar görmelerindne korunmadan ziyade onların bu şekilde bir oyunda kullanılarak istismar edildikleri düşüncesinin etkisi vardır. Bu nedenle kendilerine rağmen korunmaları gerekmektedir. Kişinin rızasını aramaksızın, menfaatini korumak için yapılan müdahale, yasaklama tam olarak paternalistik bir tutumdur.

¹⁹⁵ Manuel Wackenheim v France, s.2.

¹⁹⁶ Manuel Wackenheim v France, s.3.

İKİNCİ BÖLÜM

2. PATERNALİZMİN ÇEŞİTLİ ALANLARDAKİ GÖRÜNÜM BİÇİMLERİ

2.1. Endüstriyel Paternalizm

Üretim yaparak para kazanmak için gerekli olan kabaca birkaç temel bileşen vardır. Bunlardan ilki teknolojik aletlerdir. İnsan var olduğundan beri alet kullanarak hayatını kolaylaştırmaktadır. Sanayi devrimi ile birlikte üretimde kullanılan aletler gelişerek daha büyük miktarda daha kaliteli ürünleri daha hızlı bir şekilde üretmeye başlamıştır. Günümüzden geriye doğru bakıldığında endüstri devrimi dört döneme ayrılır. Bunların ilki buhar gücü ile çalışan üretim araçlarının gelişmesi ile başlayan dönem. İkincisi Ford'un üretim bandı ile seri üretime geçtiği dönem. Üçüncüsü, üretime elektroniğin, bilgisayarın dahil olduğu 1970'li yıllar. Dördüncü endüstri devrimi ise şeylerin interneti (internet of things) ile birlikte araçların birbirleriyle iletişime geçip, üretimde robotların yaygın olduğu, daha az maliyetle daha az sorunlu ve daha verimli üretimin yapılacağı dönem olarak öngörülmektedir.¹⁹⁷

Bugün üçüncü dönemden dördüncü döneme geçmekteyiz. Robotların üretime katkıları ile beraber çalışan insan unsuru hala önemini korumaktadır. Endüstrinin işletilmesinde üç ana unsur vardır. Bunlardan ilki üretime dahil olacak araçlardır, makinalardır. Ancak bunların sayesinde seri üretim gerçekleştirilebilir. İkinci unsur çalışan insan faktörüdür. İnsan hem makinaların yönetiminde hem de makinaların çalışmadığı insana özgü alanlarda bizzat işçi olarak çalışmaktadır. Üçüncü unsur ise fabrikanın organizasyonudur, yönetim şeklidir, dolayısıyla patron ya da yöneticidir diyebiliriz. İyi bir organizasyon sayesinde işletmenin en yüksek verimle çalışması hedeflenir.

Makinalar nasıl programlandıysa öyle hareket ederler, kendilerini programlayanların sözlerinden çıkmazlar. Bir patron, yönetici de tıpkı sözünden çıkmayan makinalar gibi, sözünden çıkmayan işçiler ister. Bu sayede üretim süreçlerini, üretime ilişkin hedeflerini,

¹⁹⁷Mario Hermann ve diğerleri (2016), "Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios.", **2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)**. s.3928,3929.

mümkün olan en az sorunla gerçekleştirebilir. İşçi ve patron arasında bir menfaat ilişkisi vardır. Patron işçinin verilen işi en iyi şekilde yapmasını, emirlerine riayet etmesini ister. İşçi ise emeğinin karşılığını en yüksek miktarda almak ister ve bunun yanında bir takım başkaca güvenceler isteyebilir. Ekonomik olarak güçlü ve güçsüz iki insan arasında kurulan fayda ilişkisinde güçlü olanın güçsüz olan üzerindeki davranışları güçsüzü koruma, yardım etme ile ondan haksız yararlanma, istismar etme arasında gidip gelir. İşte bu serencamda iki taraf arasındaki, ilişkiden beklenenler, menfaatler çatışabilir.

Çatışmanın başladığı noktada insanın, çoğunlukla doğduğu günden beri alışageldiği ve farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda ortaya çıkan paternalistik ilişki biçimi aynı zamanda çatışmanın sona ermesine yardımcı olabilir. Paternalistik ilişkiler, anne ile evlat, hoca ile öğrenci, hekim ile hasta, devlet ile vatandaş gibi benzer koşullara sahip farklı karşılıklı ilişkilerde görülebilir. Örneğin patron, işçisini bir evladı gibi görür. Her şeyi onun iyiliği için yapar, kötülüğünü istemez. İşçisi de patronuna karşı, bir evladın babasına duyduğu minneti duyar ve evlat olmanın getirdiği büyüklerin sözünü dinleme gibi ödevlerini yerine getirir. Patron ve işçi arasındaki ilişki bu noktaya geldiğinde ya da en azından benzeştiğinde endüstriyel paternalizmden bahsetmeye başlayabiliriz. Ancak bu durum insani ve iyi niyetli bir yaklaşımdan çok sahte baba figüründen istifade etmek şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Baba figürünün ortaya çıkışını, simgesel bir hal alması ve endüstriyel alandaki karşılığını incelemek için öncelikle, endüstri devriminin başlama aşamasında paternalistik ilişkilerin nasıl var olduğu incelenecektir. Sonrasında fabrikalar ile plantasyon alanlarında yaşanan paternalistik ilişkinin farklılıkları incelenecektir. Son bölümde ise Türkiye’de yer alan örneklerle yer verilecektir.

Patriyarşi’den paternalizme geçen süreçte Sennett, paternalizmi “sözleşmesiz erkek egemenliği”¹⁹⁸ olarak tanımlar. 19. yüzyıldan önce erkek egemenliğinin, patrimoniyal bir düzen içinde devam ediyordu.¹⁹⁹ Bu düzen toplum içindeki ilişkilerin doğrudan kan bağına ya da kan bağına yakın bir şekilde o topluluğa dahil olma gibi elle tutulur somut bir güç üzerinden sürdürülürken dönemin getirdiği dönüşüm ile birlikte, mevcut güç değer kaybetmişti. Bu dönüşümü bir parçalanma olarak da nitelendirebiliriz. Şöyle ki; insan ve

¹⁹⁸ Sennett, a.g.e., s.70.

¹⁹⁹ Sennett, a.g.e., s.70.

üretim güçlerini elinde tutan aile reislerinin (erkekler), birbiriyle herhangi bir bağı olmayan insanların kentlere göçerek fabrikalarda çalışmaya başlamalarıyla ellerindeki maddi gücü kaybolmuştur. İşte gücün kaybedildiği böyle bir ortamda, meşruluğunu devam ettirebilmek için müşfik, koruyucu, babalık rolleri üzerinden kurulan erkek egemenliği simgesel bir baba figüründen istifade edecekti.²⁰⁰ Üretilen bu sahte baba figürü paternalizmdir.

Tek başına simgesel bir baba figürü bir yetişkinin, diğer bir yetişkinin disiplini altına girmesini, ona itaat etmesini anlamlandırma konusunda yeterli olmayabilir. Çünkü dışarıdan bir gözle bakıldığında sözleşmeye dayalı bir iş ilişkisinin aile kurumuna benzetilip, patronun baba gibi işçilerini koruması, buna karşılık işçilerin de ona sahte bir evlat sevgisi ya da davranışı göstermeleri çok da anlaşılabilir değildir. Patrimonyal düzenden farklı olarak, paternalizm elinde somut bir güç olmamasına rağmen (aile içi kan bağına dayalı iktidar gibi), kendi iktidarının meşruluğunu “aile dışındaki iktidarı, aile içi rollere dayanarak” sağlamaya çalışmıştır.²⁰¹ Günümüze baktığımızda firmaların, fabrikaların “biz bir aileyiz” sloganlarını, reklamlarının yaygın olduğu görmekteyiz. Böylelikle çalışanlarına ek olarak müşterilerini de dahil ederek genişletilmiş bir şekilde aile metaforunun sürdürülmekte olduğunu görebiliriz.

Güler’e göre patron baba imgesini ne dinidir ne de geçmişten gelir, bu imgenin dayanağı serbest piyasanın tekin olmayan atmosferine dayanır.²⁰² Ne şekilde hareket edeceği belli olmayan serbest piyasa atmosferinde patronlar, bu belirsizliği gidermek için temsili bir baba gibi davranarak bu belirsizlikte çalışanlarını kontrol altına almaya çalışır. Bunu yaparken çalışanlarıyla bireysel olarak mikro düzeyde bir ilgi kurarlar. Patronun bireysel ilgisi bir süre sonra uygulanması gerekli olan kurallar haline gelebilir ve bu kurallar fabrikanın işleyişini düzenleyebilir.²⁰³

Endüstri Devrimi’nin geliştiği ve yaygınlaştığı 19. yüzyıl ile birlikte köyden kente göç artmış, kentler daha önce hiç olmadığı kadar büyümüş, köyler ise boşalmıştı.²⁰⁴ 18. yüzyılın ikinci yarısında tekstil alanında başlayan gelişmeler, sonrasında buhar makinasının icadı, demiryollarının yaygınlaşması ve bunları takip eden birçok gelişme ile birlikte süregelen yaşam biçimi, geri dönüşü olmayacak bir şekilde değişmeye başlamıştır. Bu

²⁰⁰ Sennett, a.g.e., s.70.

²⁰¹ Sennett, a.g.e., s.74

²⁰² Güler, a.g.e., s.32.

²⁰³ Güler, a.g.e., s.31.

²⁰⁴ Sennett, a.g.e., s.66.

değişimin sonucunda kentlerde yoğunlaşıp fabrikalarda çalışanlar için göç ettikleri köyleri özlenen ve faziletli bir yaşama düzeninin olduğu alanlar olarak ideal bir yaşam, bir kaçış, sığınak alanı olurken önceki zaman diliminde aynı köyler ve köy hayatının insanı boğan, bunalıma sürükleyen yapısı unutulmuştur.²⁰⁵

17. ve 18. yüzyılların çiftlik ve işletmelerine baktığımızda, çoğunlukla babanın patron, çocukların işçi olduğu aile işletmeleri idi.²⁰⁶ 19. yüzyıla gelindiğinde bu manzara değişmeye başlamıştır. Evlerle iç içe olan atölyeler, ticarethaneler birbirinden ayrılmaya başlamış;²⁰⁷ hatta üretimde atölyelerden fabrikalara kayma başlamıştır. İnsanlar büyük fabrikalarda ailenin bir ferdi olarak değil, özgür bireyler olarak çalışmaya başlamışlardır. Kendi korunaklı aile ortamından kopup birey olarak fabrikalarda çalışan insanlar için “patron baba”dır metaforu, patronların işçilerini düşündüklerini kanısını oluşturmak bir bakıma aslında patronların çok da kaygılı olmadıkları gerçeğini örtmek, işçileri serbest piyasanın sert koşullarından korumak, piyasaların belirsizliğine meyletmelerini engellemek için kullanılmıştır.²⁰⁸ Bu yüzyılda oluşan yeni sanayi düzeni, menfaati için özgür bir emek piyasası oluşturulması ve bu piyasanın belirlenen çizgiyi aşma teşebbüslerinin baskılanması gerektiğini düşünmüştür.²⁰⁹ Üretim biçiminin değiştiği, bunun da hayata doğrudan yansıdığı bir dönemde paternalizm, aynı zamanda bir toplumsal kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkar.²¹⁰

19. yüzyılda paternalistik prensipleri temel alan topluluklar kurulması hedeflenmiş ve bu amaç doğrultusunda yüzyılın ilk başında fabrikalardan önce ıslahevlerine, darülacezelere ve hapisanelere yönelik paternalistik bazı düzenlemeler uygulanmıştır.²¹¹ Bu kurumların amacı ilgilendikleri insanları ıslah etmektir.²¹² Kendilerinde ıslah etme haklarını ise “in loco parentis” kavramına dayanarak sağlıyorlardı. Kavram Türkçeye çevrildiğinde “ailenin yerine” anlamına gelmektedir.²¹³ In loco parentis, bireyin hukuki sorumluluğunun kişi veya kurumlarca üstlenilmesini ifade eden Anglo-sakson hukuk

²⁰⁵ Sennett, a.g.e., s.67.

²⁰⁶ Sennett, a.g.e., s.67.

²⁰⁷ Sennett, a.g.e., s.72.

²⁰⁸ Sennett, a.g.e., s.67.

²⁰⁹ Güler, a.g.e., s.30.

²¹⁰ Güler, a.g.e., s.30.

²¹¹ Sennett, a.g.e., s.75.

²¹² Sennett, a.g.e., s.75.

²¹³ Kavram bugün özellikle eğitim bilimleri alanında eğitimcinin ve eğitim kurumlarının öğrencin üzerindeki yetkisinin ne olduğuna dair tartışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır.

sisteminden türemiş bir hukuk terimidir.²¹⁴ Bu terim bugün yaygın olarak eğitim bilimlerinde üniversitelerin, okulların çocukların eğitim vasıtasıyla ne kadar terbiye edileceği, bu terbiyenin uygulama biçimleri gibi konularda, teorik olarak akademide ve mahkeme kararlarında tartışılmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına kadar öğretmenlerin öğrenciler üzerinde ailelerinki kadar geniş hukuki yetkisi varken ilerleyen zaman diliminde öğrenciler lehine genişleyen öğretmenlerin takdir hakkı bu kavramın olumsuz bilinmesine yol açmıştır.²¹⁵

In loco parentis kavramına göre aile içinde belirli bir eğitim alamayan ya da aldığı eğitimde başarısız olan kimselerin ıslah olması için ilgili kurumlar ailenin yerini alır.²¹⁶ Anne babanın yerini alan kurumlar, mevcut başarısızlığı gidermek için şayet sonunda birey ıslah olacaksa, bireyin özgürlüklerini önemli ölçüde kısıtlamaya gidebilirler.

Kişinin ıslahını amaçlayan kurumlardan bir diğeri hapishanelerdir. Hapishaneler sadece cezanın çekildiği bir kurum değil, aynı zamanda mahkûmları ıslah etmeye çalışan bir kurumdur.²¹⁷ Bu amaç doğrultusunda hazırlana bu dönemin en bilinen hapishane tasarımı Jeremy Bentham'a ait olan Panoptikon'dur. Bentham ıslah fonksiyonunu yerine getirmesini umduğu hapishane binasını, merkezi boş bir daire olarak tasarlar. Merkezdeki bu boş alanda bir gözetleme kulesi yer almaktadır. Tek kişilik hücrelerde kalan mahkûmların odaları onların dışarıyı göremeyeceği ama dışarıdan bakanın (merkezde yer alan kulenin) onları görebileceği şekildedir. Ancak mahkûmlar hiçbir şekilde gözetip altında olup olmadıklarını bilmemektedirler. Her an gözetleme altında olabilirler. Burada mahkûmlar birbirleriyle görüşmemektedir. Aynı şekilde, hapishane görevlileri ile de görüşemezler ancak görevliler kendileri ile görüşmelerine müsaade edebilirler. Bu koşullarda ailenin yerine geçen hapishane, kişinin sürekli denetim altında olduğu duygusunu, fiili uygulamaları ile mahkûmun gerçek anne babasından çok daha kuvvetli bir şekilde hissettirir.²¹⁸

²¹⁴ Alan F, Edwards, "In Loco Parentis: Alive And Kicking, Dead And Buried, Or Rising Phoenix?" **ERIC Document Reproduction Service, No: ED 21330.T**, 1994, S.2-3.

²¹⁵ Encyclopedia Of American Law: West's Encyclopedia Of American Law, "In Loco Parentis" 2. Baskı, 2008, <http://Legal-Dictionary.Thefreedictionary.Com/In+Loco+Parentis> (30.10.2015)

²¹⁶ Sennett, a.g.e., s.75.

²¹⁷ Sennett, a.g.e., s.74.

²¹⁸ Sennett, a.g.e., s.75.

Bir diğ er gözetleme, denetleme ve disipline etme ihtiya ı duyulan yönetim alanı endüstriyel üretim olduğu alanlardır. Farklı ekonomik faaliyet alanlarında uygulanan paternalistik uygulamalar birbirinden farklılık göstermektedir.

Paternalistik uygulama alanlarından bir diğeri de fabrikalarda uygulanan paternalizmdir. Fabrikalar belli bir alanda kurulur. Fabrikalar çevreleri ile sürekli etkileşim içindedirler. Ham maddelerin fabrikaya gelmesi, işlendikten sonra pazarlandıkları yerlere nakledilmesi, çalışanlarının fabrikalarına gelip gitmesi, fabrikaların kuruldukları alanla sürekli etkileşimini sağlar. Ayrıca büyüklüğüne ve niteliğ ne göre bulundukları bölgenin merkezinde yer alarak bölgeyi kendi dinamikleriyle biçimlendirir ve çoğu zaman da i  imk nlarından dolayı bulunduğu bölgeyi cazibe merkezi haline getirirler. Plantasyon alanlarındaki gibi bir izolasyon ve patron-i  i ilişkisi söz konusu değildir.

Bahsi geçen fabrikalardaki i leyi , i  sözleşmesine bağlı olarak kurulur. Fabrikalardaki ilişkilerin i  sözleşmeleri ile kurulmaları, patron ile i  i arasındaki ilişkilerin önceden bilinen belirli sınırlarda gerçekleşmesini sağlar. Ancak bir toplumda patronun i  isinden içinde yapması gerekenden fazlasını istemesi ya da işçisinin günlük hayatına müdahale etmesi yadırganmıyorsa, kültürlerinde yeri bulunuyorsa zaman ve mekan fark etmeksizin paternalistik ilişkiler yeniden ortaya çıkabilir. Farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda benzer örneklere rastlanabilir

 ran'daki otoriter aile ve devlet geleneğinin bir neticesi olarak patronların işçilerin nazarında bir baba olarak görülmesi bu duruma örnek olarak verilebilir.²¹⁹ Brezilya'da pamuk fabrikasında çalışan işçiler için evlerin yapılması, kilise inşa edilmesi, azizler festivalinin finansmanının fabrika tarafından karşılanması benzer başka bir örnektir. Japonya'da patron ile işçiler arasındaki 19. yüzyılda benzer ilişkilere ek olarak, iplik fabrikalarında çalışan kızlar patronların bir nevi manevi kızları olarak kabul edilirdi ve patronlar kadın işçileri evlenmesini dahi belirleyebilirlerdi.²²⁰

Fabrikaların paternalistik uygulamalarının amacı birbirinin aynısı değildir. Aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde paternalistik uygulamalar farklı amaçlar için uygulanabilmektedir. Sadece patron i  i arasındaki ilişkiyi kolaylaştırıcı, belirleyici

²¹⁹ John W. Bennett, **Paternalism**, "International Encyclopedia of the Social Sciences", 1968. <http://www.encyclopedia.com/topic/Paternalism.aspx> 30.10.2015.

²²⁰ Bennet, a.g.m.

olmamış ABD'nin endüstrileşme sürecinde topluma endüstrileşmenin kötü bir şey olmadığı göstermek için bir araç olarak da kullanılmıştır.

ABD'de, tarıma dayalı üretim biçiminden sanayiye dayalı üretim biçimine geçilmesi konusunda çekinceler vardı.²²¹ Ciddi bir kitle Avrupa'daki sanayileşmenin getirdiği yoksullaşmanın benzerinin ABD'de yaşanacağı düşünüyordu. Bu kitle sanayinin kendiliğinden bozulmanın kaynağı olduğunu düşünüyordu. İnsanların zihnindeki bu sorunu aşmak, sanayileşmenin ortalama Amerikalı çiftçi ailesinin yaşama biçimini değiştiremeyeceğini göstermek için evleninceye kadar birkaç yıl çalışacak genç kadınları işe aldılar. Genç kadınların barınma ihtiyacı karşılanıyor, onlara akşamları dini içerikli dersler veriliyor, kapsamlı sağlık hizmeti sunuluyordu. Ahlaklarını korumak için kaldıkları yatakhanelerde nöbetçiler bekliyor, kendilerini ziyarete gelen erkekler, genç kadınlarla görüşebilmek için görevlilerin izin almaları gerekiyordu. Bir kurum olarak fabrika ve patronlar gitgide genç kızların ahlak bekçiliğine başlıyor, anne babalarının yerlerine geçiyordu. Bu şekildeki kurumsal, bürokratik ve sürekli bir denetim biçimi, aile içinde olan anne babanın kurduğu otorite ile kıyaslandığında daha büyük bir denetim sağlıyordu.²²²

2.1.1. Şirket Kasabaları

Şirket kasabaları, 1830 ile 1930 seneleri arasında erken endüstri döneminde ilk olarak maden ve döküm işletmelerinde ortaya çıkmıştır.²²³ Bu kasabalar sanayi devriminin yükselmekte olduğu kapitalizmin ve serbest piyasa ekonomisinin oluşum döneminde sanayisi gelişen ülkelerde ortaya çıkmıştır, ancak terim ABD ile Avrupa'daki İsveç, Fransa, Belçika gibi ülkelerdeki benzer durumlarla aynı çağrışımı yapmazlar.²²⁴

Doğal kaynakların hammadde olarak kullanıldığı demir döküm, kereste imalathaneleri, tekstil ve gıda üretimi yapan fabrikaların işleyebilmeleri için, hammaddeye yakınlık, su gücü gibi kendine has bir takım çevresel imkânlarla sahip olmaları

²²¹ Sennett, a.g.e., s.75.

²²² Sennett, a.g.e., s.76.

²²³ John Garner, S, **The Company Town Architecture and Society in the Early Industrial Age**, New York: Oxford University Press, 1992, s.3.

²²⁴ Garner, a.g.e., s.3.

gerekmektedir.²²⁵ Zira bu dönemdeki teknoloji henüz gelişmiş değildir, fabrikaların işleyişi yoğun olarak emek gücüne dayanmaktadır.²²⁶

Şirket kasabaları, işçilerin barındıkları evlerin ve bütün alışveriş yapılacak dükkânların sahibinin işveren şirket olduğu yerleri ifade etmek için kullanılır.²²⁷ Bu tarz kasabaların ortaya çıkışı, patronlar için bir nevi gereklilik olduğunu söylenebilir. Bir patron olarak günlük hayatta çalışanlarınızın muhatap olduğu, daha doğrusu olmak zorunda olduğu market, kasap, okul gibi pek çok kurum size aittir. İşçileriniz sizin sahip olduğunuz evlerde oturur, sizin işlettiğiniz dükkânlardan alışveriş yaparlar, sizin inşa ettiğiniz ibadethanelerde ibadet ederler bu sayede onları rahatlıkla gözetleyebilir, hayatları üzerinde daha çok denetim ve müdahale etme imkânına sahip olursunuz.²²⁸

Kasaba içindeki sürdürülen yaşam kendi alt kültürünü oluşturur. Kasabanın toplumsal düzenini, günlük iş alışkanlıkları, fabrikanın koyduğu kurallar oluşturur.²²⁹ Bu kasabaların sahibi çoğunlukla tek bir kişi, aile veya bir ortaklıktır. Dolayısıyla kasabalardaki hâkim otorite ve mülkiyet çoğunlukla bölünmez ve yekparedir. En azından böyle olması hedeflenir. Şirket kasabaları denince ilk akla gelen Pullman yataklı vagon fabrikasını ve Türkiye’deki Çan seramik fabrikası örnekleri incelenecektir.

2.1.1.1. Pullman Örneği

Şirket kasabaları denince akla gelen ilk örneklerden biri Amerika Birleşik Devletleri’nin Illinois eyaletinde George Pullman’a ait büyük yataklı vagon fabrikasıdır.²³⁰ Pullman, 1867 senesinde 10 milyon dolar sermayeye sahipken hızlı bir büyüme ile 1893 senesinde 62 milyon dolar sermayeye ulaşmış, 1894’te kendi sektörünün dörtte üçüne hakim olmuştur.²³¹ Fabrikanın kurucusu Pullman, fakir bir ailede yetişmiş, dediğini yaptıran açık göz, muhafazakar bir patron olarak fabrikasını bir bütünlük içinde kendi isteği doğrultusunda sert bir şekilde yönetmiştir.²³² İşçilerine karşı tavrı güler yüzlü, sevecen değildi, bu nedenle de sevilmiyordu.

²²⁵ Garner, a.g.e., s.4.

²²⁶ Garner, a.g.e., s.3.

²²⁷ Hardy Green, **The Company Town: The Industrial Edens and Satanic Mills That Shaped the American Economy**, New York: Basic Books, 2012, s.3.

²²⁸ Green, a.g.e., s.3.

²²⁹ Garner, a.g.e., s.4.

²³⁰ Sennett, a.g.e., s.78.

²³¹ Almont Lindsey, “Paternalism and the Pullman Strike”, **The American Historical Review**, 44 , 1939, s.272.

²³² Lindsey, a.g.e., s.272.

Pullman fabrikasının çevresinde bir kasaba inşa etme süreci 1877 yılında Chicago’da çıkan grev sonrasına rastlar.²³³ Sendikalara güvenmeyen Pullman çözüm olarak işçilerin içinde güvenle yaşayabileceği, temiz, maddi manevi ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir kasaba oluşturursa işçilerin Pullman’ın bu iyiliğine sıkı çalışma ve sadakatle karşılık vereceğini düşünmüş ve böylelikle grev isteğinden vazgeçeceklerini ummuştur.²³⁴ İşçilerin dikkate değer bir kısmı kasabada Pullman’a ait evlerde yaşıyordu. Bu insanlar Pullman için çalışıyordu. İşçiler Pullman’dan kiraladıkları evleri satın alamıyorlardı.²³⁵ Bu durum bireysel iktisatçılığın geliştiği bir dönemde mülk edinme imkânının olmaması, birazdan bahsedilecek katı kurallar içinde yaşamak zorunluluğu işçiler için önemli bir sorundu.²³⁶ Bu evlerde kalmak ve kasabada yaşamak öyle katı kurallara bağlıydı kasaba sakinlerine özgürce hareket edecekleri çok kısıtlı bir hareket alanı kalıyordu. Kiralanan evlerde en küçük bir değişiklik dahi yazılı izin ile yapılabiliyordu. Evlerde ihtiyaçtan kaynaklansın veya kaynaklanmasın gerekli olan tamiratlar için fabrikaya ödeme yapmak zorundaydılar. Kiralayanların kötü koktukları gerekçesi ile domuz ve tavuk beslemesi yasaklanmıştı. Bu gibi düzenlemelerin, kısıtlamaların ötesinde, evde yer alan lambaların, ocağın nasıl kullanılması gerektiği gibi ev işleyişinin nasıl olacağına dair de kurallar vardı.²³⁷ Kasabanın belli bir düzen ve temizliği için kiralayanlara yapılan zorlamalar, kısıtlamalar onların menfaatine de olsa, bu kısıtlamalar kişilik haklarını rahatsız edici şekilde ihlal ediyordu.²³⁸

Bugünkü gündelik hayatımıza baktığımız zaman, benzer kısıtlamaların patron işçi ilişkisi olmaksızın yaşanmakta olduğunu gözlemleyebiliriz. Hizmet ya da imkân sağlayan kişi sağladığı hizmet ile hizmet alan kişinin hayatı üzerinde hizmet konusunun ötesinde de gözetim ve denetim yapma imkanına kavuşmaktadır. Kiracı ev sahibi ilişkisini gözümüzün önüne getirdiğimizde çoğu zaman ev sahibi, sadece evini kiraya vermekle yetinmez. Kiracıların evi iyi kullanıp kullanmadıkları, komşularla nasıl geçindiklerini sıklıkla takip eder. Ev sahibine göre kiracılar gençse dahası öğrenciyse ev sahibinin gözetlemesi ve denetiminin artması muhtemeldir. Ev sahibi eve kimlerin geldiğini gözlemler ya da diğer komşulardan bilgisini alır. Aynı şekilde evin nasıl kullanılıp kullanılmadığına dair tedirginlikleri varsa bunu kendi üslubunca zaman zaman dile getirir. Eğer kiracılar kız

²³³ The Pullman Era, <https://www.chicagohs.org/history/pullman/pul2.html> (30.12.2015)

²³⁴ The Pullman Era, a.g.m.

²³⁵ Lindsey, a.g.e., s.279.

²³⁶ Lindsey, a.g.e., s.279.

²³⁷ Lindsey, a.g.e., s282.

²³⁸ Lindesy, a.g.e., s282.

öğrenciler ise ev sahibi çoğu zaman, kendi kişiliğinden ya da kişiliğinden daha çok kültürden kaynaklı koruyucu bir tavır takınabilir ki; bu durum, kiracıların özgürlüğüne müdahale ettiği anda paternalizme dönüşür.

Pullman sadece kiracılarının kasaba düzenini nasıl sağlamaları gerektiği ile yetinmemiş ayrıca onların dini hayatlarını toplum içinde yaşamalarına da kendince düzen vermeye çalışmıştır. Kendisinin inşa ettiği kilise olan Grone Stone Church'te bütün mezheplerin bir arada ibadet edebilmesini arzu etmişse de, bu arzusuna yanıt bulamamıştır.²³⁹ Kiracıların kendi ibadethanelerini satın alma imkanları yoktu, kiralayabilecekleri yerler ise güzel değildi ve bu yerlerin kiralari oldukça yüksekti, haliyle bu durum kilise için yer kiralayanları rahatsız etmekteydi.²⁴⁰

Bütün bu boğucu ortamın hoşnutsuzluğuna ilişkin bir işçinin “Pullman evlerinde doğduk, Pullman’ın mağazalarından beslendik, Pullman kilisesinde dini öğrendik, öldüğümüzde Pullman’ın mezarlığına gömüleceğiz ve Pullman cehennemine gideceğiz.”²⁴¹ ifadesi Pullman’ın hayatı nasıl kuşattığına ve bunalttığına dair çarpıcı bir örnektir. Patronun, koruma vaadi ve buna yönelik davranışları, işçileri işte veya kasabada oluşabilecek en küçük bir eksiklikte, aksamada, patronu sorumlu tutma konusunda daha da hassaslaştırmaktaydı. İşçilerdeki bu hassaslaşma, yaşanan sorunların nedenlerine bakmaksızın patronu sorumlu tutmaktaydı ki; Pullman’da da yaşanan buydu.²⁴²

Pullman bir patron olarak işçisine yapmasını gerekenden fazlasını vaat etmiş ve büyük ölçüde bunu başarmış, işçilerinin nezdinde baba figürü olarak yetişkinler üzerinde bir yetişkin iktidar kurmuş, ancak sonunda örnek gösterilen model şirket kasabasında meydana gelen grev ile kurduğu örnek model çözülmüştür. Greve götüren süreçte, 1894 senesinde piyasa koşulları nedeniyle Pullman’ın işçi çıkarması, maaşları düşürmesi bununla beraber işçilerden elde ettiği ev kiralari gibi gelirlerinde herhangi bir indirim gitmemesi etkili olmuştur.²⁴³ Pullman, işçilerin içinde bulundukları zor durumu kolaylaştırmak için talep ettiklerini reddetmesinden sonra, Pullman’ın işçileri, Amerikan Demiryolları Sendikası’na dahil olmuşlar, bu birleşme sonrasında da Pullman, Amerikan Demiryolları Sendikasını

²³⁹ Lindsey, a.g.e., s.283.

²⁴⁰ Lindsey, a.g.e., s.284.

²⁴¹ John Hinshaw ve Peter N. Stearns, **Industrialization in the Modern World: From the Industrial Revolution to the Internet**, California, ABC-CLIO, 2013, s.388.

²⁴² Sennet, t, s.82.

²⁴³ Susan Eleanor Hirsch, **After the Strike: A Century of Labor Struggle at Pullman**, Urbana: University of Illinois Press, 2003, s.16-19.

tanımadığı gibi hiçbir görüşmeyi de kabul etmemiştir.²⁴⁴ Gelineen noktada Sendika boykot çağrısı yapmış, çağrı büyümüş boykot iki yüz elli bin işçinin dahil olduğu yirmi yedi eyalete sıçramıştı.²⁴⁵ Bunun üzerine önce federal hükümet sendikaya ihtar göndermiş, sendika ihtar dikkate almamış ve greve dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Grover Cleveland'ın emriyle ordu müdahale etmiş ve sonrasında grev sona ermiştir.²⁴⁶

Grev sonrasında, grevin nedenlerini incelemek için bir komisyon oluşturulmuş ve komisyon grevden Pullman'ın paternalistik yönetimini sorumlu tutmuştur.²⁴⁷ Komisyon özellikle mülk edinmeye izin vermemesi, Amerika'nın önemseydiği değerlerinden olan mülkiyet hakkına aykırıydı. Dolayısıyla kasaba Amerikan değildi. Yüksek Mahkeme, Pullman'ı kasaba üzerindeki sahipliğinden men etti ve dolayısıyla fabrikanın kasabanın yönetimine ilişkin bir ayrıcalığı, söz hakkı kalmıyordu.²⁴⁸

Sürecin sonunda Pullman'ın örnek olarak gösterilen şirket kasabası uygulamasının sürdürülebilir olmadığı görüldü. Ancak bu uygulama benzer şekillerde geç sanayileşen Türkiye'de yaklaşık altmış yıl sonra görülmüştür.

2.1.1.2. Çanakkale Örneği

Endüstrileşmenin ilk aşamalarında yaşananların farklı zamanlarda farklı coğrafyalarda, kültürlerde bir takım benzerliklerle tecrübe edildiğini gösteren güzel örneklerden biri Hasan Güler'in saha çalışmasına dayanarak hazırladığı doktora tezi "Endüstriyel Paternalizm Üzerinden Sanayileşme: Çanakkale ili Çan İlçesi Örneği" başlıklı doktora tezidir.²⁴⁹

Çan Seramik Fabrikası, Türkiye'de özel sektörün sanayileşmeye başlamasının ilk örneklerindendir. Pullman sanayileşmenin merkez ülkesi konumunda bir ülkenin yaşadığı deneyimken, Çan Seramik Fabrikası, 1957 senesinde geç sanayileşen bir ülkenin deneyimidir. Pullman yukarıda değindiğimiz gibi işçileri memnun ederek bir takım grev,

²⁴⁴ Eleanor, a.g.e., s.16.

²⁴⁵ David Ray **The Pullman Case: The Clash of Labor and Capital in Industrial America. Landmark law cases & American society.** Lawrence, Kansas: University Press of Kansas, 1999, s36.

²⁴⁶ Ray, a.g.e., s.35

²⁴⁷ Dennis R Hudd ve Paul Kantor **Enduring Tensions in Urban Politics.** New York: Macmillan, 1992, s.15-16.

²⁴⁸ Judd ve Kantor, s.15-16.

²⁴⁹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, Sosyoloji ABD'da hazırlana tez, "Patron Baba ve İşçileri; İşçi Sınıfı, Köylülük ve Paternalizm" başlığıyla İletişim Yayınları tarafından 2014 senesinde basılmıştır.

düşük verimlilik gibi olası sorunlarla muhatap olmamak için bir kasaba tasarlarlarken, Çan Seramik Fabrikası ise kurulduğu bölgedeki Çan'ı biçimlendirmiştir.²⁵⁰ Kasabadaki bazı mekânları kendi inşa ederek ya da varlığını hatırlatıcı öğeler ekleyerek, kendi iktidar ve gücünü günlük görünürlikle arttırmış ve muhafaza etmiştir.

Güler çalışmasında fabrika sahibi İbrahim Bodur'un mikro iktidar sahibi olarak bir baba, makro iktidar sahibi olarak ise ağa sıfatlarını kendinde toplayarak "kasabanın paternalistik ağasına" dönüştüğünü belirtmektedir.²⁵¹

Fabrikanın sahibi İbrahim Bodur, konuşmalarında çalışanlara bir aile olduklarını kasaba ve fabrikanın bu ailenin evi olduğuna dair vurgularla patron baba imajını güçlendirmiştir. Örnek vermek gerekirse, Çan Seramik Fabrikası, çeşme ve camilerin seramiklerini, 1960'lı yıllarda sobası olmayan okullara soba temini, toplu sünnet törenleri, seramik bayramı organizasyonu ve bu organizasyonda o dönemde Türkiye'nin en ünlü sanatçıların çağırılması gibi maddi ve manevi yönü olan pek çok faaliyet ile bir özel sanayi kuruluşu olarak Çan'da yaşayanları etkisi altına almıştır.²⁵²

2.1.1.3. Plantasyon Paternalizmi

Plantasyon, emtia amaçlı tarım ürünlerinin üretildiği, fazlaca vasıfsız elemanın sıkı gözetim ve denetim altında çalıştırıldığı büyük çiftliklere denir.²⁵³ Bu çiftlikler oldukça büyük araziler üzerine inşa edilmiştir, genellikle bir veya iki tür ürün bol miktarda yetiştirilir. Çiftlikler işçilerin hem çalışma hem de barınma alanlarıdır.²⁵⁴ Sömürgecilik faaliyetlerinde, Avrupalı ülkelerin gittikleri ülkelerde geniş arazilere karşılık üretim gücü azdı. Bu nedenle çiftliklerde Afrika'dan getirilen köleler, Avrupa'dan getirilen sözleşmeli işçiler de çalıştırılmaktaydı. Burada çalışan işçiler vasıfsız işçilerdi. Beden gücüne dayalı geniş alanlarda tarımsal üretimin bir sonucu olarak çiftlik dışındaki hayattan izole bir şekilde yaşıyorlardı.

²⁵⁰ Güler, a.g.e., s.39,40.

²⁵¹ Güler, a.g.e., s.40.

²⁵² Güler, a.g.e., s.146.

²⁵³ William O. Jones, "Plantation", **International Encyclopedia of the Social Sciences**. 1968, <http://www.encyclopedia.com/topic/Plantations.aspx> 10.12.2015.

²⁵⁴ Hayatın bütünü kapsayan, hapishane, yatılı okulların da dahil olduğu, "total institution" kavramına dahil edilmiştir.

Büyük çiftliklerdeki çalışma ilişkileri paternalizm ile ilgilenenler için dikkate değer bir inceleme alanıdır. Bir çiftlikteki paternalizm uygulamaları aynı veya farklı bir ülkenin başka bir yerinde yer alan uygulamalar ile benzerlik gösteriyordu. İş gücünün niteliği, çiftliklerde paternalizm uygulanmasına neden oluyordu. Yerli iş gücünün fakir ve eğitimsiz olması, toprak sahiplerinin işçileri kendi kişisel hizmetlerinde kullanmasına neden oluyordu. Çünkü işçilerin ellerindeki işi, sömürülme pahasına sürdürmesi gerekiyordu. Bu durum fiili bir kölelik düzeni oluştuyordu.²⁵⁵

Büyük çiftliklerde çalışma hayatı büyük tarım alanlarında gerçekleşiyordu. Dolayısıyla patron ve işçiler dış dünyadan izole olarak bir arada, birbirileriyle yakın ilişki kurarak yaşıyorlardı. Bu koşullarda meydana gelen çiftlik hayatındaki patron işçi ilişkileri, herhangi bir fabrika işçisinin patronu ile olan ilişkisinden farklılık gösteriyordu. Çiftlikte patron aynı zamanda çalıştırdığı işçilerin bir çeşit koruyucusu, emeklerinin karşılığını veren ihtiyaçlarını karşılayabilme kudretine sahip tek kişiydi. Bu imkânları sağlayan kudret sahibi biri olarak da patron, olması gerekenden fazlasını talep etme hakkına sahipti. Bu tür maddi koşullarla birlikte, iş gücünü oluşturan köylülerin, akrabalık ilişkilerine dayanarak oluşan otoriteye boyun eğme konusundaki aşinalıkları da plantasyon alanındaki paternalistik yönetime yardımcı olmaktadır.

20. yüzyılın ortalarına doğru, işçilerin örgütlenmesi, devletin iş güvenliğe ilişkin oluşturduğu düzenlemeler ile birlikte işçiler, kendilerini bir anlamda yarı köle olarak çalıştıran patronların yanlarından ayrılarak devletin sağladığı işlerde çalışmaya başladılar. Ancak bu dönüşüm, amaçlanan paternalistik uygulamaları tam anlamıyla ortadan kaldırmadı hatta devletin getirdiği güvenceler için talep ettiği para, ilgili kurumlarda çalışan işçilerin katlanma sınırını aştı, işçiler bu duruma itiraz ettiler ve devletin sağladığı işlerde çalışmaktan vazgeçtiler.²⁵⁶

Plantasyon sistemi içinde yer alan paternalizm, koşullar değişse dahi kendini değişen koşullara uydurarak hayatta kalmayı sürdürüyordu. Çünkü koşullar değişse de işçinin işvereni ile olan ilişkisinde beklentileri ihtiyaçları değiştirmiyordu, bu ihtiyaçlar paternalistik yönetimleri yeniden ürettiyordu. Paternalistik ilişkilerin patron ve işçilerin karşılıklı anlaşmasıyla ortadan kalktığı durumlarda dahi bir süre sonra işçilerin talepleri

²⁵⁵ Jones, a.g.m.

²⁵⁶ Bennett, a.g.n.

doğrultusunda paternalistik ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Patronların koruyucu, çeşitli ihtiyaçlara cevap veren paternalistik uygulamaları işçiler tarafından vazgeçilememiştir. Dünyanın farklı yerlerindeki benzer vazgeçişler, işçilerin tutumları nedeniyle başarılı olmamıştır.²⁵⁷ Burada dikkat çekici olan şey, patronların sağladığı bir takım haklardan vazgeçemeyen işçilerin, sömürüldüğüne dair kuvvetli kanaatleridir. Sömürüldüklerine dair kuvvetli kanaatlere de sahip olsalar, zorunluluktan doğan bağımlılık ilişkisi nedeniyle içinde bulundukları düzenden vazgeçemiyorlardı.

Odaka, değişen çalışma koşullarındaki endüstriyel paternalizme ilişkin üç farklı görüş sunar. İlki Marksist görüş. Buna göre paternalistik ilişkiler feodal ilişkilerden geriye kalan bir artıktır. İkinci görüş, paternalizmin bir ihtiyaç olduğunu, çoğu zaman iyiliksever ve geleneklere uygun olduğu ve bu nedenle de ortadan kalkması gerekmediği, batıdaki örnekleri gibi organize edileceğini söyler. Üçüncü görüş ise paternalizm belli koşullarda ortaya çıktığını, bu koşulların ortaya çıktığı herhangi bir yer ve zamanda görüneceğini söyler.²⁵⁸

Burada yer alan üçüncü görüş, kanaatimizce paternalizmin farklı zaman ve coğrafyalarda, farklı uygulama alanlarında ortaya çıkabilmesi insan doğasına ve bu doğanın meydana getirdiği insanın toplumsallaşması ile oldukça alakalıdır. Belirli koşulların bir araya geldiği zaman, paternalistik bir takım ilişkilerin ortaya çıkması muhtemeldir.

2.1.2. Endüstride Güncel Paternalistik Uygulamalar

Buraya kadar endüstrileşme ile beraber ortaya çıkan paternalistik ilişkileri incelemeye çalıştık. Paternalizm konusunda en çok dikkati çeken taraf, zaman ve mekan farklılıklarına rağmen paternalistik ilişkilerin gerekli koşullar bir araya geldiğinde ortaya çıkmasıdır. Günümüzde sadece fabrikalarda ürünler üretilmemekte, pek çok farklı iş kolunda insanlar çalışmaktadır. Hizmet sektörü ya da fikri üretimler gibi yukarıda bahsedilen dönemler ile kıyasladığımızda çok daha fazla iş alanımız, çok daha fazla bilgimiz ve iş yaşamına ilişkin hukuki düzenlemelerimiz var. Böyle bir ortamda paternalistik tutum ve davranışların daha az görülmesi beklenebilir.

²⁵⁷ Bennett, agm.

²⁵⁸ Kunio Odaka, "Traditionalism, Democracy in Japanes Industry", **Industrial Relations: A Journal of Economy and Society**, 3 (1), 1963, s.98-100.

Seçici bir gözle çevremize baktığımızda, en temel günlük ihtiyaçlarımızdan en ihtiyacımız olmayan tüketim ürününe kadar hemen hemen her şeyi firmalar üretmektedir. Bu firmalar bir şekilde bize, bizim aramızdan, aileden biri olduğunu ikna ederek kendisini seçmemiz yönünde reklamlar, propagandalar yapar. “Biz bir aileyiz” sloganını pek çok firma slogan olarak kullanmıştır, kullanmaktadır ve kullanacaktır. Bu sloganın hem tüketicilerine yönelmiş bir yanı hem de kendi firmasında çalışanlara yönelik bir karşılığı vardır.

2.2. Sosyal Politikalarıda Paternalizm ve Yeni Paternalizm

Hükümetler, refah devletini amaçlayan sosyal politika anlayışından neoliberal politikalara geçmelerinden sonra²⁵⁹ artan bir şekilde yardım yapılan, ihtiyacı olan yoksul vatandaşları gözetlemeye ve denetlemeye başladılar.²⁶⁰ Paternalistik yaklaşımlar daha çok yardım karşılığında kişilerin çalışmasını, okula devam etmesini ya da buna benzer bir takım davranışları zorunlu kılan sosyal politikalarda görülür. Ancak yaygınlaşan denetleme eğilimi sadece kişinin ihtiyacını karşılamayı amaçlamaz ayrıca uyuşturucu kullanımının engellenmesi, suçla mücadele, denetimli serbestlik gibi suçtan ya da bir takım kötü olduğu düşünülen farklı faaliyet alanlarının engellenmesi, kişilerin toplumun isteği doğrultusunda hareket edebilmesini denetim altına alınmasını da hedefler.²⁶¹

Meads’e göre sosyal politika alanında paternalizm; fakirlerin içinde bulundukları yoksullukları ve diğer sosyal problemleri yönlendirici ve denetleyici araçlarla azaltmayı amaçlayan girişimlerdir.²⁶² Sosyal politika programları yoksullara yardım ederler ancak bunun karşılığında onlardan kendi gözetimleri altında bir takım belirli davranışları yerine getirmelerini beklerler. İnsanların içinde bulundukları yoksunluk durumun giderilmesi veya daha iyi hale getirilmesi için nakdi ve ayni yardıma ihtiyaçları olduğu kadar düzgün bir hayat yaşayabilmeleri için yönlendirmelerine de ihtiyaç duydukları kabulü ile gözetim ve denetim tedbirine ya da yardımın belirli bir edimin ifası sonucu verilmesi gibi tedbirlere başvurulur.

Paternalizmin sosyal politikalarda uygulanması sadece ihtiyacı olanlara karşı günlük çözümler geliştirilen politikalarda kullanılmaz. Hükümetler şu anı ve geleceği düşünerek vatandaşların karşı karşıya kalabileceği muhtemel sorunları dikkate alarak çeşitli koruma

²⁵⁹ Joe Soss ve diğerleri, **Disciplining The Poor**, Chicago: The University of Chicago Press, 2011, s.7,8.

²⁶⁰ Lawrence M. Mead, **The New Paternalism : Supervisory Approaches to Poverty**, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 1997, s.1.

²⁶¹ Mead, a.g.e., s.1.

²⁶² Meads, ag.e. s.2

tedbirleri düzenler. Örneğin bankanın müşterileri ile kurduğu sözleşme metnlerinin belirli puntolarla yazılmasını şart koşarak vatandaşlarını korumaya çalışması bu kabilden örnek olarak sayılabilir.²⁶³ Zorunlu sosyal güvenlik uygulamaları ile sağlık hizmetlerinden faydalanması ve/veya yaşlandığında emekli olup vatandaşların maaş alabilmesi için prim ödemelerinin zorunlu tutulmaları, Türkiye örneğinde genel sağlık sigortasından yararlanmanın zorunlu olması, bireylerin hiçbir şekilde kendi iradeleri ile bu sigorta kapsamının dışında kalamamaları da paternalistik sosyal politika uygulamalarına örnektir.

Süregelen yerleşmiş sosyal politikalarda yoksullar diğer insanlar gibi kendi hayatlarına dilediği gibi yön verme konusunda özgürdürler. Aynı diğer vatandaşlar gibi hukuka ve toplumun menfaatlerine uygun davranacakları varsayılır. Herhangi bir kuralı ihlal ettiklerinde ancak bu suç dolayısıyla soruşturma başlar. Devlet sadece eylem neticesinde uygulayacağı yaptırımın caydırıcılığı ile hukuka aykırı eylemin önüne geçmeye çalışır. İzlediği paternalistik sosyal politikalarla devlet hem birey için hem de toplum için zararlı olabilecek, belki suç teşkil edecek, davranışı, eylemi gerçekleştirmeden önce geliştirdiği politikalar ile önlemeyi hedefler.

Paternalistik sosyal politikalarda devlet bir kimsenin yardım alabilmesi için belirli davranışları yerine getirmesini zorunlu tutmaktadır. Örnek olarak eğitim yardımı alabilmek için aile çocuğunu okula göndermek zorundadır. Yardım almak için çocuk okula gönderilir ve bu süreç ilgili memurlar tarafından denetlenir. Gözetim ve denetime dayalı bu yeni politikalar yeni bir yönetim anlayışını da beraberinde getirmektedir. İnsanların denetim mekanizmasına tabi olmasının davranışlarında daha dikkatli olacağı varsayılır. Böylelikle hukuki yaptırım boyutunda²⁶⁴ geçmiş suçlular gözetim ve denetime tabi tutularak gelecekte suç işleminin önlenmesi hedeflenmektedir.

Paternalistik sosyal politikalar bireyin çıkarlarını değerlendirip onlar hakkında karar verebilmesinin arkasında kendisinin bireyler üzerinde otorite sahibi olduğu düşüncesi ile öne çıkar.²⁶⁵ Paternalist politikacılara göre birey, toplumun menfaatlerinden ayrılarak kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmemelidir.²⁶⁶ Bireyin kendi başına dilediği gibi hareket

²⁶³ 7 Kasım 2013 tarihli 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un 4. Maddesine göre ilgili kanun kapsamında yer alan sözleşme ve bilgilendirmelerin en az 12 punto büyüklüğünde, açık ve sade bir dille yazılması gerektiğini düzenler.

²⁶⁴ Mead, a.g.e., s.3

²⁶⁵ Mead, a.g.e. s.4.

²⁶⁶ Mead, a.g.e., s.4.

etmesi yerine toplumun çıkarlarına uygun hareket etmesini sağlamak daha uygundur.²⁶⁷ Toplumun çıkarlarına uygun hareket eden birey aynı zamanda kendi çıkarlarına da uygun hareket etmiş olacağı için toplumla uyum sağlaması için zorlanabilecektir. Toplum açısından da kendi çizdiği sınırlar içinde tutulan birey, toplumun kontrolündeki hareket alanında olduğu için bilinmez bir dış unsur olmayacak ve dolayısıyla bir tehdit ve sorun teşkil etmeyecektir.

Uygulanan bir politikanın muhatap olduğu vatandaşlarına bir rehber olarak neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermesi hatta göstermenin ötesinde doğru olduğunu söylediği yolda ilerlemesi için zorlamada bulunması Mead'e göre tek başına paternalistik olması için yeterli değildir.²⁶⁸ Eğer paternalizmden bahsedeceksek kişinin rızasının hilafına ya da rızasını aramaksızın hareket edilmesi gerekmektedir. Bir işletmecinin çevre kurallarına uyması, birey olarak içinde yaşadığı toplumun ve toplumun diğer bireyleriyle birlikte kendi çıkarları örtüştüğü için paternalistik değildir.²⁶⁹

Paternalizmin sosyal politikalarda uygulanması Mill'in bireyin kendi hakkında en yetkin karar verici olduğu düşüncesine dayanan zarar prensibini²⁷⁰, birey hakkında en yetkin karar vericiyi devlet olarak belirlemek suretiyle çiğneniş olur. Burada bireyin kendine uygun bir şekilde karar veremediği varsayımı haksızlık olarak görülebilir. Yardıma muhtaç olan kimseler içindeki bulundukları durumu çoğu kez sürdürmeyi istemezler. Kendilerine zorlama olmaksızın bir iş imkânı sunulduğunda çalışmak isteyeceklerini dahi ifade edebilirler. Ancak pratikte bu istekleri eylemleri ile uyumluluk göstermeyebilir. Yani kendileri yararına olduğunu bildikleri davranışları uygulamada, sorumlulukları yerine getirmede başarılı olamayabilmektedirler. İşte paternalizm bu uygulama konusundaki başarısızlık ile uygulama sonunda elde edinmek istenen niyet arasında boşluğu kapatmaya çalışır.²⁷¹

Toplumsal sözleşmeyi bir toplumu oluşturan fertler arasındaki ilişkilerin nasıl oluşacağına dair vardıkları yazılı olmayan kurallar olarak tanımlayabiliriz. Toplumun yaşama biçiminin sabit olmaması, zamanın ve onu oluşturan fertlerin değişmesi, üzerinde

²⁶⁷ Mead, a.g.e. s.4.

²⁶⁸ Mead, a.g.e. s.4.

²⁶⁹ Mead, a.g.e., s4.

²⁷⁰ J.S.Mill, a.g.e.,s.22,23.

²⁷¹ Mead, a.g.e., s.5.

anlaşmaya varılan toplumsal sözleşmenin içeriğini de değiştirir. Toplumda meydana gelen sosyal, ekonomik ve siyasi gelişmeler sosyal politikaların niteliğini ve uygulanma biçimi de değiştirir. Sosyal politikalar da bu değişimlerden etkilenecek değişir.

Mead'e göre sosyal politikalar vatandaşların oluşturduğu toplumsal sözleşmenin bir uygulama, hatta gerektiğinde zorla uygulamanın bir aracı olarak görülmelidir.²⁷² Devlet herhangi bir geri dönüş beklemeden çocuk sahibi olan ailelere yardım edebilir ya da suç işleyenlere karşı hükmedilen cezayı infaz edebilir. Ancak paternalistik sosyal politikaların hedeflerine ulaşabilmesi, yani toplumsal sözleşmenin gereklerinin yerine getirilebilmesi için sosyal politikalara muhatap olan kimselerin kendilerinden beklenen davranışları yerine getirmeleri gerekmektedir. Zira toplum, yardım alanlara şunu demektedir: “Sizi, ihtiyaç sahiplerini, sadece toplumun alışlageldik davranışlarını gerçekleştirmeniz halinde destekleyeceğiz”.²⁷³ Dolayısıyla toplum kendi içinde üzerinde anlaştığı bir yoksul figürü ve bu yoksul figürünün yardımı alabilmesi için yerine getirmesi gereken bazı davranışlar vardır. Bu davranışlar o günün siyasi, ekonomik, kültürel ortamına göre şekillendiği için günün taleplerinin, ihtiyaçlarının değişmesi sosyal politikaları da değiştirecektir.

Paternalizm bireyin rızasını aramaksızın ya da bireyin rızasının hilafına olarak onun iyiliği adına yapılan müdahalelerdir.²⁷⁴ Sosyal yardım alan insanların özellikle ihtiyaç sahiplerinin yardım programlarına rızalarıyla dâhil olmaları bu politikaların paternalistik niteliğe sahip olup olmadığının tespiti noktasında tam bir belirginlik sağlayamayabilir. Nihayetinde yapılan nakdi veya ayni yardımlar, iş edindirme gibi programlara katılma bireyin rızası ile dahil olduğu programlardır. Programa başlamadan veya yardımı almadan dahil olacağı programın kendisine bir takım yükümlülükler yüklediğini bilmektedirler. Çok küçük maliyetlerle ve çoğu zaman maliyetsiz bir şekilde bu programlardan ayrılabilir. Dolayısıyla bu programların paternalistik nitelikte olup olmadığının tespiti kolay olmamaktadır. Bu noktada ilgili sosyal politikanın paternalistik niteliği sahip olup olmadığı ne kadar otoriter olup olmadığına bakılıp değerlendirilebilir.²⁷⁵

Sosyal politikadaki yakın gözetim ve denetim sosyal politika programlarından yararlananların kendi menfaatlerini gerçekleştirme yolunda doğru bir şekilde devam

²⁷² Mead, a.g.e., s.5.

²⁷³ Mead, a.g.e., s.5.

²⁷⁴ Bkz: “1.1.1. Paternalizmin Tanımı” başlıklı kısım.

²⁷⁵ Mead, a.g.e., s.5.

edemeyeceklerini düşünür. Bu nedenle sorumlulukların yerine getirilip getirilmediklerini tespit edebilmek için ilgili personelce yardım alanların denetlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu sayede yanlış hatalı davranış cezalandırılmasına gerek kalmadan çoğunlukla aileyi denetleyen personelin nezaretinde önceden etkisiz hale getirilir.²⁷⁶ Paternalistik programların en ayırt edici özelliği de bu idare mekanizmasıdır.

2.2.1. Paternalizm Yeniden Ortaya Çıkışı

Yoksulların idare edilmesi için bugün kullanılan paternalistik politikalar geçmişte uygulanan benzer politikaların tekrar tedavüle girmesi olarak değerlendirilmektedir.²⁷⁷ Bugün gelinen noktada 19. yüzyılda uygulanmış olan yoksulların barındıkları, sığındıkları ıslahevlerinde, hapishanelerde ıslah edilme uygulaması bugün zorunlu çalışmayı içeren sosyal yardım programlarıyla geri gelmektedir.²⁷⁸

Bu geriye dönüş toplumda meydana gelen değişimin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir. 1960'ların ABD'sinde daha özgürlükçü ve müreffeh bir ortam vardı. Bu özgürlük ve refah ortamında kürtaj yasal, herhangi bir neden göstermeden boşanmak mümkündü. Ancak günümüzdeki ortam 1960'ların dünyasına nazaran daha korumacı, bireyin ve toplumun menfaatleri adına en ufak konularda dahi müdahale etme eğilimindedir. Örneğin başta obeziteye olmak üzere pek çok sağlık sorununa neden olan şekerli içecekler, işlenmiş gıda ürünlerinin tüketimine ilişkin doğrudan sınırlamalar getirilme çabası²⁷⁹ ya da ek vergiler yoluyla kullanımının azaltılması hedefi²⁸⁰ bu kabilden değerlendirilebilir. Mead, günümüzdeki yeni paternalizm yorumunun toplumsal değişimin ve doğum oranının yüksek olduğu II. Dünya Savaşı sonrası doğan neslin yaşlanması ve gelecek adına daha erdemli bir dünya bırakma isteğinin bir yansıması olarak değerlendiriyor.²⁸¹ Bu sayede kiliseye gitme

²⁷⁶ Mead, a.g.e., s.6.

²⁷⁷ Değerlendirmeler için bakınız: Lawrence M. Mead, **The New Paternalism : Supervisory Approaches to Poverty**, Washington D.C.: Brookings Institution Press, 1997.; Susanne MacGregor, "Welfare, Neo-Liberalism and New Paternalism: Three Ways for Social Policy in Late Capitalist Societies", **Capital & Class**, 23. 1999.; Hubert Bonin ve Paul Thomes, **Old Paternalism, New Paternalism, Post-paternalism**, Germany: P.I.E. Peter Lang, 2013.; Peter Cserne, **Freedom of Contract and Paternalism, Prospects and Limits of an Economic Approach**, New York: Palgrave Macmillan, 2012.

²⁷⁸ Mead, a.g.e., s.6.

²⁷⁹ New York City's Soda Ban Fizzles Out For Good, **Huffingtonpost**, 26 Mayıs 2014, http://www.huffingtonpost.com/2014/06/26/soda-ban-new-york-struck-down-bloomberg_n_5533197.html (21.03.2016),

²⁸⁰ The Wages of Sin Taxes, **The Atlantic**, 19 mart 2016 http://www.theatlantic.com/international/archive/2016/03/the-wages-of-sin-taxes/474327/?utm_source=SFTwitter (erişim tarihi 21 Mart 2016)

²⁸¹ Mead, a.g.e., s.6.

oranının artması, boşanmaların azalması, sağlık sorunlarının azalması gibi gelişmelerle daha huzurlu ve daha az sorunlu bir dünya elde edilecektir.

Yoksulluğa karşı geliştirilen programlarda merhamet ile kontrol, ihtiyaç sahiplerine yardım etmek ile toplumun hayat tarzını korumak gibi karşıt iki durum devreye girer.²⁸² İşsizliğe karşı yardım edilecektir ancak, yardım karşılığında kontrollü çocuk sahibi olunacaktır. Bu nedenle kimilerine göre paternalizmin sosyal yardım politikalarında uygulanmasının nedeni yardımları kısıtlamak, davranışları, yardım edenlerce belirlen eski, istenen haline getirmek ya da bozulduğu düşünülen toplumsal düzeni onarmaktır.²⁸³

1930'ların ABD'sinde yardım politikaları herhangi bir şart içermeksizin kayıtsız şartsız ve olabildiğince cömertti. Zira o yıllarda Büyük Buhran nedeniyle pek çok insan yoksuldu, yoksullaşmıştı.²⁸⁴ Bu nedenle insanların hayat tarzı ile ilgilenilmiyordu. Ancak ne zaman refah arttı, o zaman yardımlar daha ahlakçı ve daha kısıtlı bir hal aldı. Sonrasında 1960 ve 1970'lere gelindiğinde yardım alabilmek için hak edebilme şartı gevşetilmişti. Paternalizm refah devletinin dönüşmesinden sonra yeniden tedavüle girmiştir.²⁸⁵

Yeni paternalizmin yardımları dağıtırken uyguladığı gözetim ve denetim temelde dağıtılan yardımın kısıtlanmasını amaçlamaz. Yardım alacak kimselerin tespiti konusunda daha ciddi daha seçici davranır. Sosyal yardımların sağlanmasına bir takım sorumluluklar eklemek sosyal yardımı bozmak ya da ortadan kaldırmak anlamına gelmemektedir. Sosyal yardımlar hala belli bir takım kurallara bağlıdır, yardımların ilgili personelden bağımsız olarak kimlere nasıl yapılacağı tespit edilir. Ancak geline noktada toplum bir yardım alabilmesi için bir takım yükümlülükleri yerine getirmesi gerektiğini, bazı davranış kalıplarını edinmesini ya da mevcut davranışlarını toplumla uyumlu hale getirmesi gerektiğini söyler. Örneğin kişi yardım alıyorsa bir yandan da iş edinmek için çabalaması gerekmektedir. Hem uygunluk ölçütleri hem de beklenen davranış kuralları yasalarla belirlenmiş büyük ölçüde aleni olan kurallardır. Bu kurallar geçmiştekilere nazaran kişilerin eksiklerini bulmak yerine belli bir amacı gerçekleştirmesini hedeflediği için daha az kırııcıdır.²⁸⁶

²⁸² Mead, a.g.e., s.7.

²⁸³ Mead, a.g.e. s.7.

²⁸⁴ Özdemir, a.g.e., s.40,41.

²⁸⁵ Özdemir, a.g.e., s.109,110.

²⁸⁶ Mead, a.g.e., s.8.

1960 öncesinde ABD’de sosyal yardımlar; kiliseler, çeşitli hayır kurumları aracılığıyla eğitimi iyileştirmek ve ahlaki durumun daha iyi hale gelmesi ve yaygınlaşması için dağıtılıyordu.²⁸⁷ Bu nedenle yoksullar devletten ziyade özel kişi ve kurumlarla muhatap oluyorlardı. Ancak bugün geline nokta yardımların finansmanı ve yardımlara yön veren politikalar öncelikle kamu kurumlarından gelmektedir.²⁸⁸ Benzer gelişme 2000’li yılların başından itibaren Türkiye’de de yaşanmaktadır. 2000 öncesinde yapılan sosyal yardımlar hayırseverlik ve gönüllülük duygusu ile yapılmaktaydı.²⁸⁹ İlerleyen yıllarda yardımlar hak temelli olarak daha verimli ve şeffaf denetim amacıyla devletin organizatörlüğünde dağıtılmaya başlanmıştır.

Sosyal politikalar eskiden toplumun olağan düzeninin dışına çıkanları, akıl hastalarını, suça karışanları dikkate alıp onları akıl hastanelerine ıslahevlerine koyup zararlı gördüğü bu unsurları toplum dışında tutuyordu. Bugünkü sosyal politikalar ise muhataplarını çalışma ya da okula gitme gibi zorunluluklar yükleyerek toplumla bütünleşmesini amaçlıyor.²⁹⁰

2.2.2. Sosyal Politikanın Tanımı

Sosyal Politika kavramına ilişkin çok sayıda farklı tanımlamanın yapılması tek bir tanım yapma imkânı vermemektedir. Sosyal politika kavramının kullanımı yeni olmakla birlikte benzer anlamda kullanılan başkaca kavramlarla sıklıkla karışmakta, birbirilerinin yerine kullanılabilmektedir.²⁹¹ Sosyal politika kavramı; sosyal güvenlik, refah devleti, sosyal hizmetler gibi pek çok kavramla ilintilidir.²⁹²

Titmuss, sosyal politika kavramını incelerken sorduğu sorular kavramın çapı ve muğlak olma durumunu kavramak için güzeldir. Titmuss, sosyal politikalar ifadesiyle toplumsal hayatın ve toplumsal düzene ilişkin nesnel ve ilkeler bağlamında mı ilgili olduğumuzu yoksa toplumsal mühendislik kapsamında çeşitli teknik ve metotlar ile mi ilgili olduğumuzu sorar. Bu soruya verilecek cevap ne olursa olsun ahlaki ve siyasi konuların ciddi

²⁸⁷ James Q. Wilson, “Crime and American Culture,” **Public Interest**, no 70, 1983, s.44-45.

²⁸⁸ Mead, a.g.e., s.8.

²⁸⁹ Erdal Tanas Karagöl ve Nergis Dama, **Geçmişten Günümüze Sosyal Yardımlar**, İstanbul: SETA, 2015 s.15.

²⁹⁰ Mead, a.g.e., s.8-9.

²⁹¹ Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, 2. Baskı, İstanbul: İTO Yayınları, 2007, s.11.

²⁹² Richard Morris Titmuss, **Social policy**, London: Allen & Unwin, 1974, s.138.

bir şekilde içine girmeden tam bir yanıt verilemeyeceğini zira politik propagandaların sosyal politika adı altında sıklıkla maskelendiğini söyler.²⁹³ Titmuss'un açıklamalarında anlaşılabilceği üzere sosyal politika siyaset, ahlak, hukuk gibi pek çok disiplin ile yakın ve kuvvetli ilişkisi olan bir kavramdır ayrıca politikacılar tarafından bir politika yapma aracı olarak kullanıldığı için günün koşullarına ve şartlarına göre değışen anlam değışimlerine maruz kalmaktadır.

Kavramı etimolojik olarak incelediğimizde, toplumla ilgili olan sosyal²⁹⁴ ve belirlenen hedefe yönelik alınan tedbir, bir hedefe gitmede kırıp dökmeden götürme anlamına gelen politika²⁹⁵ teriminden oluşmaktadır. Bu birliktelik toplum için konulan hedefi gerçekleştirmek, mevcut bir sorunu çözmek ya da mevcut bir durumu daha iyiye taşımak için izlenen yöntem olarak değerlendirilebilir. Ancak kavrama yüklenen anlam ve kapsamlara bakıldığında dar anlamda sosyal politika ve geniş anlamda sosyal politika olmak üzere iki farklı ana izleğin yaygın olarak kullanıldığı ve tanımların bu izlekler çevresinde oluşturulduğu görülmektedir. Dar anlamda sosyal politika endüstrileşme ile birlikte toplumda meydana gelen sınıflar arası uçurumun ve bunun neden olduğu sosyal sorunların çözümüne ilişkin uygulanan politikaları ifade eder. Geniş anlamda sosyal politika ise toplumun içinde yer alan her kesimin problemlerini dikkate alan ve onlara çözümler üretmeyi hedefleyen politikaları ifade eder ve anlaşılacağı üzere oldukça geniş kapsamlıdır.²⁹⁶

Çalışma ilişkilerindeki sorunlardan dolayı ortaya çıkan sosyal politika kavramının yeni ortaya çıkmasına rağmen geniş anlamda sosyal politikaların tarihi insanlıkla birdir.²⁹⁷ Kendi türdeşleri ile birlikte oluşturduğu toplulukta yaşayan insanın kaderi, içinde yaşadığı toplumla yakından ilgilidir. Toplumun içinde yaşanacak problemler farklı miktarlarda dahi olsa bir şekilde onu oluşturan her ferdi ilgilendirecektir. Bu nedenden dolayı toplumun belli bir vasatı sürekli sağlanması gerekmektedir.

²⁹³ Titmuss, a.g.e., s138,139.

²⁹⁴ Kubbealtı Lugatı, Sosyal, <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=politika&mi=0> (erişim tarihi: 21 Mart 2016)

²⁹⁵ Kubbealtı Lugatı, Politika, <http://www.kubbealtilugati.com/sonuclar.aspx?km=politika&mi=0> (erişim tarihi: 21 Mart 2016)

²⁹⁶ Özdemir, a.g.e., s.14.

²⁹⁷ Özdemir, a.g.e., s.15.

Fakirlik veya zenginlik, güç veya güçsüzlük gibi birbirine zıt konumda olan koşullardan herhangi birinin daha baskın olması, toplumun ortalama dengesini bozacaktır. Bu nedenle bu dengenin korunabilmesi için sosyal politikalar bir araç olarak kullanılmış, problem oluşabilecek ya da halihazırda oluşmuş noktalarda dengeleyici bir mekanizma olarak kullanılmıştır. Bu durumu faydacı bir yaklaşım olarak değerlendirebiliriz. Ancak faydacı yaklaşım ötesinde değer sahibi olan insanın kendi türünden olanın yaşamakta olduğu acılara, yoksunluklara karşı doğasından gelen bir yardım etme güdüsü olduğu da hatırlanmalıdır.²⁹⁸ Dolayısıyla bir parçası olduğumuz toplumun diğer fertlerine yardım etme oldukça insani bir durum olarak değerlendirilebilir

Sosyal politikalar yöneldikleri kitlelere yaşamlarını sürdürebilmeleri, daha kaliteli yaşam standartlarına sahip olabilmeleri için devlet ve/veya özel kurumlar tarafından çeşitli yardımlarda bulunur. Bu himayeci yardımlar sayesinde devlet yoksullar ile toplum arasındaki gerilimi azaltmakla birlikte yoksul kitleleri denetleyerek, kontrol altına alabilir. “Hiç şüphe yok ki, paternalizm hem fikir olarak hem de geçerlilikte, aristokratların ve geleneksel mülk sahiplerinin alışkanlıklarına ve ihtiyaçlarına denk bir “sosyal kontrol” biçimiydi. Fakat aynı zamanda toplum nezdinde paternalizm yerine geçen sisteme kıyasla daha insani ve daha ahlaki bir sistemdir”²⁹⁹

Sosyal politikalarda paternalist yaklaşımları incelemeyen önce dar anlamda ve geniş anlamda sosyal politika kavramına ve bu kavramın ortaya çıkış nedenlerini ve tarihsel süreç içinde kavrama yüklenen anlamlarda meydana gelen değişimleri ve bu süreçleri incelemek faydalı olacaktır. Bu sayede günümüz sosyal politikalarının arkasındaki paternalist yaklaşımları anlamak daha kolay olacaktır. Bu nedenle önce sosyal politika kavramının tanımına ve tarihsel sürecine değindikten sonra sosyal politikaların paternalist uygulamaları incelenecektir.

²⁹⁸ Karen Wynn, “Some innate foundations of social and moral cognition”, (Ed.) Peter Carruthers ve diğerleri **The Innate mind: Foundations and the future**, New York:Oxford University Press, 2008, s.330-347.

²⁹⁹ Himmelfarb, G. (1984). The idea of poverty : England in the early Industrial Age. London [etc.], Faber and Faber.’den aktaran Güngör, F. and M. Özügürlü (1997). “İngiliz yoksul yasaları: paternalizm, piyasa ya da sosyal devlet.” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Geliştirme ve Toplum Araştırma Merkezi Tartışma Metinleri, s.10.

2.2.3. Dar Anlamda Sosyal Politika

Dar anlamda sosyal politika kavramı Endüstri Devrimi ile birlikte fabrikalarda kötü ve ağır çalışma koşulları altında çalışan işçi sınıfı ile bu koşulların müsebbibi olan sermaye arasındaki çatışmayı gidermeyi amaçlayan politikaları ifade eder.³⁰⁰ Öncelikli hedefi endüstrileşmenin getirdiği, insan onuruna aykırı çalışma koşullarının iyileştirilmesi, iş kazalarına, işsizliğe ilişkin güvencelerin sağlanması³⁰¹ gibi işçilere ve onların temel sorunlarını gidermeye yönelmiş politikalarlardır.

Endüstri Devrimi ile birlikte fabrikalarda çalışmak için köyden kente büyük göçler olmuştur. Bunun neticesinde fabrikaların bulunduğu alanlarda nüfus patlaması yaşanmıştır. Barınma ihtiyacını karşılamak güçleşmiş, gettolar oluşmuş, nüfus patlaması neticesinde hırsızlık, gasp, sefalet, fuhuş gibi toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır. İnsanların bir arada sağlıklı koşullarda yaşaması çeşitli sağlık sorunlarına, hastalıklara yol açmıştır.³⁰² Yeni üretim teknikleriyle beraber büyük miktarlarda ve seri üretimin yapılabilmesi sonucu fabrika sahipleri zenginleşmiş ve yeni fabrikalar açmışlardır. Yeni fabrikalar da yeni işçileri kendine çekmiş, bu şekilde fabrikalaşan şehirlerde nüfus kendini katlayarak artmıştır. Örneğin Chicago'nun nüfusu 1880 ile 1900 arasında beş yüz binlerden bir milyon altı yüz binlere gelerek üçe katlayan bir artış olmuştur. Bahsedilen fabrikaların artması, değişen üretim araçları karşısında klasik üretim araçlarını rekabet edemeyeceği bir hale getirip oyun dışı bırakmıştır.³⁰³ Kendi şehrinde kasabasında klasik üretim araçları ile çalışan insanlar, rekabetin mümkün olmadığı bu ortamda işçi olarak çalışmak için fabrikalara yönelmeleri nedeniyle pek çok şehirde yaşanmıştır ve bahsi geçen benzer sosyal sorunlara neden olmuştur.

Fabrikalar kendisi dışındaki alanda yukarıda bahsedilen olumsuzluklara neden oluyorken kendi bünyesi içinde de pek çok problemin kaynağı idi. Üretim patlamasının yaşandığı bir dönemde işçi işveren arasındaki ilişkide bugün aşına olduğumuz sosyal güvenceler, işin yapılmasında uygun çalışma saatleri, işin gereklerine uygun güvenlik önlemleri gibi belli standartlar yoktu. İnsanlar ücretlerini aldıkları sürece çalışmak

³⁰⁰ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 2008, s.33.

³⁰¹ Abdülkadir Şenkal, **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları, 2005, s.26.

³⁰² Mabel Craven, **Health, wealth and population in the early days of the industrial revolution**, Londra: Routledge 2013, s.236-239.

³⁰³ Craven, a.g.e., s.238.

istiyorlardı. Böyle iş gücü talebi olan bir ortamda işverenler ücretleri olabildiğince düşük tutup işçileri olabildiğince fazla çalıştırıyorlar bu sayede de zenginleşiyorlardı. Hatta 5-6 yaşında çocuklar dahi fabrikalarda işçi olarak çalışmaktaydı. Çocuklar beceri gerektirmeyen basit işlerde günlük 14 saat, yetişkinler ise 16 saat çalışıyorlardı.³⁰⁴ Kadın ve çocukların iş hayatına girmeleri, uzun ve yorucu bir şekilde çalışmaları aile hayatını da olumsuz yönde etkilemekteydi.

Büyük ölçekte seri üretimin gerçekleştiği kapitalizmin bu ilk döneminde sermaye sahipleri zenginleşirken zenginleşmesini yavaşlatacak veya durduracak herhangi bir eyleme girişmekte gönülsüz kaldılar. Nihayetinde toprak sahibi ve köylülerden oluşan geleneksel ikili toplumsal sınıf, burjuva ve işçi sınıfı olarak dönüşmekteydi. Çalışma koşullarının kötü olmasına işçiler kayıtsız kalmamış bir araya gelerek eylemler ve grevler düzenlemişlerdir. Ancak giden işçinin yerine duraksamaksızın yeni işçinin bulunabildiği bir ortamda işçiler uzunca bir süre taleplerini elde etmekte başarılı olamamışlardır.

Endüstri devriminin ilk zamanlarında burjuva güçlenmeye başlamış zenginleşmiş, ancak zenginlik işçi sınıfına yansımamıştır. Endüstri devrimi öncesi çalışma hayatında yer alan loncalar, meslek veya zanaat dalına göre örgütlenmiş bir tür meslek kuruluşlarıydı. Kendine has hiyerarşik düzeni olan loncalar meslek dalına göre üretilen ürünün niteliği, ne kadara satılacağı, usta kalfa çırak ilişkilerinin nasıl olacağı gibi hususları düzenleyen kurumlardı. Usta, yanında çalıştırdığı çırak ve kalfalarla ortak ve benzer yaşam şartlarına sahipti ve aralarında geleneklere ve dine dayalı paternalistik bir ilişki mevcuttu.³⁰⁵ Üretimin küçük atölyelerde gerçekleştiği, sermaye ve emeğin birbirinden keskin bir biçimde ayrılmadığı bu çalışma ortamında ustaların hastalanan kalfa ve çıraklarına bakma, kabul edilen tatillerde izin vermesi gibi yükümlülükleri vardı. Yüz yüze ilişkilerin hâkim olduğu çalışma ortamında yardımlaşma ve dayanışma mevcuttu.

Endüstri devrimi ile yukarıda bahsedilen Lonca örgütü ortadan kalkmış bunun sonucunda işçiler sosyal güvencelerini kaybetmişler ve işverenin insafına kalmışlardır. Sermaye ve emek arasında ayrışma başlamış, işçi ve burjuva sınıfı oluşmaya başlamıştır. İşçiler artık emeklerini satacaklardır. Ancak sermaye sahibi olmadıkları için işçi olarak hayatlarını sürdürmeye mecbur kalacaklardır. İş kazaları ve hastalıklara karşı olarak

³⁰⁴ Özdemir, a.g.e., s.176-178.

³⁰⁵ Özdemir, a.g.e., s.178.

başlayan sigorta uygulamaları daha sonra gelişen (yaşlılık, işsizlik gibi) sigorta dalları ile beraber genişlemiştir. Başlangıçta ekseriyeti gönüllü olan sigorta uygulamaları ilerleyen süreçte zorunlu hale gelmeye başlamıştır. Uygulaması genişleyen sigortalar zamanla daimi hale gelerek sosyal sigortaları oluşturmuş bu bağlamda da devletlerin sosyal politikaları meselesi dile getirilmeye başlanmıştır. İşçilere ilk etapta sağlanan bu güvenceler ile birlikte sermaye ve emek arasındaki çatışma biraz olsun azalmıştır. İşçiler asıl kazanımlarını genel oy hakkına sahip olduktan sonra elde etmişlerdir. Böylelikle işçiler parlamentoda kendi çıkarlarını en iyi temsil edecek olan politik görüşleri tercih etmişlerdir. Bu noktada genel oy hakkından önce siyasal hakların sadece küçük bir azınlığa dayandığı, ekonomik ve siyasal olarak güçlenen burjuvanın ise devlet yönteminde güçlü olduğunu ve kendi istemedikleri politikaların uygulanmasına şans vermediklerini hatırlamakta fayda vardır.

İşçilere yönelik sosyal güvence mücadelesinin sürdüğü dönemde yaşanan iki dünya savaşının getirdiği zorlamalar ile devletin ekonomiye müdahale etmesi kaçınılmaz bir hal almış, savaş ortamında sermaye emek çatışması geri plana itilmiştir. Sermaye emek arasındaki ilişkiye hükümetin de müdahil olması ile sosyal sorunlara ilişkin kavrayış ve tarafların ilişkisi büyük oranda değişmiştir.³⁰⁶ Bu süreçte sosyal sigorta, sosyal güvence sistemleri kalıcı hale gelmiş, bireylerin sahip olduğu sosyal güvencelerin toplum için de faydalı olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşanan iki dünya savaşı sırasında devlet savaş koşulları nedeniyle ekonomiye müdahil olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın neticesinde devletin ekonomiye dahil olması sınıflar arası çatışmada çözüm üreten rol üstlenmesi devletin sadece sosyal güvenceler sağlamanın ötesinde bir takım sorunlara ilişkin politikalar geliştirerek sosyal devlet olmasından bahis olunmaya başlamıştır.³⁰⁷ Bu noktadan sonra ortaya çıkan politikalar geniş anlamda sosyal politikalar olarak değerlendirilmektedir.

2.2.4. Geniş Anlamda Sosyal Politika

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin işçi sınıfının sosyal güvencesini sağlamasının ötesinde sosyal-ekonomik hak ve özgürlüklerin kabulü, vatandaşlığın sosyal bir boyut kazanmasının etkileriyle beraber vatandaşlarına asgari düzeyde de olsa eğitim, sağlık, barınma gibi imkânları temin etmesi gerektiği düşüncesi gelişmiştir.³⁰⁸ Böylelikle

³⁰⁶ Koray, a.g.e., s.28.

³⁰⁷ Koray, a.g.e., s.28.

³⁰⁸ Koray, a.g.e., s.29.

işçilerin temel sorunlarını çözmeyi amaçlayan sosyal politika kavramı genişleyerek toplumsal birliği asgari koşulları sağlayarak uyumlu bir şekilde gerçekleştirme hedefine yönelmiştir. Bu sayede toplumu oluşturan sınıflar ve yapılar birbirleriyle uyum içerisinde yaşayacak aralarında meydana gelen veya gelebilecek gerginlikler önlenecektir.³⁰⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletin piyasalara müdahale etmesi kabul görmüş ve bunun neticesinde devlet ekonomik hayatta daha çok yer almaya başlamıştır.³¹⁰ Devletin ekonomik hayatta yer alması, bir takım düzeltme ve düzenlemeleri ile müdahaleci bir anlayışa evrilmiştir. Vatandaşlarına en iyi koşullarını sunma anlamına gelen refah devleti olabilme amacı devletin işlevlerini genişletmiştir. Sadece yardıma muhtaç zayıf kişileri korumak için başlayan sosyal politikalar zaman içinde hem yöneldiği kesimin hem de çözmeyi hedeflediği konuların kapsamı genişlemiştir.

Devletler ülkelerinin mevcut durumuna, özelliklerine ve zamanına göre sağlık, eğitim, şehirleşme, gelir dağılımındaki eşitsizliğin giderilmesi, güvenli gıdaların üretimi ve satışı gibi pek çok farklı alanda vatandaşlarının menfaati ve mutluluğu için politikalar geliştirmiş ve uygulamışlardır. Toplumda yer alan özel kesimlerin sorunlarını devlet gündemine almıştır. Böylelikle engellilere, yaşlılara, kadınlara, çocuklara vb ilişkin politikalar oluşturmaya başlamıştır.³¹¹ Bu sayede farklı sosyal sınıflardan oluşan toplumsal yapının uyumlu bir şekilde sosyal yapıyı oluşturması ve bu sosyal yapının parçalanmasına ya da bütünlüğünü bozabilecek gerilimleri ve karşıtlıkları gidermeyi amaçlamıştır.³¹² Birbiriyle uyum içinde yaşayan toplumlar, eğitim, sağlık, barınma, gelirin dağılımının adaletli gerçekleşmesi gibi sonuçlar elde ettikçe sosyal gelişmeyi, sosyal kalkınmayı sağlayacak ve böylelikle refah devletine ulaşacaktır.³¹³

1930'lu yıllarda refah devleti kuramı genişlemeye başlamıştır. Bu kavram farklı şekillerde anlamlandırılmış, kullanıldığı ülkeye ve zamana göre farklı tanımlamalar yapılmıştır. Asa Briggs'in tanımına göre refah devletinin üç ana ayağı vardır. Bunların ilki tüm vatandaşlarına ve ailelerine asgari gelir güvencesi sağlaması, ikinci olarak bireylerin hastalık, iş kazası, işsizlik gibi muayyen tehlikelerle karşılaştıkları zaman yaşayacakları

³⁰⁹ Şeknal, a.g.e., s.26,27.

³¹⁰ Özdemir, a.g.e. s.1.

³¹¹ Koray, a.g.e., s.11.

³¹² Şeknal, a.g.e., s.26,27.

³¹³ Özdemir, a.g.e., s.14.

sorunlarına karşı çözümler üretmesi, son olarak da tüm vatandaşlarına sosyal refah hizmetleri ile mümkün olan en iyi hayat standardını sunmasıdır.³¹⁴

1985 tarihli bir Anayasa Mahkemesi kararına göre sosyal hukuk devleti şu şekilde geniş bir şekilde tanımlamıştır: “...(d)evleti, insan hak ve hürriyetlerine saygı gösteren, ferdin huzur ve refahını gerçekleştiren ve teminat altına alan, kişi ile toplum arasında denge kuran, emek ve sermaye ilişkilerini dengeli olarak düzenleyen, özel teşebbüsün güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayan, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için sosyal, iktisadi ve mali tedbirler alarak çalışanları koruyan, işsizliği önleyici ve milli gelirin adalete uygun biçimde dağılmasını sağlayıcı tedbirler alan, adaletli bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmeye kendini yükümlü sayan, hukuka bağlı, kararlılık içinde ve gerçekçi bir özgürlük rejimini uygulayan devlettir.”³¹⁵

2.2.5 Sosyal Politikalarda Paternalist Uygulamalar

Paternalizm kavramı tek başına kötü olmamasına rağmen yaptığı çağrışımlarla zihinde olumsuz bir yansıması vardır. Günümüzde paternalizm uygulamaları yeniden ortaya çıkmaktadır. Sosyal yardımlaşma programları bireylerin kendilerine yetemedikleri, yeterli kapasiteye sahip olmadıkları düşüncesi ile onlara bir rehber olarak yol göstermeyi, belli bir seviyeye ulaştırmayı hedeflemektedir. Paternalizmin bu görünüş biçimi, muhatap olduğu kitle için en iyi olduğunu düşündüğünü şeyi koruma güdüsüyle değil başkalarının iyiliğini muhafaza etmek adına hareket etmektedir.³¹⁶

Paternalistik politikaların hareket noktası bazı bireylerin kendi hayatlarına ilişkin kararlar alma konusundaki başarısızlıklarıdır. Bu başarısızlık, kabiliyet ya da kapasite eksikliğinden kaynaklanabilir. Bu nokta paternalistik politikacılar bireyin kendi menfaatini temin etmek adına ona müdahale edilmesini haklı görürler.³¹⁷ Mevcut tabloya bir adım geriye giderek baktığımızda pek çok paternalistik davranışta olduğu gibi ortada gayet naif, hatta zaman zaman sevimli olduğu düşünülebilecek bir görünüm vardır. Politikacılar bireylerin iyiliği için onlara yardım etmek istemekteler ve bunun için onların özgürlük

³¹⁴ Asa Briggs, “The Welfare State at Historical Perspective”, *Archives Europeennes de Sociologie*, 2 (2), 1999, s.221-259.

³¹⁵ 18.02.1985 E.84/9, K.85/4 tarihli kararı

³¹⁶ Kleinig, a.g.e., s.173.

³¹⁷ Elizabeth Ben-Ishai, “The New Paternalism: An Analysis of Power, State Intervention, and Autonomy”, *Political Research Quarterly*, 65 (1), 2012, s.152.

alanlarına bir takım müdahalelerde bulunmaktadır. Bireylere yapılan bu iyilikler çoğu zaman toplumun ortak yararını da artıracak niteliktedir. Ancak, politikacıların bu müdahaleleri uygulaması bir takım sorunlar meydana getirmektedir. Kişilerin ne yapıp yapmayacaklarının neler olduğu ve kimin iradesi tarafından tespit edileceği, bireylerin nasıl davranacaklarına dair verdikleri kararların toplumun sosyal normları ile çeliştiği zaman nasıl bir çözüme gidileceği bir sorundur. Bireysel otonominin günümüz toplumlarında öncelikli değer olarak kabul edildiği varsayıldığında ise böyle bir durumda politikacıların, devlet vasıtasıyla bireylere müdahale etmesinin meşruluğu problemi ortaya çıkmaktadır. Mill'e göre paternalizm özerk olması ile farkına varılan insana karşı bir hakarettir. Erişkin hale gelip kendi kontrol edebilmek, yaşadıklarıyla kendi yolunu çizilebilmek insan olmanın hem ayrıcalığı hem de gerekli şartıdır.³¹⁸

Ben Ishai'ye göre özerkliğin statü ve yeterlilik olmak üzere birbirine çok yakın ancak farklı iki şekilde de anlaşılabilen bir yapısı vardır.³¹⁹ Yeterlilik bireyin kendisi hakkında karar verebilme gücünü, statü ise bireyin kendisine sosyal ve siyasi bir anlama sahip olabilmesini ifade eder.³²⁰ Yeterliliklerimiz sosyal ilişki düzenimizin bizi zorlaması veya kolaylaştırması bağlamında gelişir veya sınırlanırken, otonom bir birey olarak statümüz ise toplum ile olan ekonomik, kültürel, sosyal ilişkilerimiz tarafından belirlenir.³²¹

Paternalist yaklaşımlar müdahalede bulundukları bireyin hem statü hem de yeterlilik anlamında otonomilerini tanıma konusunda başarısız oldukları için Liberal düşünürler tarafından eleştirilmişlerdir. Zira Mill'e göre iyi bir şeyi seçebilme becerisi, seçilmesi gerekenin ne olduğu bilgisinden bağımsızdır ve dolayısıyla Mill bireyin iyiliği adına yapılan her türlü müdahaleye katı bir şekilde karşı çıkar.³²² Devletin bireylere bu şekilde neyi yapıp yapmayacağı yönündeki müdahaleleri bireyin yeterliliğini geliştirmede bir engel oluşturmaktadır. Dolayısıyla yeterliliği geliştiremeyen bireyin kendi hayatına ilişkin karar verme konusunda becerileri de gelişemeyecektir. Dworkin'e göre bireye yapılan paternalistik müdahaleler onun yararına ve mutluluğuna yönelik değil ancak onun otonomisine ve özgürlüğüne yönelik olduğu zaman kabul edilebilir makbul bir form olur.³²³

³¹⁸ Gerald Dworkin, "Paternalism", **In Morality and The Law**, (Ed.) R. A. Wasserstrom, Belmont, CA: Wadsworth, 1997. S.157.

³¹⁹ Ben Ishai, a.g.e., s.152.

³²⁰ Ben Ishai, a.g.e., s.152.

³²¹ Ben Ishai, a.g.e., s.152,153.

³²² Ben Ishai, a.g.e., s.153.

³²³ Dworkin, Paternalism, s.157.

Böylelikle bireyin dışında, toplum veya devlet tarafından iyi olduğu kabul edilen ve bireyin de böyle olması istenilen değer ve davranışlara uyumlu olması değil, kendisi için neyin iyi neyin kötü olduğunu daha doğru tespit edebilmesi aşamasında sorun oluşturabilecek unsurların kaldırılması, daha sağlıklı karar verebilmesi için gerekli destekleyici müdahalelerde bulunulabileceği sonucu çıkmaktadır.

Devletin bireyin otonomisini destekleyici müdahaleleri de paternalistik olarak kabul edilmesi devletin birey için yapacağı her türlü müdahalenin paternalistik olduğu sonucuna götürür. Smiley'ı paternalizme bu şekildeki yaklaşmanın hem çok az şeyi hem de çok fazla şeyi kapsadığını bu nedenle de hatalı olduğunu söyler.³²⁴ Bu görüş devlet ile birey arasındaki yani paternalist davranan ile paternalist davranışa maruz kalan arasındaki ilişkide bir tarafın egemenliği mevcutken, yani ortada devletten yana açık eşitsizliği bir yandan inkâr ederken öte yandan bireylerin özgürlüğüne müdahale eden paternalizm eleştirisini de kendi içinde içermektedir.³²⁵

Devletçe yapılan tüm müdahaleleri paternalistik kabul etme sorununa karşılık Smiley bireyin otonomisini ve özgürlüğünü genişletse dahi devletin yaptığı her müdahaleyi paternalistik olarak değerlendirmek zorunda olmadığını söyler.³²⁶ Smiley'in paternalizmin bu yorumunu reddedişi bize bireye yapılan müdahalelerin hepsini eşitlemek yerine bir ayrıma gitmemiz gerektiğini de göstermektedir.³²⁷ Aksi durumda devletin yaptığı her müdahalenin paternalistik kabul edilmesi paternalizm nötr bir kavram olmasına rağmen çağrıştırdığı olumsuzluk nedeniyle devletin yaptığı her düzenlemenin kötü olduğu sonucuna götürebilir. Bu durum da vatandaşlar ile devlet arasındaki ortak iyiyi sağlama adına ciddi bir sorun teşkil edebilir.

Devlet ile vatandaş arasındaki ilişki tek başına paternalistik değildir. Paternalizmin görülebilmesi için müdahalede bulunanın elindeki gücü bunalıcı ve zorlayıcı bir biçimde kullanması gerekmektedir.³²⁸ Bu ayrım devlet tarafından gerçekleşen müdahalenin paternalistik mi yoksa vatandaşını korumaya yönelik mi olduğu konusunu belirlemede kolaylık sağlar. Koruma yasaları sistemin eşitsizliği ve bir tarafın gücünü sorgularken,

³²⁴ Marion Smiley, "Paternalism and Democracy." *The Journal of Value Inquiry*, 23.(4) (1989): s.308,309.

³²⁵ Smiley, a.g.e., s.309.

³²⁶ Smiley, a.g.e., s.311.

³²⁷ Ben Ishai, a.g.e., s.153.

³²⁸ Smiley, a.g.e., s.314.

paternalistik yasalar bunları sürdürür.³²⁹ Koruyucu yasalar sayesinde güçsüz durumda olanlar bir araya gelip gücü elinde bulunduranlara karşı organize olabilirler ve bu sayede güç sahiplerinin neden olabileceği zararlara karşı durup, olumsuz sonuçları önleyebilirler.

Smiley gibi White'da paternalistik müdahalelerin ihtiyaç sahiplerini koruyucu ve bir araya getirici etkisine vurgu yapmaktadır. White'ın yeniden tanımladığı paternalizm kavramında demokratik katılımın önemini vurgulayarak yeni paternalizmi devlet tarafından gerçekleşen müdahaleler arasında farklılaştırıyor.³³⁰ Kendi seslerini duyurmakta güçlük çeken yoksulların ihtiyaçlarını tespiti konusunda öne çıkarılmaları gerektiğini söylüyor. Çünkü sosyal politikalar alanında ortaya çıkan paternalizmin temel varsayımlarından biri ihtiyaç sahiplerinin karar verme ve uygulama konusunda yetersiz olduklarıdır. Bu nedenle sosyal politikaların oluşturulmasında kendilerine rol verilmemiştir.³³¹

Ishai, White ve Smiley bireye yapılan müdahalelerin niteliğine ilişkin farklı yaklaşıma katılarak, statü ve yeterlilik kavramını da eklemektedir.³³² Bu sayede müdahalenin niteliğini tespit ederken daha açıklayıcı bir argümana sahip olunabiliyor.³³³ Mill ile birlikte Dworkin'in tanımına göre paternalizm bağımsız bir varlık olması nedeniyle bir statü olarak sahip olduğu özerkliği sınırlandırıyor.³³⁴ Bağımsızlık ve özerkliğin birleşmesi bir problem izlenimi oluşturuyor. Paternalizmin bireylerin hayatlarına devlet tarafından bir egemenlik ve eşitsizlik ilişkisi olarak süregiden müdahale olarak kabul edildiği noktada, statü bağımsızlığın yoksunluğundan dolayı reddedilmiyor. Birçok durumda paternalizm mevcut olan ve çoğu zaman bağımlılık ve özerklik arasında uyuşmazlık varsayımına bağlanan güç ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. İşte bu noktada devlet örneğin kadının yardım alması konusunda belirli kısıtlayıcı kuralları uyguladığında sadece kadının özgürlüğüne ilişkin değerlendirme konusundaki başarısızlığından dolayı basit bir şekilde paternalist davranmış olmuyor, çünkü kadının bağımlılığı ortaya koymuş oluyor. Bu bağlamda yapılan bağımlılığın ortaya koyan tavır kaçınılmaz bir şekilde kadının yardıma

³²⁹ Smiley, a.g.e., s.314.

³³⁰ Julie Anne White, **Democracy, Justice, And The Welfare State: Reconstructing Public Care**, University Park: Pennsylvania State University Press, 2000, s.137.

³³¹ Julie Anne White, a.g.e., s.138.

³³² Ishai, a.g.e., s.5.

³³³ Ishai, a.g.e., s.5.

³³⁴ Ishai, a.g.e., s.5.

muhtaç olması, özerk bir birey olarak statüsü ile ya da bu şekilde davranılmayı hak eden bir kimse olarak uyumlu olabilir.³³⁵

Dworkin, bireyin kendisi hakkında rasyonel karar verme becerisini arttıracak ve/veya uygulamasını sağlayacak ise paternalizmin meşru olduğunu söylemektedir.³³⁶ Buna göre devletin bir takım müdahaleleri özgür bir şekilde hareket etmeyi sınırlandırırsa da neticesi itibariyle özerklik için yeterliliği arttırmayı hedeflediği için Dworkin'in paternalizm tanımına göre meşru kabul edilebilir. Julie Anne White'a göre yapılan müdahaleler başkalarının adına konuşmaktan ziyade demokratik katılım için alan açıyorsa bu durumda paternalistik olarak tanınmamalıdır.³³⁷ Bu yaklaşım dikkatimizi devletin kendisinden hizmet alanların hayatlarına karşı müdahalesinin değil, onların hayatları üzerinde bir tahakküm kurması nedeniyle paternalistik olduğu noktasına çeker.³³⁸

2.2.5.1. Yeni Paternalizm

Yeni paternalizm sosyal hizmetlerin ihtiyaç sahiplerine sunulmasında kullanılan bir yaklaşım olarak Lawrence Mead tarafından kavramsallaştırılmıştır. Bu yeni kavramsallaştırmayla sosyal politikalarda paternalistik yaklaşımları daha da ileriye götürmeyi amaçlamaktadır. Klasik paternalist yaklaşımın gözden geçirilerek yeniden tedavüle girdiği sosyal politikalarda yapılan yardımların, sunulan hizmetlerin merkezine bireyi zorlamayı, onu baskı altında tutmayı yerleştiriyorlar. Bu sayede kendilerinden yardım alan ihtiyaç sahiplerinin kısa süreliğine özerkliklerini ve kendileri hakkında doğru olana karar verme ve uygulama imkanları kısıtlansa bile yardım programları sayesinde program sonunda özerkliklerinin artacaklarını iddia etmektedirler.³³⁹

Mead'e göre yeni paternalizm yönlendirici ve denetleyici araçlarla sosyal problemleri ve yoksulluğu azaltmayı amaçlayan politikaları kapsamaktadır.³⁴⁰ Yardımı alan kimselerin zorunlu çalışma, bazı programlara zorunlu katılma, uyuşturucu gibi kötü alışkanlıklardan kaçınma gibi belirlenen çeşitli davranışları yerine getirmesi veya kaçınması beklenmektedir. Şayet bu konuda başarısız olurlar veya gerekli uyumu gösteremezler ise

³³⁵ Ishai, a.g.e., s.5.

³³⁶ Dworkin, 1971, s.119.

³³⁷ Julie Anne White, a.g.e., s.136.

³³⁸ Ishai, a.g.e., s.5.

³³⁹ Ishai, a.g.e., s.5.

³⁴⁰ Mead, a.g.e., s.2.

yönlendirici ve denetleyici araçlar vasıtasıyla cezalar uygulanmakta ya da verilen yardımlarda kısıtlamaya gidilmektedir.³⁴¹ İşte bu noktada Mead bu engellemeleri meşrulaştırırken yardıma ihtiyacı olan insanların ayrıca yararlı bir insan olarak yaşayabilmeleri için sadece nakdi ve ayni yardımın yeterli olmadığı bunlara ek olarak yönlendirilmeye de ihtiyacı oldukları varsayımına dayanmaktadır.³⁴²

Yoksulların özellikle içinde özerkliği de kapsayan bazı yeterliliklere sahip olmadıkları düşüncesi onlar hakkında bazı tedbirler, kısıtlamalar yapmayı meşrulaştırmaktadır. Bu düşüncenin arkasında davranışın niyet ile bağlantılı olduğu düşüncesi yatmaktadır.³⁴³ Mead, yoksulların hayatlarına ilişkin planlarına göre yaşayabilecek kapasiteye sahip olmadıklarını iddia eder. Hatta bu planları kendi oluşturmalarına ve bu planları takip edeceklerini ifade etmelerine rağmen hayata geçirmek konusunda başarısız kalmaktadırlar.³⁴⁴ Bu nedenle yeni paternalistik politikalar bireylere sahip olmaları gereken değerlerin ne olduğunu zorla kabul etmek noktasında zorlayıcı değillerdir. Daha ziyade paternalistik yardım politikalarına maruz kalanlar zorunlu tutulan değerlere ve kurallara uymayı kabul ederler. Hatta uymak isterler, ancak genellikle bu değerleri uygulamaya geçirmekte zorlanırlar. Yeni paternalizm de, amaçlanan ile uygulanan arasındaki farkı kapatmaya çalışır.

Yeni paternalizm kavramını oluştururken Mead klasik paternalizmden birkaç noktada farklı yorumlar getirmektedir. Öncelikle yardıma uygunluk kurallarındaki daralma yardımların kısıtlanmasıyla sonuçlanmaz. İkinci olarak günümüzdeki paternalizm çoğu zaman devletin önderliğinde gerçekleşmektedir. Son olarak günümüzdeki paternalistik sosyal politika programları koruyucu programlar değildirler, toplumu gözetleyen ve denetleyen programlardır.³⁴⁵

Son kısımda bahsettiği koruyucu politika olmaması durumunda klasik tanımda bireyin menfaati adına getirilen kısıtlamalar yeni paternalizmde Foucault'nun bioiktidar kavramı ile ifade ettiği birey üzerinde içten dışa doğru bir iktidar kurmaya yarayan bir araçtır. Dolayısıyla özellikle sosyal yardım politikaları ile politika yapıcılar yoksul insanları

³⁴¹ Ishai, a.g.e., s.6.

³⁴² Mead, a.g.e., s.2.

³⁴³ Mead, a.g.e., s.5.

³⁴⁴ Mead, a.g.e., s.5.

³⁴⁵ Mead, a.g.e. s.9.

belli davranışlara sahip olacak bir şekilde optimize ederler. Böylelikle aslında yeni paternalizm bireyin davranışlarını kısıtlamaz, kullandığı araç ve yöntemleriyle bireyi oluşturur.³⁴⁶

Mead ve kendi gibi düşünenler yoksulluğun kaynağının bireysel patoloji olarak görülmesi gerektiğini iddia ederler. Çünkü müdahale edilenin kendi hakkında yeterliliği olduğunu reddeder. Mead ve kendi gibi düşünen arkadaşlarına göre yoksulluğun en basit nedeni ancak ekonomik, sosyal ve politik yapısal koşullar ile açıklanabileceği görüşüne dayanır.³⁴⁷ Eğer siz yoksulluğu patolojik yani tıbbi açıdan ilgilenilmesi gereken olarak kabul ederseniz iyileştirme adına yapılacak her türlü müdahale bir tedavi gibi meşru görülecektir. Yeni paternalizm kavramının oluşumunda bazı yazarlarca yoksulluk ile ruh sağlığı arasında bir bağlantı kurulmuştur.³⁴⁸

Schram'a göre akıl sağlığı ile yoksulluğun birleştirilmesinde bir problem bulunmamaktadır. Zira yoksul durumda olan insanların içinde pek çok akıl hastalıklarından mustarip olanları mevcuttur. Buradaki sorun Schram'ın "ikna edilmiş muhafazakâr ironi" olarak adlandırdığı anlayışın sosyal programlarda kesintilere gitmesi, artan şekilde meydana gelen kısıtlamalar, yükseğe çıkarılmış paternalizm ve hepsinin bir araya gelmesiyle oluşan sınırlandırmalar, bu programı sağladığı araçlar dışında geçinme imkânı olmayan insanların hayatlarını güçleştirmektedir.³⁴⁹ Nihayetinde bir kısma odaklanılırken bütün kaçırılmaktadır. Sosyal yardım programları bir takım ruhsal sağlık sorunları yaşayan ve/veya toplumla uyumsuz yaşayan insanlara yöneldiği zaman, görünürde yardıma ihtiyacı olmayan ancak hayatını idame ettirebilmek için gerçekten yardıma muhtaç insanlar, yardım edilecek yoksul nüfusuna tam olarak dâhil olamıyorlar.

Yukarıda bahsedilen bir takım ruh sağlığına veya toplumla uyuma ilişkin problem yaşayan insanlara karşı meşru olduğu düşüncesi ile uygulanan paternalistik politikaların söylemden uygulamaya geçtikleri zaman yeni paternalistik politikaların gerçekleşmesini amaçladıkları hedefleri yansıtmadığı görülmüştür.³⁵⁰ Amerikan hükümetinin neo-liberal bir

³⁴⁶ Ishai, a.g.e., s.6.

³⁴⁷ Bu konu hakkında Lawrence Mead editörlüğünde derlenen **The New Paternalism**, Washington D.C.: Brookings Institution Press., bakılabilir.

³⁴⁸ Sanford F. Schram, "Review: The New Paternalism", **Journal of Public Administration Research and Theory**, (9), 1999, s.671. 667-72

³⁴⁹ Schram, a.g.e., s.671-672.

³⁵⁰ Schram, Fording ve Soss, a.g.e., s.17-18.

politika ile fakirliğe yaklaşımı eski zaman uygulamalarını andırmakla birlikte insanları disipline eden, onları kontrol altına alan bir şekle dönüşmüştür.

ABD’de uygulan sosyal yardım programlarından biri olan “Personal Responsibility and Work Opportunity Act (PRWORA)” (Kişisel Sorumluluk ve Çalışma Fırsatı Kanunu) ile ihtiyaç sahibi anneleri çalışmak zorunda bırakmadan destekleyen bir program üretmemiştir. Bunun yerine halihazırda yardım alanlara karşı mali yaptırımlar uygulamak, çalışmasına rağmen hala yardıma muhtaç olan anneleri küçük düşürücü işlere yerleştirip, oyalayıcı ve sonunda da işten ayrılmasına ya da kovulmasına neden olacak programlara yerleştirmek gibi programlar üretmiştir ya da ürettiği programlar bu şekilde sonuçlanmıştır.³⁵¹ Bireye daha az müdahalede bulunan bir paternalizm yorumu olma iddiası ile ortaya çıkan yeni paternalizm bireyin üzerindeki tahakkümü örten bir maske olmuş ve klasik paternalistik formun aksine paternalist müdahaleyi yapan kimsenin müdahalede bulunacağı kimsenin en yüksek faydasına göre hareket etme güdüsüne ihtiyaç duymasına gerek bırakmamıştır.³⁵²

Yeni paternalizm yaklaşımı 1960’lardan önce uygulanan paternalizm uygulamalarının yardım kuruluşları ve dini topluluklar tarafından gerçekleştiğini günümüzdeki paternalistik sosyal politika uygulamalarının ise devlet tarafından gerçekleşmesi gerektiğini söylemektedir.³⁵³ 1935 tarihinde uygulanan “Aid for dependent children” (muhtaç çocuklara yardım) programları, bekar beyaz annelerin çocuklarına tam zamanlı olarak daha iyi bakabilmeleri için federal devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Bu yaklaşım paternalistik olmakla beraber o dönemdeki ideal anne modelinin bir yansımasıdır.

2.2.5.2. Bir Irkçılık Aracı Olarak Yeni Paternalizm, ABD Örneği

Amerika Birleşik Devletleri’nde Federal politikalar ile eyaletlerce uygulanan, eğitim sağlık gibi sosyal politikalar alanındaki farklılıkların düzeltilmesine yardımcı olur. Belirli bir yaşa gelmiş olan aynı durumdaki her yaşlı devlet sağlık sigortasına federal sosyal güvenlik sistemine dâhil olabilir. Ancak Amerika’da yer alan muhafazakârların uzun yıllar devam

³⁵¹ A. M. SMİT, ag.e., s.55-56.

³⁵² Ishai, a.g.e., a.g.e.,s.6.

³⁵³ Ishai, a.g.e., a.g.e., s.6.

ettirdiği kampanyalar neticesinde federal olarak eyaletlerin uyguladığı politikalar tersine döndü.³⁵⁴

1996 senesinde mevcut sosyal yardım sistemi Cumhuriyetçi Paul Ryan'ın istediği şekilde Amerikan Federal Sağlık Sigortası Şirketi (Medicaid) yeniden düzenlendi ayrıca yoksullukla mücadele programlarındaki federal yetkiyi kaldırıp paranın kontrolünü ve yönetimini uygun gördükleri şekilde yeni modelleri oluşturması için eyaletlere devrettiler.³⁵⁵ Bu noktadan sonra eyaletler ırkçı önyargıları içeren kendi sosyal programlarını oluşturdular.

1980 ve 1990'larda Amerika'da beyaz vatandaşların kurallara uygun yaşadığı ve beyazlar dışında, özellikle de siyahilerin, yasal olmayan kazançlar elde ettiğine yönelik rivayetler ortaya çıkmış bu neticesinde de alt sınıf insanların patolojileri üzerine tartışmalar başlamıştır. Pek çok kimse uygulanan liberal politikaların bir tür suç bunalımına, kargaşaya, cinsel sorumsuzluklara, sosyal yardımlarla başkasının sırtından geçinme ve bu gibi şeylere sebep olduğuna inandı.³⁵⁶ Bill Clinton, sosyal yardımları bitirmek sloganıyla yola çıkar, sosyal yardım alabilmek için çalışıyor olmak gerekmektedir ve yardım sürelerine de kısıtlamalar getirmiştir. Bununla beraber beyaz oyları güvence verme adına suçla da ciddi bir mücadeleye girmiştir.³⁵⁷ Bu politikanın neticesinde toplumda sosyal yardım programlarının siyahi vatandaşlara yönelik politikalar olduğu algısı oluştu ve devletten bir şeyler yapmasın yönünde beklenti oluştu. Irkçı algı, siyahi erkeklerin tembel kadınlarında cinsel olarak sorumsuz olduğuna yönelik algıyı, daha önce böyle düşünmeyen insanlar da dahi, oluşturdu.³⁵⁸

Federal Hükümet'ten eyaletlere bir miktar para ile birlikte insanların işe yerleştirilmeleri, insanların çocuk doğurma konusunda heveslerini kırmak, evlenmeleri destelemek gibi bir takım gerçekleştirmelerini istedikleri hedefler vermiştir.³⁵⁹ Sosyal yardımların ırkçılık temelinde gündeme gelmesi, toplumda oluşan algı, Medeni Haklar

³⁵⁴Joshua Holland, "How Bill Clinton's Welfare "Reform" Created a System Rife With Racial Biases", 12 Mayıs 2014 <http://billmoyers.com/2014/05/12/how-bill-clintons-welfare-reform-created-a-system-rife-with-racial-biases/> (erişim tarihi: 23 mart 2016)

³⁵⁵Holland, a.g.m.

³⁵⁶Joe Soss ve diğeleri, **Disciplinig Poor**, Londra: University of Chicago Press, 2011, s.33.

³⁵⁷ Soss, a.g.e., s.80.

³⁵⁸ Soss, a.g.e., s.73,74.

³⁵⁹ Soss, a.g.e., s.71.

Yasası'na³⁶⁰ rağmen siyahilerin yoğun yaşadığı bölgelerde eyaletlerce daha sert kurallar çıkarken beyazların yoğunlukta yaşadığı bölgelerde daha yumuşak kanunlar çıkarılmıştır.³⁶¹ Netice itibarıyla eyaletlerin bu uygulamaları ırkçı önyargılara dayanan bir mekanizmayı yeniden oluşturmuştur.

En katı programlara dahil olan ihtiyaç sahipleri, programlardan ayrıldıklarında başlangıçtaki durumlarından daha kötü bir durumda oluyorlardı. Sert kurallara riayet etmenin yardım alabilmenin şartı olması ve bunun beyaz olmama halinde daha sert uygulanması insanları küçük düşürüyordu. Süreci takip ettiğimizde ilgili kanunlaşma ve uygulama sürecinde klişelere dayanan ön kabullerin, siyahiler tembel ve cinsellik konusunda sorumsuz olması, en başta küçük düşürücüdür. Bu politikalarla ve özellikle beyaz olmayanlara farklı ve daha kötü, zor koşulların sunulması bu insanları siyasete katılımdan da soğutmuş, kendilerinin varlıklarının duyulmadığı düşüncesi ile daha az oy kullandıkları, cemiyet örgütlerinde daha az yer aldıkları görülmüştür. Bu da bir şekilde fakirliğin izlenen sosyal politikalar vasıtasıyla kontrol altına alınması olarak değerlendirilebilir.

2.3. Sağlık Alanında Paternalizm

Yakın bir geçmişe kadar salgın hastalıklar, toplu ölümlere sebep oluyordu. Son yüzyılda, hayat standartlarının yükselmesi, beslenmenin hem daha kolay ve çeşitli hem de ekonomik olması, aşılar, bağışıklık sisteminin kuvvetlenmesi, devletlerin toplum sağlığını sürekli denetlemesi, örgütlü bir sağlık sisteminin gelişmesi, bireylerin sağlıklarına önem vermesi, eğitim gibi nedenlerle artık salgın hastalıklardan kaynaklı toplu ölümler görülmüyor.³⁶²

Salgın hastalıkların ya da yetersiz beslenmenin neden olduğunu ölümlerin yerini bugün, hareketsiz bir hayat, aşırı ve yanlış beslenme gibi kişilerin yaşam tarzlarının sonucu meydana gelen kanser, kalp krizi gibi hastalıklar almıştır. Tababet, bizleri kolayca alt eden salgın hastalıkları kontrol altına alarak, ilerleyen süreçte kötü sonuçlar doğurabilecek hastalıkları daha başında iken müdahale ederek sağlığımızı korumaktadır. Ancak bu korumanın maliyeti günden güne çok ciddi miktarlarda artmakta ve sürdürülebilirliği

³⁶⁰ ABD'de ırk ayrımını içeren yasaların feshedilerek medeni haklarda eşitliği sağlayan kurallardır. bkz: Charles Whalen ve Barbara Whalen, *The longest debate: A legislative history of the 1964 Civil Rights Act*: ASDASD: Seven Locks Press, 1989.

³⁶¹ Holland, a.g.m.

³⁶² Indur M. Goklany, *The Improving State of the World*, Washington D.C.: Cato Institute, 2007, s.19-20.

problemını gündeme getirmektedir.³⁶³ Sağlık harcamalarının sürdürülebilir olması için koruyucu ve temel sağlık hizmetlerinin artırılması gerektiği ifade edilmektedir.³⁶⁴ Hatta yaşamının son dönemindeki hastalar için yapılacak harcamalardan tasarruf edilip edilemeyeceği gibi harcamaları kısıbılecek uygulamalar tartışılmaktadır.³⁶⁵

Günümüzde salgın hastalıklara karşı başarılı sonuçlar elde edilebilirken bir anda etki etmeyen, zararları uzun zaman içinde ortaya çıkan bulaşıcı olmayan hastalıkların tedavisinde, daha doğrusu, hastalığa neden olan sebeplerin ortadan kaldırılması konusunda aynı derecede başarılı olunamamaktadır. Pek çok insanın bildiği gibi olması gereken, hastalığa karşı önleyici tedavi iken, uygulamada pek çok insan hasta olmadan, hekime başvurmaz ya da hasta olmamak için gerekli hassasiyetleri göstermez. Kleinig'in yaptığı ayrımla³⁶⁶ paternalizm ile sağlık bağlantısı ilk olarak bu noktada ortaya çıkmaktadır. Sağlığımızı korumak için yapılan düzenlemeler paternalistik midir, eğer öyleyse konu sağlık olunca bu düzenlemeler haklı görülebilir mi? Yani sırf toplum sağlığının korunması için insanların yeme-içmelerine müdahale edilip, hareket etmeye, spor yapmaya zorlanabilir mi? Bir diğer nokta ise hasta olduktan sonra sağlığı geri kazanmayı hedefleyen tedavi boyutundadır. Hasta, hekim ve hastalıktan oluşan sacayağında bir takım ciddi, zaman zaman geri dönüşü olmayacak müdahaleler yapılması gerekmektedir. Bu müdahalelere kim karar verecektir, hasta rızasını hekim dikkate almalı mıdır ya da dikkate almaması gereken haller olabilir mi? Hekimin hastası için en iyiyi düşünürken hastanın rızası hilafına uygulamaları paternalizm kapsamına girip girmediği yani medikal paternalizm incelenecektir.

2.3.1 Kamu Sağlığına İlişkin Düzenlemeler

İnsanların zamanın getirdiklerine ve imkânlarına göre hayat tarzları farklılık gösterir. Bu hayat tarzı kimi zaman kendi tercihleri doğrultusunda şekillense de bazı durumlarda fakirlik ve bilgisizlik gibi nedenlerle de şekillenebilir. İkinci durumdaki insanların

³⁶³ Mustafa Kuruca, "SGK'nın 2023 vizyonu", **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 34, 2015, s.39-40.

³⁶⁴ Selin Arslanhan, **Artan Sağlık Harcamaları Temel Sağlık Göstergelerini Nasıl Etkiliyor?** TEPAV Değerlendirme Notu: 2010, s.6.

³⁶⁵ Mevlüt Tatlıyer, "Yaşamın son dönemlerindeki sağlık harcamalarından tasarruf edilebilir mi?", **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 30, 2015, s.28-29.

³⁶⁶ John Kleinig, **Paternalism**, ABD: Rowman&Allanhead, 1984, s.106-107.

koşullarının iyileştirilmesi ve bilgilendirilmesi onların hastalıklara neden olan yaşam tarzının değişmesine yardımcı olacaktır.³⁶⁷

Sağlıksız yaşam tarzını ortadan kaldırmak ya da iyileştirmek için yapılan uygulamalardan biri, sağlığı bozduğu düşünülen ürünlere yüksek veya ek vergiler ile edinilmesini zorlaştırmaktır.³⁶⁸ Sağlık hizmetlerinin karşılanması için ödenen primlerin bu kendi sağlığına zarar verici alışkanlıkları olanlara karşı yüksek olması ya da tersinden sağlıklı bir hayat sürmeye çalışan insanların daha düşük prim ödemeleri dolaylı olarak insanların sağlıksız yaşam tarzını değiştirmesini amaçlayan uygulamalardır.

Vergi veya primlerde meydana getirilen artışlar doğrudan zararlı alışkanlıkların azalmasında pozitif bir etkiye sahip olsa da, kötü alışkanlıkların özendirilmemesi ya da tanıtılmamasını amaçlayan ek düzenlemelere de gidilmiştir. Televizyonlarda alkol ve sigara görüntülerinin özendirilmemesi amacıyla 4207 sayılı Tütün Ürünlerinin Zararlarının Önlenmesi ve Kontrolü Hakkında Kanun ile 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanununda alkol ve sigara görüntülerinin sansürlenmesi düzenlenmiştir. Türkiye’de genç yaşlı herkesin ama özellikle kişiliğini oluşturma aşamasında dış etkilere açık olan çocukların ve gençlerin bu yayınlardan etkilenecek çeşitli olumsuz davranışlar edinmektedirler.^{369,370}

Yapılan düzenlemeler ve uygulanan yüksek vergilerle sigara kullanımına ilişkin başarılı sonuçlar elde edilmekte, sigara tüketim miktarı azalmaktadır.³⁷¹ Bu düzenlemeler her ne kadar sigara alkol gibi kötü alışkanlıkları önlemeyi amaçlamışlar ve bu konuda başarı

³⁶⁷ Kleinig, a.g.e., s.107-108.

³⁶⁸ Murat Karagöz ve diğerleri, "Yasal Düzenlemelerin Sigara Tüketimi Üzerindeki Etkileri." **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi** 2.2 (2010), s.33-34. Vergilendirme yoluyla kötü alışkanlıklardan sakındırmayı hedefleyen günah vergileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Deniz Turan ve Ali Yurdakul, "Zararlı Alışkanlığı Önlemeye Yönelik Bir Araç Olarak Günah Vergileri ve Etkinliği." **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 1 (2), 2009.

³⁶⁹ Ali Ulusoy, **Televizyon Programlarındaki Şiddet İçerikli Görüntülerin Gençlerin Ruhsal ve Psikolojik Gelişimlerine Etkileri Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma: Kurtlar Vadisi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.63-64.

³⁷⁰ Özellikle Kurtlar Vadisi gibi oldukça popüler olan ve çocuk ve gençlerce rol model alınan dizi pek çok kişinin sigaraya başlamasına neden olmuştur. Hatta henüz ekranlarda sigaraya sansür uygulaması yokken 2004 senesinde Sağlık Bakanlığına bağlı Ulusal Kanser Danışma Kurulu, Kurtlar Vadisi dizisinde neredeyse gizli reklamı yapıldığına çok sigara içildiğini, bu nedenle gençlerin örnek aldığı tv karakterlerin daha duyarlı olmasını bekledikleri ifade edilmiş ve RTÜK’e bir uyarı yazısı göndermiştir. Bkz: “Kurtlar Vadisi”ne Sigara Yasağı, **Hürriyet Gazetesi**, 26.05.2004 erişim tarihi 22.01.2016, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/05/26/465263.asp>

³⁷¹ 2005-2011 yılları arasında sigara tüketimi %31.2’den %27.1’e gerilemiştir. World Health Organization (WHO), **WHO Report On THE Global Tobacco Epidemic, 2015**, s.28-29.

elde etmişler ise de, uygulamaya baktığımızda, sigara ya da alkolün kendilerinde bir sağlık sorunu oluşturmadığı büyük bir çoğunluk için rahatsız edici bir durumdur. Bu uygulamanın muhatabı olmayanların yasaklamalardan, sansürlerden kaçmaları mümkün değildir.

İçki ve sigaranın görünürlüğüne sansürün paternalizmle bağlantısını kurmak belki ilk başta zor olabilir. Ancak devlet yasal düzenlemeler ile bizim içki ve alkol görüntülerine erişimimizi kısıtlayarak bu zararlı maddelere özenmememiz ve onlar hakkında bilgi sahibi olmamızı engellemek istemektedir. Uygulamada sansür gerçekleştirilirken yaygın iletişim aracı olarak televizyonun yapısı gereği herkes bu yasağa maruz kalmaktadır. Bu durumu haklılaştırırken kullanılabilir argüman ise kamu menfaatini sağlamak adına hepimizin bu tür kısıtlamalara katlanmamız yönündedir.³⁷² Hatta denilebilir ki, zarar menfaat dengesine bakıldığında toplumsal sağlığın iyileşmesi masrafları azaltacak dolayısıyla devlete ödemek zorunda olduğumuz mali yükümlükler azalacak ya da başkaca faydalı yerlere kullanılacak ve sonuçta yine bizim menfaatimize olacaktır.

İnsanlar sigara, alkol, madde kullanımı gibi zararlı alışkanlıkları çoğunlukla kişiliğin olduğu küçük yaşlarda edinirler. Keza yanlış beslenme alışkanlığı da küçük yaşlarda elde edilir. Küçük yaşlarda edinilen bu alışkanlıklar zamanla kişinin yaşam tarzı haline gelir. Kişi sağlıklı yaşam tarzını bir alışkanlık olarak sürdürebileceği gibi zararlarının farkına varıp her şeye rağmen bilinçli bir tercih olarak da sürdürebilir. Bu durumda kendisine eğitimler verilerek sağlığını korunması ya da iyileştirilmesi sağlanmaya çalışılabilir. Kişilerin genç yaşta edindikleri zararlı alışkanlıkların maliyetlerinin farkına vardıkları ilerleyen dönemlerde isteseler bile bu alışkanlıklardan kurtulmakta zorlanabilmektedirler.³⁷³ Bu hastalar gönüllü olarak tedavi merkezlerine başvurdıkları zaman uygulanacak müdahaleleri paternalistik olarak değerlendiremeyiz. Zira rızaya dayalı bir müdahale vardır.

Sigara ve alkol gibi insan sağlığına olan zararlı etkileri hayatın olağan akışı içinde kısa ve uzun vadede rahatlıkla gözlenebildiği için yapılan kısıtlamalar daha kolay kabul edilebilir diyebiliriz. Ancak yıllardan beri süre gelen beslenme alışkanlıklarımıza ilişkin yapılan düzenlemeler sigara ve alkole ilişkin olanlara nazaran daha alışılmadık gelmektedir. Bilgi yığının oldukça fazla olduğu, herkesin bir hastalığa çözüm olarak bir şeyler bildiği için

³⁷² Kleinig, a.g.e., s.111.

³⁷³ Bu amaçla kurulan Alkol ve Madde Bağımlılığı Tedavi ve Eğitim Merkezleri (Amatem), Alo 171 Sigara bırakma hattı ve hastanelerin sigara bırakma merkezleri bu kapsamda sayılabilir.

daha da kötüsü uzman hekimlerin dahi birbiriyle tamamen zıt doktrinlere sahip olduğu bir ortamda yetkili mercilerin işleri oldukça zordur. Bu zorluğu iki aşamada değerlendirebiliriz ilki, yetkili kurumların hangi doktrini benimseyeceği ikincisi ise sağlıklı hayat tarzını değiştirme konusunda vatandaşların ikna olması ve bu amaca destek olmalarıdır.³⁷⁴

2011 senesindeki “Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması Programı”³⁷⁵ ile Türkiye’de dünya ortalamasının 3 katı olan tuz tüketiminin azaltılması hedeflenmiştir. Bu programdan sonra bazı valilikler konuyla ilgili genelgeler yayınlamıştır. Örneğin Giresun Valiliği’nin 2012 tarihinde yayınladığı genelge bakıcı devletin güzel bir örneği olmuştur. Genelgede, tuz tüketiminin telafisi mümkün olmayan hastalıklara neden olduğu ve bu hastalıkların önlenmesi ve daha sağlıklı bir toplum oluşturulabilmesi için gıda satışının yapıldığı yerlerde tuzluk bulundurulmamasını ancak kişinin talebi ile tuzluğun getirileceği ifade edilmiştir.³⁷⁶ Benzer genelgeler diğer illerin valiliklerince son yıllarda artan bir şekilde yayınlandığı gözlemlenmektedir. Devlet valilik aracılığıyla şefkatli bir şekilde vatandaşlarını kendi iyilikleri için onların rızasını aramaksızın korumak için bazı tedbirler almıştır.

Sağlıksız yaşam tarzını iyileştirmek için benzer çalışmalar yapılmaya devam etmektedir. Türkiye Halk Sağlığı Kurumunun “Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı (2014-2017)”nda da bulaşıcı olmayan hastalıkların bir salgın haline geldiği ve ölümlerin %63’ünün bu kapsamda gerçekleştiği ifade edilmiş,³⁷⁷ ölümlerin azalmasına yönelik hedef ve stratejiler belirlenip bir de eylem planı hazırlanmıştır.³⁷⁸ Planda yer alan gıda sanayii ile yapılacak işbirliğine ilişkin stratejilerde, tuz miktarının azaltılması, çok miktarda tüketilmemesi gereken gıdalara ilişkin vergilerin arttırılması, faydalı besinlerin sübvansiyonlar veya teşvikler sonucu erişim maliyetlerinin azaltılması hedeflenmektedir.

³⁷⁴ Kişilere yaşam tarzınız sizi sağlıksız yapıyor, şu konularda yanlış biliyor, yanlış yapıyorsunuz artık şu nedenle böyle yapmalısınız/yapacaksınız demek oldukça güçtür. Alanlarında uzman hekimlerin profesör gibi en yüksek titrlere sahip olarak verdikleri birbirine zıt demeçler neyin doğru olduğu konusunda karar vermeyi güçleştirmektedir. Düne kadar kolesterol yaptığı gerekçesi ile yenilmesi uygun bulunmayan yumurta bugün makbul bir gıdadır. Bkz: Okan Çağlar, Nurçin Çağlar: **Kolesterol Yüksek kolesterol tehlikeli mi, tehlikesiz mi? Bu hikayenin içinde biz de vardık!**, erişim tarihi 23.01.2016. <http://woto.com/kolesterol>

Böyle bir ortamda paternalistik davranabilecek güçlü taraf, iyi niyetine temel oluşturmak için hangi bilgiyi kullanacağı ciddi bir sorundur.

³⁷⁵ Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı, **Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması Programı**, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2011.

³⁷⁶ Giresun Valiliği 30/4/2012 tarihli “Tuz Tüketiminin Azaltılması” konulu genelgesi

³⁷⁷ Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, **Türkiye Sağlıklı Beslenme Ve Hareketli Hayat Programı (2014 - 2017)**, Ankara, 2013, s.9-10.

³⁷⁸ **Türkiye Sağlıklı Beslenme Ve Hareketli Hayat Programı (2014 - 2017)**, s.33-41.

Halk sağığına ilişkin yapılan düzenlemeler Türkiye'ye has değildir. Hatta bu düzenlemeler için dünya çapında yaygınlaşmakta olan bir eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Mart 2012'de New York'ta şehrin sağık kurulu şekerli meşrubatların satış miktarlarına ilişkin bir kısıtlama getirmiştir. Bu kısıtlamaya göre şekerli içecekler yarım litreden daha büyük kaplarda satılmayacaktır.

Yasak vatandaşlar tarafından hoş karşılanmamış çeşitli tepkiler almıştır. Bu tepkilerin nedeni bir insanın neyi ne kadar tüketebileceğine dair bir kamu gücünün karar vermesi olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁹ Bu durum kişilerin devletin bir bakıcı gibi vatandaşlarını korumasını gündeme getirir ki, düzenlemenin sahibi New York valisi, protestolarda bir bakıcı şeklinde resmedilmiştir. Uygulama Haziran 2014'te Eyalet Temyiz Mahkemesi tarafından sağık kurulunun kendisine tanınan düzenleme yapma yetki alanını aşarak bir düzenleme yaptığına karar vermiştir.³⁸⁰ Konu üzerinde biraz düşünüldüğünde insanların yüksek miktarda şekerli ve asitli içecekler tüketmesi obeziteye neden olduğu aşikârdır. Obezite de pek çok sağık sorunlarına yol açmaktadır. Bu durum hem verilerle hem de gündelik gözlemlerle sabittir. İnsanların büyük bir çoğunluğu hem sağık açısında hem de dış görünüşleri açısından obez olmak istemezler ancak obeziteye neden olacak davranışlardan kaçınmakta da zorlanırlar.

Obeziteye ilişkin veriler insanların bu konuda epey zorlandığını göstermektedir. 1980'den 2011 yılına kadar obezite oranı yaklaşık olarak ikiye katlanmış³⁸¹ okul öncesi çocuklarda ise obezite 1990 senesine göre %60 artmıştır.³⁸² İşin kötü olan tarafı obeziteye karşı yapılan mücadelelerin etkili olmadığı ve yakın gelecekte de obezitenin azalmayacağına yönelik bulgulardır.³⁸³ Bütün bu veriler göz önüne alındığında kamunun menfaati için kişilerin gerekirse özgürlüklerine müdahale edici düzenlemeler kaçınılmaz görünmektedir.

³⁷⁹ Cass R. Sunstein, **Why Nudge The Politics of Libertarian Paternalism**, New Haven: Yale University Press, 2014, s.60,61.

³⁸⁰ Matter of New York Statewide Coalition of Hispanic Chambers of Commerce v New York City Dept. of Health & Mental Hygiene, 110 AD3d 1, 2014.

³⁸¹ Finucane MM ve diğerleri, "National, regional, and global trends in body-mass index since 1980: systematic analysis of health examination surveys and epidemiological studies with 960 country-years and 9·1 million participants" **Lancet**, 377, 2011, 557–67.

³⁸² Mercedes de Onis ve diğerleri, "Global prevalence and trends of overweight and obesity among preschool children, **The American Journal of Clinical Nutrition**, (92) 2010, s.3.

³⁸³ Obesity Trends, Harvard School of Public, Obesity Prevention Source, <http://www.hsph.harvard.edu/obesity-prevention-source/obesity-trends/#ref2> (erişim tarihi 19.01.2016)

Düzenlemenin insan hayatının kalitesini artıracak olmasına rağmen karşı çıkılmasının gerekçelerini aramak kanımızca aslında insanın davranışlarına ilişkin bir çözümlemeyi gerektirmektedir. Hukuki düzenleme anlamında pek çok tartışma da bu noktada başlamaktadır. İnsanın olması gerektiğini düşündüğü ile tercih ettiği olan (olması gereken de her insan için aynı şeyi ifade etmemektedir) arasında çatışma vardır. Ayrıca belki daha büyük bir handikap olarak bu ikisinden birisini tercih edebilme imkanına, kudretine sahip olması, nasıl davranması gerektiğinin belirlenmesi konusunda bir belirsizlik ve duraksamaya neden olmaktadır. Bahsi geçen durumda kamu gücünü elinde bulunduranların mevcut ve gelecekte daha ciddi hal alacak bu ve benzeri sorunlara çözüm üretmesi ve bunun için gerekirse kişilerin özgürlüğüne müdahale edilmesinin bu bağlamda anlaşılabilir olacağını düşünüyoruz.

2.3.2. Medikal Paternalizm

Paternalizmin iki kişi arasında güçlü olanın güçsüz olanın lehine doğru olduğunu ve güçsüz olanın menfaatine olduğunu düşündüğü davranışa zorlaması olduğunu önceki bölümlerde değinmiştik. Yukarıdaki başlıkta ise sağlığımızı koruma adına yapılan genel düzenlemelerin bizim özgürlüğümüze müdahale olup olmadığını tartışmaya çalıştık. Medikal paternalizm ise hekim ve hastanın arasındaki ilişkinin niteliği, hastalığın iyileştirilmesi için yapılan müdahalelere kimin karar vereceği hastanın bunu reddedip edemeyeceğine, hekimin hastanın menfaati için hastayı zorlayıp zorlayamayacağı, hastadan bilgi saklayıp saklayamayacağın dairdir. İnsan sağlığı ve insan hayatı söz konusu olduğu zaman bu konunun uzmanı ve uygulayıcısı konumunda olan hekimin hastadan üstün konumlanması buradaki tartışmanın temelini oluşturmaktadır.

Çok yakın zamanda kadar hastalıkların tedavisinde hekim her şeyi bilir düşüncesi hâkimdi. Hekimin her şeyi bildiği noktada hastanın yapabileceği herhangi bir şey yoktu. Hekim bir anne baba gibi hastasına ilgi gösterir, hasta da hekimin dediklerini bir evlat gibi uygulayarak sağlığa kavuşur, en azından kavuşması umulurdu.³⁸⁴ Hasta ve hekim arasındaki bu güç ve otorite ilişkisinin paternalistik bir ilişki olarak hayat bulması aslında gayet anlaşılabilir. İnsanın bir birey olarak kendi hakkında karar verebilmesi ya da karar verebilecek bir alanına sahip olması tarihsel olarak çok eskiye dayanmaz. İnsanlar çoğu

³⁸⁴ Heta Hayry, **The Limit of Medical Paternalism**, Routledge: New York, 1991, s.1,2.

zaman yaşadıkları toplumun kendilerine öngördükleri rollere uygun bir hayat yaşarlardı. Bu durum hem itaat kültürünün bir sonucu olduğu gibi hem de insanların iletişim, ulaşım araçlarının sınırlı olması nedeniyle farklı olanı bilme ve dolayısıyla seçme imkânından yoksun olmalarından kaynaklanmaktaydı. Bu böyleydi, çünkü başkacası bilinmiyordu.

Gelişen iletişim imkânları sayesinde bilginin yaygınlaşması hekimlerin bilgi tekeli kırımtır. Hastaların yarıdan fazlasının internet üzerinden elde ettikleri sağlık bilgilerinin kendilerine ve çevresindeki insanlara yardımcı olduğu, kanser hastalığı gibi bazı hastalıklarda bireylerin karar verme süreçlerini güçlendirdiği gözlemlenmiştir.³⁸⁵ Aksi yönde ise bazı kanser hastalarının edindikleri bilgiler ile hastalıklarını yönlendirmede güçlük çektikleri de belirlenmiştir.³⁸⁶ Bu durum özellikle temel bilgi edinme aracımız haline gelen internetteki bilgilerin güncelliği, doğruluğu gibi meseleleri gündemimize getirmektedir. Televizyonda artan gündüz kuşağı hekim programlarının da büyük katkılarıyla tababete ilişkin bilgilerin bir yığın olarak tedavülde olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada da hasta ile hekim arasındaki bilginin çatışması ortaya çıkmaktadır.

Bir diğer unsur olan ulaşım imkanlarının artması insanların yaşadıkları yerdeki hekimlere bağlı kalmadan başka yerlerdeki hekimlere muayene ve tedavi olma imkanı tanımıştır. Ulaşım imkânlarının kısıtlı olduğu zamanlarda hasta yaşadığı yerdeki hekimlerden başka bir hekime muayene olabilmesi oldukça güçtü. Bugün ekonomik imkanlarla sınırlı olmak üzere hasta başkaca hekimlere muayene ve tedavi olabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı hekim bir otorite idi.

Hekim, bilgiye dayalı otoritesi ile hastaya der ki: “senin kendini iyileştirici, tedavi edici bilgin yok, bu nedenle bana başvurdu öyleyse benim dediklerime karşı koyamazsın”. Önemli olan husus şu ki; bilgiye dayalı otorite hasta üzerindeki her türlü paternalistik müdahaleyi haklı kılmaz.³⁸⁷ Hekimin bilgi otoritesi hastaya ilişkin verilecek her kararı açan bir anahtar değildir. Hastanın değerleri ve beklentileri ile hekimin bilgisi her zaman çatışabilir.³⁸⁸

³⁸⁵ Haluk Zülfikar, “Hastaların İnternet Kullanımı ve Elektronik Ortamdaki Sağlık Bilgilerine Erişim Davranışları”, **Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi**, 22.1 (2014): s.50.

³⁸⁶ Zülfikar, a.g.e., s.51.

³⁸⁷ Hayry, a.g.e., s.2.

³⁸⁸ Hayry, a.g.e., s.2.

Hekimlerin ve sağlık çalışanlarının uygulamaları sağlık perdesinin dışına çıktığı anda suç olabilecek fiillerdir. Hastanın yararına bir uzman tarafından uygulandığında suç olmaktan çıkar. Hekimler mesleklerini icra ederlerken daha önceden belirlenmiş kurallara³⁸⁹ göre hareket ederler. Bu kuralların belki de en başında Hipokrat yemininden beri hastanın yararına hareket etmek gelir. Hastanın yararı ise her zaman net olmayan muğlak bir kavramdır.

Hekimlerin hastalarının sağlık durumları hakkında en iyi bilgiye ve değerlendirmeye sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ancak sadece mevcut sağlık durumunu ve seçilecek tedavilerin muhtemel sonuçlarını bilmek, hekime hastaları için en iyi olan seçeneği bilebilmeyi sağlamadığı gibi hekimi karar verme hakkına da ulaştırmaz. Konuyla ilgili verilecek örnekler hekim ile hasta arasındaki çatışmayı daha net bir şekilde ifade edecektir.

lmek üzere olan kadının son arzusu oğlunu görmektir. Oğluyla görüşmek için hekiminden yardım talep eder. Hekim kadının oğlunun birkaç gün önce trafik kazasında öldüğünü öğrenir. Son zamanlarını yaşayan kadının üzülmesini istemediği için kadına oğlunun iyi olduğunu söyler.

Solunum yolu enfeksiyonu için muayene edilen 75 yaşındaki adam tetkikler neticesinde akciğerinde tespit edilen bir lekenin akciğer kanseri olabileceğinden şüphelenilmiştir. Enfeksiyon tedavisi yapıldıktan sonra, kanser ihtimali ile ilgili hasta bilgilendirilmemiştir. Hastanın damar tıkanıklığının neden olduğu şikyetler dışında bir şikyeti olmamıştır. Bu süreçte kanser ihtimalini takip eden hekim lekenin çok yavaş büyüdüğü gözlemlemiştir. Bu durumda habersiz olan hasta memnun bir şekilde yaşarken beyin damarlarının tıkanması sonucu aniden ölmüştür.

Radyoloji uzmanı damar içi rografi çekerken ufak bir risk olduğunu bilmesine rağmen 30 yıldır bu işi sorunsuz bir şekilde yaptığı ve hiçbir hastasında sorun yaşamadığı için hastasına bu ufak risk konusunda bilgi verme gereği duymuyor. Hastaya bu konuda bilgi vermenin onu daha da gergin yapacağı dolayısıyla faydasına olmayacağını düşünüyor. Uygulama neticesinde ufak risk gerçekleşiyor ve hasta ölüyor.

³⁸⁹ Kurallardan bir kısmı; Tıbbi Deontoloji Tüzüğü (1960), Hasta Hakları Yönetmeliği (1998), Dünya Tabipler Birliği (DTB) Helsinki Bildirgesi(2013), İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesinin Onaylandığına Dair Kanun (2003), TTB Etik Bildirgeleri 2010, TTB Hekimlik Mesleği Etik Kuralları (2012)

Hasta, hekimden bir yıl süreyle kaldığı Afrika'dan cinsel yolla bulaşan bir hastalık kapıp kapmadığına dair kapsamlı bir test yapmasını istiyor. Hasta tedavisi olmadığı için HIV virüsü taşıyıp taşımadığını öğrenmenin AIDS'in tedavisi olmadığı için pek de bir yararı olmayacağını söylüyor ve bu konuda bilmemeyi yeğleyeceğini söylüyor. Hekim tetkikleri sonucunda hastanın Hiv pozitif olduğunu tespit ediyor ve bunu hastaya söylüyor.³⁹⁰

26 yaşındaki kadın hekim fallop borularını bağlayarak üreme sistemini etkisiz hale getirmek için jinekoloğa başvuruyor. Jinekolog bu operasyonun geriye dönüşü olmadığını bir daha çocuk sahibi olamayacağını gelecekte bu kararından pişmanlık duyabileceğini hatırlatıyor. Kadın pişmanlık duyabileceğini ancak gene de operasyonda kararlı olduğunu söylüyor ve iki hafta sonrasını operasyon için planlıyor. Jinekolog, geri dönüşü olmayan kararların ilerde nihayetinde hastaya zarar vereceğini düşünerek operasyon yapmayı reddediyor.³⁹¹

60 yaşında damar sertliği dolayısıyla kronik beyin rahatsızlığı çeken kadın hastalığının bir sonucu olarak zaman zaman hafıza kaybı yaşamakta, nerde olduğu, kim olduğu gibi bilgileri karıştırmaktadır. Böyle bir durumda sokakta bulunup hastaneye kaldırılıyor. Sorulduğunda evinin adresini bilemiyor. Hukuksuz bir şekilde hastanede tutulduğu iddiasına dayanarak serbest bırakılmasını talep ediyor. Hekimler yaptıkları incelemede yaşlı kadının kendisine ya da başkalarına zarar verme eğilimde olmadığını tespit ediyorlar. Sadece nerde olduğunu karıştırdığı ve zaman zaman hafızasını kaybettiği için bir gözetime ve denetime ihtiyacı olduğunu söylüyorlar. Yaşlı kadına durumu anlatıldığında içinde bulunduğu durumun ve muhtemel tehlikelerin idrakinde olduğu görülüyor. Yaşlı kadın güvenli bir şekilde hastanede yaşamaktansa tüm tehlikelerin farkında olarak dışarıda yaşamak istiyor. Talebi reddediliyor, dört yıl sonra yaşamak zorunda bırakıldığı akıl hastanesinde vefat ediyor.³⁹²

Yukarıda bahsedilen olaylara göz atıldığında hekimlerin iyi niyetle davranmayı amaçladıklarını görebiliriz, ancak olayları biraz daha yakından incelediğimizde ayrımlara varabiliriz. Hekimler hastanın yararı için onlara yalan söylemişler, mevcut bilgileri saklamışlar, kandırmışlar, eksik bilgi vermişler, zorla bilgilendirmişler, tedavi etmemişler,

³⁹⁰ Hayry, a.g.e., s.5.

³⁹¹ Hayry, a.g.e., s.5.

³⁹² Hayry, a.g.e., s.5-6.

rızaları dışında gözetim altına almışlardır. Bazı vakalarda hekimlerin davranışları haklı görülebilse de, pek çoğu adına davranış amaçlarının hasta yararına olup olmadığı muğlaktır.

Hekimler hastalarına bu şekilde davranırken kullandıkları kabaca dört kalıp vardır: “bu senin iyiliğin için”, “bu şekilde davranmak mantıksız, saçma olur”, “bu şekilde davranmak ahlaka aykırı olur” ve “bu şekilde karar verip bencilce davranman başkalarına zarar verecek, incitecek”tir. Tıp etiğine ilişkin herhangi bir tartışmalı konu incelendiğinde hekimlerin bu dört kalıbı kullandıkları gözlemlenebilir.

Elimizde mevcut üç tane nesne var: hasta, hekim ve hastalık. Amacımız hekim aracılığıyla hastanın hastalığını ortadan kaldırmak, onu iyileştirmek. İşte bu üç nesne arasındaki ilişkiyi inceleyerek tedaviye yönelik müdahalenin paternalistik olup olmadığını tespit edebiliriz. Mckinstry, hastayla kurduğu bağa göre hekimleri üç sınıfa ayırıyor bunlar paternalistik hekim, otokratik hekim ve vekil sıfatından ibaret hekimdir.³⁹³ Otokratik hekim, adı üzerinde buyurgandır. Hastası, kendisi gibi bir uzmana denk geldiği için şanslıdır bu nedenle hasta tedavisi ile ilgili soru sormamalı, hekimin önerdiği tedaviyi kabul etmelidir. Şayet reddederse bu kendi kaybı olacaktır. Mckinstry’nin ifadesiyle bu tarz hekimlere göre hastaların varlık sebebi tedavilerdir. Hâlbuki bu durumun tersine tedavilerin hastalar için olması gerekmektedir.³⁹⁴

Paternalist hekim, hastasının ne pahasına olursa olsun iyileşmesine odaklanır. Hekimin hastayı iyileştirme motivasyonu hastayı sağlığına kavuşturmak için gerekli yönlendirmeleri yapmayı belki de zorlamayı içerir, hatta bu yönlendirmeleri yeri geldiğinde yalan söyleyerek dahi yapabilir. Örneğin tedavi için verilen ilaçlar ya da tıbbi müdahaleler hasta için katlanılması dayanılmaz bir hale gelebilir. Bu aşamada hasta artık tedaviye devam etmek istemediğini söyleyip, tedavinin sona erdirilmesini isteyebilir. Bu aşamada paternalistik hekim vekil sıfatından ibaret hekimde farklı olarak, hastanın tedaviyi bırakma kararında caydıracak yalanlar söyleyebilir ya da bilgi saklayabilir. Tedaviyi bırakırsa bunun sonucuna ilişkin derisinin pul pul soyulacağı, ya da gözünün kapanacağını ve torununu bir daha göremeyeceği gibi abartılı şeyler söyleyebilir. Böyle davranmak, hastanın iyiliğine

³⁹³ Brian Mckinstry, “Paternalism and the doctor-patient relationship in general practice”, **British Journal of General Practice**, 42(362), 1992, s.340.

³⁹⁴ Mckinstry, a.g.e., s.340.

hizmet ettiği ve hasta gelecekte muhtemelen memnun olacağı için paternalistik hekim haklı görülür.

Vekil sıfatından ibaret hekim, mesleğini icra ederken kendini hastanın talepleri ve tıbbi müdahale için kendisine sunulan rehberler ile sınırlandırır.³⁹⁵ Bu anlaşılabilir bir durumdur zira hasta ile hekim arasındaki hukuki duruma kısaca bakacak olursak, aralarındaki ilişkinin vekalet sözleşmesi olduğu genel kabul görür.³⁹⁶ Buna göre hekim ile hasta arasında bir ast-üst ilişkisi yoktur ve hekim yükümlülüklerini yerine getirirken hastadan bağımsız olarak hareket edebilmekte, ancak bu hareketlerinde sadakat ve özen yükümlülüğü ile bağlıdır.³⁹⁷ Hastanın tedavisi sürerken zaman zaman sorumluluk almayı gerektirecek önemli müdahaleler olabilir. Vekil sıfatından ibaret hekim paternalist hekim gibi hastanın doğru olanı seçmesi için bir çaba harcama ya da hasta adına, hastanın iradesi hilafına kendisi karar vermez. Hekim hastalığa ve tedaviye ilişkin gerekli bilgileri verir ve olası zararları, faydaları aktararak son hükmü hastaya bırakır. Son kararın hastaya bırakılmasında sorun oluşturabilecek birkaç nokta vardır. Bunlardan ilki hastanın kendisi hakkında doğru kararı verip veremeyeceği meselesidir. Bu noktada hasta tedavi olmak istemediği hatta bu şekilde ölümü beklediğini ifade ettiği durumlarda talebini gerçekleştirdiğimizde kendisine zarar vermesine izin vermiş olacağız. Bu koşulda hastanın iyiliği için müdahalede bulunmak, hastanın amacı ve eylemi arasında var olan uyum nedeniyle güçlü paternalizm kapsamına girer. Ancak iyi olmayı arzularken, bilgi eksikliği veya çeşitli nedenlerle doğru olmayan uygulamaları talep ediyor ya da tedaviyi bırakmak istiyorsa ve biz onun taleplerine olumlu cevap veriyorsak onun kendisine zarar vermesine yardım etmiş olacağız.³⁹⁸ Bu koşullardaki müdahale ise amaç ve araç arasındaki uyumsuzluğa yönelik olduğu için zayıf paternalizm kapsamına girer.

Tıp gibi doğru ve yeterli bilginin ancak özel eğitim ile elde edilebildiği bir alanda, bu bilgiye sahip olmayan hastaya sen bilirsin demek her ne kadar tedavinin ne olduğu, muhtemelen fayda ve zararları anlatılsa da, bu hastayı çoğunlukla yalnız bırakmaktadır.³⁹⁹ Liberal düşünceyle bireysel özerkliğin değer kazanması hasta, hekim ve hastalıklar

³⁹⁵ Mckinstry, a.g.e., s341.

³⁹⁶ Hakan Hakeri, **Tıp Hukuku**, 9.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları, 2015, s.323,324.

³⁹⁷ Hakeri, a.g.e., s.324.

³⁹⁸ Mckinstry, a.g.e., s.340.

³⁹⁹ Ahmet Nezih Gök, Paternalizm ve Özerkliğe Saygı İlkesi Işığında, “Sen Bilirsin” Cevabı, Medimagazin, 28.01.2013, <http://www.medimagazin.com.tr/authors/ahmet-nezih-kok/tr-paternalizm-ve-ozerkligi-saygi-ilkesi-Isiginda-sen-bilirsin-cevabi-72-62-3349.html> erişim tarihi 20.01.2016.

arasındaki ilişkiye de yansımıştır. Kişilerin kendi yaşamları üzerinde her türlü tasarrufta bulunabileceği düşüncesi insanın beden sağlığı ve bütünlüğüne ilişkin meselelerde de son kararı verici olup olamayacağı tartışmaya açılmıştır. Hipokrat'tan beri süregelen hekimin hasta üzerinde karar verici konumu sarsılmaya başlamıştır. Yaşam hakkı, ölüm hakkı, ötanazi gibi kavramlar tıp alanında bireysel özerkliğe ilişkin yaygın tartışma alanlarıdır.

Hekimlerin tıbbi müdahalelerden kaynaklı ceza ve tazminat sorumluluğu bu ilişkide hekimin hastaya karşı temkinli hareket etmesine, riskli durumlarda gönülsüz davranmasına ya da hareketsiz kalmasına neden olmaktadır. Bu durum uygulamaya da yansımaktadır. Tıpta uzmanlık sınavında eski dönemlerde başarılı öğrencilerce en çok tercih edilen cerrahi ve kadın doğum gibi riskli branşlar daha az tercih edilmekte bunların yerini daha az riskli olan cildiye, göz gibi branşlar almaktadır.⁴⁰⁰ Paternalistik yaklaşımın cezalandırılması ya da yasaklanmasının olumsuz sonuçlarını gelecekte riskli alanlarda uzman bulamamak veya yeterli kalitede uzman bulamamak şeklinde yaşayabiliriz.

Hekimlerin, hastaların tedavileri sırasında tedaviye ilişkin olan veya olmayan ama dikkate almaları gereken pek çok unsur vardır. Hastanın öyküsünün alınması, muayenesi, teşhis konulması, reçete yazılması, tedavi edilmesi, hasta bilgilerinin kayıt altına alınması gibi her aşamada uyması ve dikkat etmesi gereken kurallar mevcuttur. Bunlara ek olarak, hastanelerin imkânları, yeterlilikleri, hekimlerin çalışma koşulları, finansal problemler, hekimlere uygulanan şiddet, sağlıkta performans sistemi gibi tedavi dışı ama hekimi ve tedaviyi hem doğrudan hem de dolaylı olarak etkileyici pek çok unsur mevcuttur. Böyle bir ortamda paternalistik hekim dahi hastanın iyiliği adına müdahalede bulunmak isterken yasal düzenlemeler ya da finansal yetersizlikler hastanın iyiliğini gerçekleştirmeye engel olabilir.

Medikal paternalizmin problem olduğu senaryolardan biri hastanın tedavi hakkında tam bilgilendirilmiş olması halinde kendi zararına dahi olsa tedaviyi reddedecek olmasıdır.⁴⁰¹ Doktorun bu davranışı çoğu zaman hastanın uzun vadede elde edeceğini umduğu menfaattir. Hekim bu noktada hastanın uzun vadede gerçekleşeceğini düşündüğü

⁴⁰⁰ 2015 bahar dönemi TUS sonuçlarına göre ilk 100'e giren adaylardan 23'ü deri ve zührevi hastalıklar, 18'i göz hastalıkları, 16'sı radyoloji, 12'si fiziksel tıp ve rehabilitasyon branşlarını tercih etmişlerdir. Bu durumu değerlendiren Cerrah Prof. Dr. Yeşim Erbil hekimlerin tercih yaparken "Ben niye başımı derde sokayım, riski olmayan branşı seçerim" düşüncesinin etkili olduğunu ifade etmiştir. Bkz: Hekimlerin cerrahi branşlara ilgisi azalıyor (29.09.2015) **Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki**, <http://www.hurriyet.com.tr/hekimlerin-cerrahi-branslara-iligisi-azaliyor-29917766> erişim tarihi: 20.01.2016.

⁴⁰¹ Mckinstry, a.g.e., s.341.

müstakbel rızasına dayanarak müdahaleyi gerçekleştirmektedir. Günümüzdeki bireysel özerklik anlayışı kişiye karşı devlet veya herhangi biri tarafından yapılan davranışı hoş karşılamaz ve bu davranışı küçük düşürücü olarak yorumlayabilir. Zira Mill'in klasik argümanına göre kişinin kendisi hakkında verdiği kararlar ve hayatta yapmak istedikleri onun için mutluluğun kaynağıdır.⁴⁰² Çok nadir olarak başkalarının bizim ile ilgili zorlamaları ve koydukları hedefler bizi mutlu eder.

Burada tartışılması gereken bir diğer nokta, hastanın temyiz kudretine sahip olmadığı, çocukluk ya da ruhsal hastalıklar gibi durumlardır. Düzenli olarak serum kullanması gereken bir çocuğu düşünelim. Çocuk için bu durum hiç de memnuniyet verici değildir ve bir gün artık bu durumdan bıkarak, serum isteyebilir. Hâlbuki ileride belki de bu tedavi sayesinde sağlığına kavuşacak ve hekimlere minnettar olacaktır. Böyle bir durumda paternalizmin Türkçe karşılığı olarak babaca davranmak kaçınılmaz olarak düşünülebilir. Benzer şekilde ağır depresyon altında olan bir kişi için yapılacak tedavilerde paternalistik davranılarak önce gerekli tedaviyle sağlıklı olması istenebilir.

Medikal paternalizmin problemlerinden bir diğeri kişinin şayet kendi yaşamı ile ilgili karar verme hakkı var ise bu hak sağlığa ilişkin konularda uygulanacağı zaman neden duraksamaya sebep olduğudur. Bu duraksamanın sebebi kişinin hayatını sürdürmek zorunda olduğu varsayımı olabilir mi? Hekimlerin sahip oldukları bilgi her ne kadar hastaninkinden daha fazla ise de hekimlerin hastalarındakinden daha iyi bir ahlaki veya etik bir değerlendirmeye sahibi oldukları her zaman düşünülemez.

Anne babalar zaman zaman çocukların iyiliği için önemli kararlar alırlar. Bu kararı alırken ve çoğunlukla uygularken çocuğun rızasını almazlar, kandırırlar ya da zaten çocuğa hiç haber vermezler.⁴⁰³ Hekimler de hastaları adına benzer şekilde davranabilirler.⁴⁰⁴

Hipokrat yemini binlerce yıldır hekimlerin mesleğini icra ederken nasıl davranmaları gerektiği söyler. Hipokrat yemini bugün tıp fakültesi mezuniyet törenlerinde sembolik olarak edilir. Yeminin orijinal halinde hekimin bilgisi ve becerisi nispetinde hastalarını

⁴⁰² Mill, Özgürlük Üzerine, s.22-24.

⁴⁰³ Raanan Gillon, "Paternalism and medical ethics." British Medical Journal, 290.6486 (1985): 1971-1972.

⁴⁰⁴ Gillon, a.g.e., s.1971.

tedavi edeceğini, hastaların yararını gözeteceğini söyler.⁴⁰⁵ Ayrıca talep halinde dahi olsa hastalarına öldürücü ilaç vermeyeceğini söyler.⁴⁰⁶ Hekime zarar vermeme ve tedavi etme yükümlülüğü yüklerken hekimin hastanın rızasını ya da isteklerini dikkate almasından bahsetmez. Önemli olan zarar vermemesi ve hastanın yararını gözetmesidir.⁴⁰⁷ Doktorluk mesleğinin deontolojik temeli olan yemin metninin paternalistik yapısı zaman içinde bireysel otonominin öne çıkması ile varlığını sürdürüp sürdürülemeyeceği konusu tartışılmaya başlanmıştır.⁴⁰⁸

Hastanın bireysel otonomisi var mıdır ya da bunun sınırları nelerdir diye düşündüğümüzde dikkat etmemiz gereken hususlardan biri her hastalığın tedavisi için karşılıklı olarak oturup sakın kafayla istişare etmeye izin vermeyebileceğidir. Yani hastalığı dolayısıyla nefes almakta zorlanan, acısından başka bir şey düşünemeyen biri için ne olursa olsun bu halin giderilmesi önceliklidir. Hekiminde önceliğinin bu olduğu düşünülürse bu durumda herhangi bir problem yoktur. Hatta hekimin ölümcül bir hastalığı olan hastaya elinden gelen her şeyi yapacağını söylemesi, benzer durumda güzel sonuçlar elde edildiğini belirtmesi, mevcut durumu gizlemesi, hekim adına bir rahatlama olabilecekse de hasta için durumu hakkında yanlış bilgi sahibi olmak, üzölemeyecek olsa da, yararına olan bir şey olup olmadığı tartışmaya açıktır. Hastanın kendisinden saklanan üzücü gerçek, hastanın yakınları ve hastane personeli tarafından bilinir. Hasta ve diğerleri arasında ilişki kırılğan hale gelir, ya bu ilişkin sonuncunda ya da herhangi bir şekilde hasta kendi hakkındaki üzücü gerçeği öğrenir. İşler daha zor bir hal alır. Hasta için en yararlı olduğunu düşünerek ondan bilgi saklanmış, ancak sonuçları itibariyle bu durum pek de yararlı sonuçlanmamıştır. Ölüm anına yaklaşan insanlara daha iyi olacakları yerine ölecekleri söylendiklerinde aslında söylemeyerek umulan faydadan çok daha fazlası elde edildiği gözlemlenmiştir. İnsanları son

⁴⁰⁵ Steven Miles, **Hippocratic Oath and the Ethics of Medicine**, Oxford: Oxford University Press, USA, 2005. s.xiii.

⁴⁰⁶ Miles, a.g.e., s.xiv.

⁴⁰⁷ Liz McClenaghan, “Autonomy”, **Nucleus**, Summer, 2011, s.10,11.

⁴⁰⁸ Hipokrat yeminin artık anlamını yitirdiğine dair tartışmalar için bkz: GA Ogunbanjo ve diğerleri “The Hippocratic Oath: Revisited,” **South African Family Practice**, 51 (1), 2009, 30-31., Emily Woodbury, “The Fall of the Hippocratic Oath: Why the Hippocratic Oath should be Discarded in Favor of a Modified Version of Pellegrino’s Precepts”, **Georgetown University Journal of Health Sciences**, 6:2, (2012 Temmuz), s.9-17.

anlarında muhtemelen gerçekleşmeyecek bir umut vermek yerine birazdan öleceklerini söylemek onlara iç huzur ve kabullenme imkânı sağlamaktadır.⁴⁰⁹

Hastaların bir kısmı hastalığı ile ilgili üzücü bilgileri teferruatları ile duymak istemez ve hekimine hastalığına ilişkin her konuda karar verme yetkisini devrederler. Bir manada kendini ona emanet eder. Bu durumda paternalizmden söz edemeyiz. Zira hastanın rızası bu yöndedir. Ancak bu durumda dahi hastaya moral bozmayacak şekilde hatta mümkünse moral verecek şekilde durumu hakkında bilgi vermek gerekmektedir.

2.4. Eğitim, Çocuk ve Paternalizm

Bir çocuğun yetişmesi, yaşadığı topluma uyumlu hale gelmesi, o toplumda hayatta kalacak bilgi ve beceriyi edinmesi en başta anne ve babanın sonrasında ise toplumun bir görevidir. Bu yetişme sürecinde çocuğa müdahale etmeksizin ya da öncelikle onun rızasını alıp sonrasında ilgili bilgi ve beceriyi aktarmak neredeyse imkânsızdır. İlk andan itibaren, anne babası başta olmak üzere, içinde doğduğu toplumda herkes bir şekilde ona müdahale edecektir. Anne babası hiç ona sormadan onu kendi zevklerine göre giydirecek, hayal ettikleri bir evlada sahip olmak için istemediği kurslara gönderecek, devlet hamilelik testinin pozitif çıkmasından itibaren anne ve bebeği izlemeye başlayacak onun sağlıklı yaşayabilmesi bazı hastalıklardan korunması, bağışıklık kazanması için (zorla) aşı olmasını isteyecek, hayatının pek çok evresini takip edecektir. En azından belirli bir süre devlet tarafından müfredatları onaylanan okullarda eğitim almasını zorunlu tutacaktır.

Peki, bir insana doğumdan yetişkinliğe kadar geçen süreçteki bunca yapılan müdahalelerin sınırı ne olacak? Yani ebeveynin çocuğu üzerindeki tasarruf hakkı sınırsız mıdır? Peki, öğretmenlerin, eğitim kurumlarının ve devletin çocuk üzerindeki müdahalesinin yetkisi ne olacaktır? Vatanına memleketine faydalı iyi vatandaş oluşturmak için devletin yapacaklarının sınırı nedir? Bu ve benzeri konular, paternalizm ve çocuk, eğitimsel paternalizm, ana-baba otoritesi gibi kavramlar altında tartışılmaktadır. Takip eden başlıklarda bahsi geçen meseleler incelenmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Milli Eğitim ve Paternalizm

⁴⁰⁹ Matthew O'Reilly, "Am I dying?" The honest answer, Temmuz 2014, https://www.ted.com/talks/matthew_o_reilly_am_i_dying_the_honest_answer/transcript?language=en#t-288180 erişim tarihi. 26.01.2016.

Eğitim, “bireyin davranışında, kendi yaşantısı yoluyla ve amaçlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci” olarak tanımlanır.⁴¹⁰ Tanımda yer alan her bir kavramın genişletilerek açıklanabilir. Ancak paternalizm ile ilgili olan “istendik” kavramına değineceğiz. Buradaki istendik değişim, eğitimin gerçekleştiği zaman ve toplumda resmi eğitim politikalarını belirleyenlerin isteklerini ifade eder. Politikacıların da halkı temsil ettiği düşünüldüğünde halkın, topluma yeni katılan bireylerde hangi davranışları görmek istiyorsa, halk hangi donanımına sahip insanlara ihtiyaç duyuyorsa eğitimin bu davranışları kazandırmayı hedeflediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla istendik kavramı bir anlamda planlı eğitimi ifade eder.

Kısaca davranış değişikliğine değinmek gerekirse insan davranışlarını doğuştan getirilen, geçici ve sonradan kazanılan davranışlar olarak üç gruba ayırabiliriz.⁴¹¹ Eğitim aracılığıyla bireyin davranışları topluma uyumlu hale getirilir. Olmayan davranışlar öğrenme yoluyla kazandırılır, yanlış davranışlar değiştirilir, mevcut davranışlar geliştirilir. Öğrenme sayesinde de kültür değerleri kazandırılır.⁴¹² Bu değerler sayesinde eğitilmiş birey toplumun kendisinden beklediklerine karşılık vererek hem toplumsal düzeni sağlar hem de o topluma dahil olur.⁴¹³

İstendik davranış değişikliklerinin ne olduğu sorusunun cevabı 1973 tarihli Milli Eğitim Temel Kanunu (METK)’nda ve Talim Terbiye Kurulu⁴¹⁴’nun eğitim programlarında tespit ettiği hedef davranışlarda bulunabilir. Milli Eğitim Temel Kanunu, Türk milli eğitim sisteminin amacını, ilkelerini, eğitim sistemini, organizasyonunu ve kurucu unsuru olan öğretmenleri, binaları, eğitim araç ve gereçlerine ilişkin hususları kapsamaktadır. Kanun incelendiği zaman Türk milli eğitim sistemine dahil olan birinin asla durağan olamayacağını, sürekli bir gelişim çizgisi takip etmek zorunda olduğunu görebiliriz.

METK’nın 9. maddesinde fertlerin genel ve mesleki eğitimlerinin hayat boyu devam etmesinin esas olduğunu söyler. Kanunun 2. maddesinin 3. fıkrasına göre de kişi kendisine

⁴¹⁰ Ertürk Selâhattin, **Eğitimde Program Geliştirme**, 5.Baskı, Ankara: Yeditepe Yayınları, 1984, s.77.

⁴¹¹ Ertürk, a.g.e., s.79,80.

⁴¹² Ertürk, a.g.e., s.80.

⁴¹³ Ertürk, a.g.e., s.33.

⁴¹⁴ Millî Eğitim Bakanlığı Talim Ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yönetmeliği’ne göre Kurul, Milli Eğitim Temel Kanunu’nda yer alan amaçları gerçekleştirmek için ilk ve orta öğretim kademelerinde gerekli düzenlemeleri yapmak, bu amaçların nasıl gerçekleşeceğine dair düzenlemeleri hazırlamak gibi görevleri vardır.

ilişkin gelişimini sürdürürken (sürdürmesi gerekirken) bir yandan kendisini mutlu edecek bir iş edinecek bir yandan da içinde yaşadığı topluma mutluluk sağlayacaktır. Bahsedilen fıkranın devamında: "... (ö)te yandan milli birlik ve bütünlük içinde iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı desteklemek ve hızlandırmak ve nihayet Türk Milletini çağdaş uygarlığın yapıcı, yaratıcı, seçkin bir ortağı yapmaktır." Bireylerden sadece topluma katkı yapmaları beklenmemektedir. Bu katkılar, aynı zamanda yaratıcı, yapıcı gibi nitelendirmeler eklenerek beklentilerin çok daha belirli ve istenen bir hedef olarak gösterilmektedir. Bu düzenlemeler bireyin içinde yaşadığı topluma karşı bir sorumluluğu olduğu ve toplumdan kendini soyutlayamayacağı, toplum menfaatlerini gözetip ona göre yaşaması gerektiği düşüncesinin normlara yansıyan önemli ifadeleridir.

İstendik davranışın yasadaki karşılığı ise 5. maddede yer alır. Bu maddeye göre "Milli eğitim hizmeti, Türk vatandaşlarının istek ve kabiliyetleri ile Türk toplumunun ihtiyaçlarına göre düzenlenecektir". Kanunda yer alan 17. maddeye göre Türk milli eğitim sisteminde eğitim, sadece resmi ve özel eğitim kurumlarında değil, aynı zamanda evde, çevrede, işyerlerinde, her yerde her fırsatta gerçekleştirilmeye çalışılır diyerek milli eğitimin amaçlarının mekan aramaksızın her zaman her yerde gerçekleştirilmesi gerekliliği vurgu yaparak bireyin her fırsata eğitilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu durumda bireyin hayatının her aşamasında, bireyi ve bireyin katkı sağladığı toplumu korumak için devlete her zaman müdahaleye etmeye imkan tanıyan bir ortam sağlamış oluyor. Çalışmanın konusu olmamakla birlikte kendi koyduğu amaçlar ile uygulamalar arasında bütünlük olmayan, hatta bir kopukluk olan bir milli eğitim sisteminin, bireyin uzun vadeli menfaatini düşünerek müdahale edebilmesi meselesi düşündürücüdür.

Tezcan'a göre Türk milli eğitimini belirleyen kimseler, eğitimle elde edilmek istenen amaçlardan çok araçların üzerinde durmuşlardır.⁴¹⁵ "...(a)maca ulaşılacak bir araç olması gerekli içeriği bir amaç olarak benimsemiş ve içeriğin değişen koşullara göre gelişmesine mani olmuştur." ⁴¹⁶ Tezcan'ın yaklaşık 30 yıl önce yazdığı eseri, eğitimde yetersiz rehberlikten, içerik-amaç, amaç-uygulama konularındaki çelişkilerden bahsetmektedir. Günümüzü düşündüğümüzde eğitim sistemi, sürekli bir değişim halindedir. Konunun paternalizm ile bağlantısı ise kendisi için iyiyi, doğruyu bilemeyeceğini, kendisi için en doğruyu seçemeyeceğini düşündüğümüz çocuğun, kendi iyiliği için milli eğitim tarafından

⁴¹⁵ Mahmut Tezcan, **Eğitim Sosyolojisi**, 4. Baskı, 1985, s.58.

⁴¹⁶ Tezcan, a.g.e., s.54.

paternalistik davranışlara maruz kalması sorgulanmalıdır. Çünkü çocuğun sonunda bir fayda elde etmesi muğlaktır.

Almanya’da İkinci Dünya Savaşı sonrası burjuva olan kesimce yeni nesli Almanya’nın geleceğe dönük menfaatleri adına çocukların o günkü talepleri feda edilmiştir. Bunun neticesinde 1945 yılında çöken Almanya beklenmedik şekilde yükselmiştir.⁴¹⁷ Ancak bu durum Birnbacher’in ifadesi ile derin izler bırakmıştır. Zira Alman eğitim anlayışı, çocukluk dönemini yeteneklerin geliştirildiği ve ilerleyen zamanda istifade edilen bir dönem olarak kabul etmiş, eğlence, çocukların içinden geldikleri gibi davranışları gibi hususlar bu uğurda feda edilmiş, bunun neticesinden tek başına çocukluk bir değere neredeyse sahip olamamıştır.⁴¹⁸

Devletlerin milli eğitim aracılığıyla bireylerle ama özellikle de çocuklarla bu kadar kapsamlı ilgilenmeleri, ulus devletin, kolektif kimlik oluşumunda eğitimin bir araç olarak kullanılması ile bağlantılıdır.⁴¹⁹ Eğitim ile bireylere içinde yaşadıkları toplumun yasalarına, kurallarına saygılı olmayı itaat etmeyi, tarih coğrafya gibi derslerin milli bir süzgeçten geçirilerek anlatılmasıyla vatan, millet sevgisi kazanmış iyi vatandaşlar yetiştirilmesi hedeflenir.⁴²⁰

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber, yeni Türkiye’nin inşa edilmesinde pek çok alanda olduğu gibi yeni neslin yetiştirilmesi adına çocuğa ilişkin meseleler de yeniden tanımlandı.⁴²¹ Dönemin yöneticileri başta Atatürk ve İnönü olmak üzere ideal bir Türk çocuğu portresi çizerek olana değil olması gerekene hep atıfta bulunarak⁴²² Türk devrimlerinin içselleştirilmesini ve kalıcı olmasını hedeflemiştir.

Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel 1941 yılında yaptığı konuşmasında ideal Türk çocuğuna dair yaptığı tasvirlerden bazılarını aktarmak eğitim kurumunun çocuğun hayatını

⁴¹⁷ Dieter Birnbacher, “Paternalism in Education and the Future”, Alexander_Bagattini ve Colin_Macleod (Ed.), **The Nature of Children's Well-Being**, Dordrech: Springer, 2014, s.112,113.

⁴¹⁸ Birnbacher, a.g.e., s.113.

⁴¹⁹ Serdar Kaya, **Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği**, 2. Baskı, Ankara: Nirengi Kitap, 2011, s.109.

⁴²⁰ Kürşat Bumin, **Batıda Devlet ve Çocuk**, 2. Basım, İstanbul: Yeni Paradigma Yayınları, 1998, s.84,85.

⁴²¹ Kemal İnal, “Paternalistik Politikanın İdeal Türk Çocuğu”, **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 32 (1), 1999, s.200.

⁴²² İnal, a.g.e., s.201.

ne kadar kuşattığı ve ona ne kadar büyük bir sorumluluk yüklediğini görmek adına faydalı olacaktır.⁴²³

-“...(ö)ğretmenini de ana ve babası gibi aziz ve kutsal tutar Türk ananesine sadık kalır, öğretmenini minnettarlık duyguları içinde sever”, bu ifade eğitimde paternalistik yöntemlerin bizzat Milli Eğitim Bakanı tarafından desteklendiğini gösterir. 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar paternalizm yöntemler etkisini azaltsa da makul görülen bir davranış biçimiydi.

“...(y)urt ve millet hizmetine adanmış olan sıhhat ve kuvvetini zehirli, zararlı maddelerle tahrip etmez, kumar oyunlarından uzak durur” böylelikle kişinin kendi bedenine veya ekonomik durumuna ilişkin dilediği gibi karar verme özgürlüğünün tanınmadığını söyleyebiliriz. Bu yasak bireyin yetişkin olana kadar bugün de benzer şekilde devam etmektedir. Burada ironik olan durum çocukları zararlı alışkanlıklardan muhafaza etmeye çalışan devletin kurulduğu ilk yıllardan itibaren, bugün de dahil olmak üzere, bağımlılık yapabilecek çeşitli kumar oyunları oynatma tekeli elinde bulundurması hatta oynatmasıdır.⁴²⁴

Bu durumun paternalizm ile olan ilgisi ise ileride tartışılacağı üzere, çocukların muhakeme gücünün yetersiz ya da hiç olmaması gibi gerekçelerle zararlı alışkanlıklara karşı korunma altına alınmaya çalışılması makul görülürken zararlı alışkanlıklara sahip bireylere paternalistik davranışlarla müdahale edilmemesidir.

“Okulda geçecek zaman dışında kalan vakitlerin aile ocağında, spor alanlarında, halkevlerinde, kırdan, bahçede, güzel piyes ve film seyrinde geçirir. İçki yerleri, sefahatle sefaletin kaynaştığı mahaller, tembellik yuvası olan kahveler onun gidebileceği yerler değildir.” Burada da devlet açık bir şekilde çocuğa ve ailelere, çocuğun ne yapıp yapmaması gerektiğini okulla sınırlı olmayacak şekilde tanımlayıp müdahaleye açık hale getiriyor. Bu durum sadece yeni kurulmakta olan cumhuriyetin ilk dönemlerine has bir durum değildir. Devlet yönetiminin başına gelenler, Türk çocuğuna, Türk gençliğine bir misyon belirlemişler ve bunu yeri geldikçe ifade etmişlerdir. Kenan Evren’in cumhurbaşkanı olduğu dönemde Ankara Lisesi’ni ziyareti sırasında “punk gençliği” istememesi⁴²⁵ veya Başbakan

⁴²³ **Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri II**, Ankara: Türk Devrim Enstitüsü Yayınları, 1946, s.363-364.

⁴²⁴ Muharrem Balcı, “Şans Oyunları/Kumar Bağımlılığı Devlet Ayıbıdır”, **Yeşilay Dergisi**, 933, 2011, s.7.

⁴²⁵ “Punk Gençlik İstemiyorum” **Milliyet Gazetesi**, 21.12.1984, s1,7.

olduğu dönemde Recep Tayyip Erdoğan'ın “dindar gençlik yetiştireceğiz”⁴²⁶ ifadeleri gençlere ve çocuklara misyon yüklemenin her dönemde mevcut olduğuna dair birkaç örnektir.

Sonuç olarak toplumun geleceği olan ve gelecekte o toplumu şekillendirecek olan çocuklar ve gençler, istenen toplumu oluşturmak ve sürdürmek için bir temel olarak görülmüş ve o şekilde yetiştirilmek istenmiştir. Bu yetiştirmede de paternalizmin klasik tanımı olan kendi rızası aranmaksızın, hem kısa hem de uzun vadede sonuç doğuracak kendi iyiliği için çocuklara gençlere müdahale edilmiş, tercihleri kısıtlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tecrübesinde ise çocuk, o güne kadar yetiştirilmesinde etkili olan dini ve geleneksel anlayıştan koparılmaya çalışılmış, bu koparma çabası onu daha özgür ve bağımsız bireyler haline getirmesi beklenirken, daha sıkı bir gözetim, denetim ve koruma altına almıştır.⁴²⁷ Bu koruma ve gözetimle elde edilmek istenen eşit imkânlarla sahip olarak yetişmiş, muasır medeniyetin gereklerine sahip, bireysel ve toplumsal refaha katkı sağlayacak bireyler maalesef sınıfsal, çevresel, bölgesel nedenlerden ötürü yetiştirilememiştir.⁴²⁸ Paternalizmin simgesel bir baba figürü olması gibi, çocuklar için cumhuriyetin varmak istediği değerler ve çocuk formu da simgesel olmuştur.

2.4.2. Eğitimde Paternalizmin Meşrulaştırılması

Eğitim ve paternalizmden bahsedildiğinde çocuklara korumacı yaklaşıma gerekçe olarak genelde çocukların kendi kendine yetemedikleri, gerekli bilgi, beceri ve tecrübeye sahip olmadıkları ve gerekli muhakeme becerilerinin henüz yetkin bir seviyeye ulaşmadığı gösterilmiştir. Ancak sadece bu gerekçe çocuklara uygulanan paternalistik müdahalenin haklı nedeni olamaz. Zira bu noktada benzer müdahaleyi gerektiren durumlarda çocuklar ile yetişkinlere uygulanan davranışlardaki tutum farklılığı bu gerekçenin tek başına geçerli olamayacağının bir göstergesidir. Eğitimdeki paternalistik davranışların haklılaştırılmasına ilişkin başlıca argümanlar aşağıda aktarılmıştır.

⁴²⁶ “Erdoğan ‘Dindar Nesil’i Savundu” Radikal Gazetesi, 06.12.2012. <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-dindar-nesili-savundu-1077899/> (erişim 13.01.2016)

⁴²⁷ İnal, a.g.e., s.210.

⁴²⁸ İnal, a.g.e., s.210.

Öncelikle, eğer çocuğa sadece çocuk olduğu yani içinde bulunduğu yaş grubu nedeniyle kendisine uygulanan paternalistik müdahaleyi haklı görürsek normal insanın ömrünün dörtte birinin paternalistik müdahale ile geçtiğini söyleyebiliriz.⁴²⁹

Eğitimin bir ihtiyacı olduğunu temel alan görüşe göre eğer çocuk eğitilmez ise günümüz toplumunda bir fonksiyonu olamayacak ve dolayısıyla kendisine bir yer bulamayacaktır.⁴³⁰ Bu nedenle talim ve terbiyeden geçerek içinde yaşadığı topluma uyumlu hale gelmesi gerekir. Bu noktada kendisini yetiştirenler ve eğitim verenler çocuğa, çocuğun menfaati adına müdahalede bulunabilirler.⁴³¹

Bahsi geçen düşünceye göre toplumun bütünlüğünde bir zarar meydana gelmemesi için eğitimde uygulanan paternalistik davranış ve tutumlar haklı görünüyorsa bu davranışı sahte paternalizm olarak adlandırabiliriz.⁴³² Sadece topluma uyum sağlayıp, toplumun devamına üreterek katkıda bulunması adına çocuğa paternalistik müdahaleyi haklı bulan görüşün, benzer şekilde topluma üretimiyle katkıda bulunmayan gruplara (engelliler, emekliler gibi) benzer korumacı, paternalistik müdahaleler yapılmasını desteklemesi beklenir, ancak bahsi geçen düşünce bu grupları dikkate almaz.⁴³³ Toplumun kendi üretimine dahil olan yetişkinleri temel alarak şekillendirilmesinin bir örneği de insan hakları kavramının oluşum sürecidir. Bu süreçte öncelikle yetişkin, toplumda üretimde bulunabilen insan muhatap alınmış, sonrasında yetişkinlerin dünyasında mağdur olan kendi kendine yetemeyen çocuk, engelli ve yaşlıların hakları ek kataloglar ile hazırlanmıştır.⁴³⁴

Toplumun devamlılığı için çocuğun eğitilmesi gerektiği düşüncesinin sahte paternalizm olarak adlandırıldığı belirtmiştik. Peki, özneleri değiştirip, toplumun sürdürülebilirliği önceliği yerine, çocuğun içinde yaşadığı topluma uyumlu hale gelmesini öncelersek paternalizmi haklılaştırabilir miyiz? Evet cevabı ikinci argümanı oluşturuyor. Nordenbo'ya göre çocuğun gelecekte hayatını kazanması için ona bir takım belirli bilgi ve

⁴²⁹ Sven Erik Nordenbo, "Justification of Paternalism in Education", *Scandinavian Journal of Educational Research*, 30 (3), (1986), 121-139.

⁴³⁰ Nordenbo, a.g.e., s.131.

⁴³¹ Peters, R.S. "The Justification of Education" *Philosophy of Education*. Oxford: Oxford University Press, 1973, s.246.

⁴³² Nordenbo, s.131.

⁴³³ Nordenbo, s.131.

⁴³⁴ Eylem Ümit Atılgan ve Aydın Atılgan, *Çocuk Hakları Paradigması Ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye'deki Düzenleme Ve Uygulamaların Değerlendirilmesi* (Rapor), Ankara: İHOP Yayınları, 2009, s15,16.

becerilerin eklenmesi onu “eğitilmiş işgücü havuzunda yüzen biri” yapar.⁴³⁵ İlk etapta bu yaklaşım kişinin iyiliğini istediği için sahte paternalizm gibi görünmese de sonrasında kişinin kendisine ait düşüncelerini, ilgilerini görmezden gelmeyi açıklamaz. Bu haliyle baktığımızda kanımızca, çocuğa çocuğun gelecekteki muhtemel iyiliği için ilgilerini görmezden gelerek bilgi ve beceri kazandırma çabası saf paternalistik bir davranıştır.

Eğitimde paternalizmin haklılığına dair bir diğer savunma ise çocuklara tanınacak seçme özgürlüğü iyi bir şey olduğudur. Seçme özgürlüğünün varlığı kabul edilse bile çocuğun bu özgürlüğü ile kötü şeyleri tercih etmesinden doğacak zararlardan çocuğun özgürlüğüne müdahale etmenin daha faydalı olacağı düşünülür.⁴³⁶ Zira çocuklar yaptıkları davranışların sonuçlarını öngöremezler. Balkondan aşağı bakmak isteyen bir çocuğun yaptığı davranışın tehlikesinden yani dikkatli olmazsa düşebileceğinden ve bunun ağır sonuçlarından –ölüm veya kalıcı sakatlık- haberi yoktur. Bu örnek üzerinden düşündüğümüzde çocuğun bir balkondan özellikle yüksekte yer alan bir balkondan aşağı bakmasına müsaade etmemek ya da tek başına bunu yapmasına izin vermemek haklı bir davranıştır.

Sadece çocuklar değil benzer şekilde yetişkinler de davranışlarının sonucu görmekte zorlanmaktadırlar. Yetişkinlerin kendi davranışları sonucu yaşadıkları⁴³⁷ ve yaşattıkları⁴³⁸ pek çok kötü duruma rağmen kendilerine paternalistik, korumacı bir şekilde davranılmamaktadır. Kanımızca bunun sebebi, insanlar olarak büyük bir kısmımız kötü sonuçlar doğuracak tercihler yapıyor olmamızdır. Yetişkin insan topluluğunda insanların özgür iradesi ile tercih ettiği kötü sonuç doğuracak davranış ve tutumlara müdahale etmeye başladığımız zaman pek çok problemi beraberinde getirecektir. En başta hangi davranışın yanlış hangisinin doğru olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Ortak bir doğru yanlış tespiti yapılsa dahi bu yanlışın hangi noktaya kadar müsamaha gösterileceği hangi noktada ne şekilde müdahale edilmesi gerektiği her aşamada ciddi bir problemdir. Gündelik hayatımızda da tartışılan kapalı alanlarda sigara içme yasağı, belirli bir saatten sonra alkollü içecek satışının yasak olması, kürtajın bir hak olup olmaması gibi konular bahsettiğimiz

⁴³⁵ Nordenbo, s.132.

⁴³⁶ Nordenbo, s.132.

⁴³⁷ İnsanların zararlı olduklarını bildikleri halde sürdürdükleri alışkanlıkların neticesinde yaşadıkları sağlık sorunları akla gelebilir.

⁴³⁸ Her gün, alkollü, dikkatsiz araç kullanmanın sonucu olarak insanların ölümüne yaralanmasına neden olan birden fazla haberi görebiliriz. Kaza haberleri, kadın cinayetleri gibi artık günlük hayatın “rutini” haline gelen bu olayların faillerine karşı etkililiği tartışmalı yaptırımlar uygulanmaktadır. Ancak bu yaptırımlar dışında kişiyi ve içinde bulunduğu toplumu koruyucu paternalistik müdahaleler uygulanamamaktadır.

yetişkin davranışlarının iyi-kötü, doğru-yanlış denetimine tabi tutulup tespit edilen belki de daha doğru bir ifade ile iktidar sahibince tercih edilen olması gerekene uyumlu hale getirilme çabalarından kaynaklanmaktadır. Bu kavram bugün ilk bölümde bahsedilen dürtme (nudge) kavramıyla bir ölçüye kadar gerçekleştirilmeye çalışılıyor.

Toplumun tamamının yaptığı yanlış tercihleri ortadan kaldırmak ya da en azından azaltmak için bir şeyler yapmak istediğimizde, zorunlu eğitimin gerekliliği konusu tartışılabilir. Zorunlu eğitim kavramının ulus devlet oluşumunda önemli bir araç olduğuna yukarıda değinilmişti. Zorunlu eğitim 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşmeye başlamış ülkelerde zorunlu hale gelmiştir. Okul sayesinde toplumsal değerler edinilecek, çocuğun yeteneği ve kapasitesi okul sayesinde gelişecektir, çünkü ne kadar çok eğitim alınırsa, o kadar fayda edinilecektir.

Bu zorunlu eğitimde çocuklara öğrenecekleri bilgilerin bugün ve yarın onların hayatlarında nereye karşılık geleceğine dair bilgi verilip, tercih yapmalarını sağlayacak bir yöntem geliştirme çabası, oldukça hacimli ve ağır bir müfredata sahip olmak ile sonuçlanacaktır.⁴³⁹ Aslında baktığımızda çocuğun ne bilip ne bilmediği ve hangi zamanda tercihi ona bırakmak ya da onun adına tercihte bulunmak gerektiği konusundaki ayrımın çok net olmadığı gibi böyle bir ayrımın yapılması da oldukça zordur. Paternalizm kavramını tartışmalı hale getiren, dönem dönem olumsuz çağrışımlar yapan dönem dönem ise aranan bir kavram olmasının nedenlerinden biri de bu durumdur.

Öğrencinin tercihlerinin sonuçlarını değerlendirememesi ve kötüyü seçeceği kaygısı ya da seçmesi gerçeği paternalistik eğitim için bir haklılık sebebi olarak görülebilirse aynı şekilde yetişkin eğitimlerinde de yetişkinlerin istek ve arzuları dışında zorunlu eğitime tabi tutulmalarını haklı bulabilir.⁴⁴⁰

Eğitimde paternalizmi haklı görebilecek bir diğer argüman ise çocukların kendileri için iyi olanı seçip seçemediğini değerlendirmeden çocukların herhangi bir şekilde seçim yapma kudretine, becerisine sahip olmadığıdır.⁴⁴¹ Buna göre çocuklarda olmayan seçme yetisi, yetişkinlerde olduğu için, yetişkinlerin çocuklar adına yaptıkları tercihlerin ve karışmaların onların özgürlüklerine müdahale olmadığı düşünülmektedir.⁴⁴² Buradaki ilk

⁴³⁹ John White, **Towards a Compulsory Curriculum**, London: Routledge & Kegan Paul, 1973, s

⁴⁴⁰ Nordenbo s133.

⁴⁴¹ Nordenbo, s.133.

⁴⁴² Nordenbo, s133.

sorun karar verecek olan yetişkinin, verilecek olan ilgili karar için yeterli olup olmadığı sorunudur.⁴⁴³

Bugün günümüzde özellikle zorunlu aşı uygulaması gibi çocukların doğrudan muhatap olduğu konularda bir yetişkinin çocuğunun aşı olup olmayacağına karar vermesinin ne kadar doğru olduğu tartışmalıdır. Zira bugün günlük bilgi tüketimimizde bir konu hakkında birbirine zıt iki görüşü aynı anda görebiliyoruz ve çoğu zaman hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğuna dair maalesef kanaatlerimiz dışında mutlak somut bir bilgi elde edemiyoruz.⁴⁴⁴ Burada da çocuğun sağlığı gibi çok önemli bir konuyu çocuğun seçme becerisi olmadığına dayanarak, aşı gibi özel bilgi gereken üstüne üstlük birbiriyle çelişkili pek çok malumatın dolaştığı bir ortamda yetişkinlere devretmek çok da doğru gözükmemektedir.

Eğitimde paternalizmin haklı olduğuna ilişkin son argüman öğrencilerin kendilerine yapılan paternalistik müdahalelere ilişkin müstakbel rızalarıdır.⁴⁴⁵ Buna göre çocuk, şu anda her ne kadar kendisine yapılan korumacı paternalistik müdahaleden, zorlamadan hoşnut olmasa da, gelecekte, gün geldiğinde, bugünleri hayırla yâd edeceği, dolayısıyla gelecekte bugünlere rıza göstereceği kabulüdür.⁴⁴⁶ Eğitimde paternalistik uygulamaların en yaygın olan haklılaştırma argümanlarından biri bu argümandır. Bir manada şimdiyi geleceğe feda eder. Tıp etiğinde hastanın rızasını alarak yapılan tıbbi müdahaleler için kullanılan “aydınlatılmış onam” benzeri bir akıl yürütmenin sonucudur.⁴⁴⁷

Günlük yaşamda müstakbel rızaya özellikle daha çok ayırt etme gücüne kavuşmaya başlamış, içinde yaşadığı dünyayı kavramayan artık “sen bilmezsin, anlamazsın” ile ikna olmayan çocuklara yönelik haklılaştırmalarda başvurulduğuna sıklıkla şahit olunabilir. Kendi ilgi ve yetenekleri doğrultusunda çalışmak, daha fazla zaman geçirmek isteyen çocuğa çoğu zaman bunun gelecekte kendisini üzeceği ve bu nedenle yetişkinin tecrübeleri ve öngörülerıyla çocuk için daha iyi olduğu düşünülen bir alana zorla yönlendirilebilir. Bu yaklaşımın üzücü örneklerine her yerde rastlanabilir. Çocuğun açıkça rızası alınmadan

⁴⁴³ Nordenbo, s.133.

⁴⁴⁴ Clay A. Johnson, **The Information Diet A Case for Conscious Consumption**, Pekin: O'Reilly Media, 2012, s.45,57.

⁴⁴⁵ Birnbachre, a.g.e., s.116.

⁴⁴⁶ Nordenbo, a.g.e., s.134.

⁴⁴⁷ Birnbachre, a.g.e., s.116.

menfaati adına uzun vadede onun için en iyi olduğunu düşünülene yönlendirmek, çeşitli kısıtlamalara veya zorlamalara gitmek paternalizm olarak sınıflandırılabilir.⁴⁴⁸

Varsayılan veya önceden alınan rızaya göre hareket etmek her durumda paternalistik olarak değerlendirilemez. Klasik bir örnek olarak, Homeros'un destanlarından biri olan Odesa'da Yunan kahraman Odysseus on yıl süren Truva Savaşlarından sonra gemi yolculuğu ile evine dönerken bir çeşit denizkızı olarak tanımlanabilecek olan Siren isimli yaratıkların adasından geçmesi gerekmektedir. Sirenler, etkileyici şarkılar söyleyerek gemileri kayalıklara çarparak batırmaya çalışmaktadırlar. Bunu bilen Odysseus bu durumdan etkilememek için kendini gemi direğine bağlatır, tayfalarının sesi işitmemesi için kulaklarını mum ile kapattırır.⁴⁴⁹ Bu örnekte olduğu gibi uyuşturucu bağımlısının tedavi olma iradesini bilindikten sonra ya da tedaviyi isteyeceği varsayıldıktan sonra yapılan tedaviye yönelik kısıtlayıcı ve zorlayıcı müdahaleler paternalistik olarak değerlendirilemez.

Türkiye'de gelecekte hak vereceği düşünülerek seçme özgürlüğüne müdahale edilen kimselerin çok azı başkalarının kendileri hakkında yaptıkları tercihlerden dolayı mutlu olabilmektedir. Bu süreçteki haklılaştırma argümanı “yarın bana teşekkür edeceksin” ve “yarın bize dua edersin” gibi benzer ifadeler şeklinde duyulur. Lisans eğitimi alan öğrencilerin dikkate değer bir kısmı, istemedikleri bölümlerde gelecekte iyi imkânlar sunacağı gerekçesiyle okumaktadırlar. Ancak bu durum çoğu zaman ya bölümün bırakılması ya da gönülsüzce çalışıp mezun olup istenmeyen işlerde çalışılması sonucunu doğurmaktadır. Neticede yaptığı işten ve yaşadığı hayattan mutlu olmayan, işini verimli yapmayan bir topluluk ortaya çıkmaktadır. Kanımızca seçme özgürlüğü elinden alınmış bireyler, yaşadıkları başarısızlıklarda ya da olumsuz durumlarda kendilerini sorumlu hissetmeyeceklerdir. Çünkü kendileri bulundukları konuma, yaptıkları işe başkalarının zoruyla gelmiştir.

Başarının küçük yaşlardan itibaren disiplinli çalışma ile elde edilebileceği spor, sanat gibi alanlarda bir şekilde çocuğun gelecekteki istenen düzeye gelmesi için bütün hayatını kapsayan, hatta zaman zaman ona acı veren antrenmalar bahsedilen argümantasyonun en uç örneğidir. “Eğitim mi, işkence mi?”⁴⁵⁰ başlıklı haberde Çin'de çocukları olimpiyatlara

⁴⁴⁸ Birnbachre, a.g.e., s.116.

⁴⁴⁹ Elizabeth Knowles, “Siren” **The Oxford Dictionary of Phrase and Fable**, 2006, <http://www.encyclopedia.com/topic/Siren.aspx> (14.01.2016)

⁴⁵⁰ “Torture or training? Inside the brutal Chinese gymnasium where the country's future Olympic stars are beaten into shape” (1 ağustos 2012) **Dailymail**, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2182127/How-China-trains-children-win-gold-standing-girls-legs-young-boys-hang-bars.html> (erişim tarihi: 05.01.2016)

hazırlayan bir spor kampı incelenmiştir. Çocuklar çok ağır antrenmanları olan kamplara aileleri tarafından ilerde şampiyon olmaları beklentisiyle gönderilmektedir. Haber görsellerinde beden terbiyesi adına acı çektikleri, zaman zaman ağladıkları görülen fotoğraflar var. Çocuklar gelecekte başarılı bir sporcu olabilmek adına izlendiğinde insanda acaba bu bir işkence mi yoksa bir antrenman mı sorularını getiren ağır eğitimlere tabi tutuluyorlar. Başka bir haberde⁴⁵¹ Çin takımı çalıştıran İngiliz antrenör Çinli sporcuların çalışmalarının dünyanın herhangi bir başka yerindeki sporcularda görülmediğini söylüyor. Bunun gerekçesi olarak sporcuların, spor dışında bir eğitimlerinin olmaması, sadece katıldıkları spor faaliyetlerinden gelir elde etmelerine ve bu gelirin performans ile doğru orantılı olmasına bağlıyor. Ayrıca her insanda olduğu gibi ülkelerini en iyi temsil etmenin mutluluğunu, gururunu taşıyorlar. Bu durum onlara çalışma motivasyonu da sağlıyor. Çin Halk Cumhuriyeti 2012 Londra Olimpiyatlarında 38 altın, 28 gümüş ve 22 bronz ile toplamda 88 altın alarak ABD'nin ardında en çok madalya alan ikinci ülke olmuştur.⁴⁵²

Bu noktada başarılı olanlar için çocuğun bir sporcu olarak başarılı olmasında müstakbel bir rızasının olduğu kabul edilse de yüzlerce belki binlerce sporcu arasında çok sınırlı sayıdaki sporcu üstün başarı elde ediyor. Böyle bir durumda, müstakbel rızanın paternalistik, korumacı ve/veya zorunlu davranışın bir sonucu olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Ancak başarılı olamayan çok sayıdaki diğer çocuk için yapılan davranışa karşı gelecekte rıza verip vermeyeceği tartışmalıdır.

Hayatın olağan akışında biz biliyoruz ki, çocuklar sadece bir spor veya sanat dalında başarılı olması için zorlanmıyorlar. Yukarıda değindiğimiz gibi insanın mesleği, hangi alanlarda uğraşması gerektiği gibi hayati konularda gelecekte rızası olur, rahatı iyi olur, denilerek saf bir iyi niyetle, kişinin o işte kabiliyeti olup olmaması aranmadan yönlendirilmesi hem o bireyin hem de toplumun zararına sonuçlar doğurmaktadır. Elbette müstakbel rızaya dayanılarak seçme özgürlüğü tanınmayan çocuklar gelecekte bu zorlamadan ötürü gerçekten memnun olabilirler. Buradaki sorun bu müstakbel rızanın zorla yapılan tercihin sonucundan mı yoksa çocuğun gerçek rızasından mı kaynaklandığı

⁴⁵¹“ Chinese athletes at these Olympics train harder than any in the World” (31 Temmuz 2012) **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/sport/2012/jul/31/chinese-athletes-olympics-train-harder> (erişim tarihi: 05.01.2016)

⁴⁵² “China at the 2012 Summer Olympics” https://en.wikipedia.org/wiki/China_at_the_2012_Summer_Olympics (erişim tarihi: 05.01.2016)

sorunudur. Pekâlâ, sonuç olumlu memnun edici olmasaydı, ihtimal ki ortada müstakbel bir rıza da olmayacaktı.

SONUÇ

Dünya genelinde politika, eğitim, hukuk, sağlık, endüstrilerin işletme yönetimi, kamu yönetimi gibi farklı disiplinlerde paternalizm kavramı incelenmiştir. Çalışmanın neticesinde ülkemizde oldukça az miktarda ve dar alanlarda çalışılan paternalizm kavramının yurtdışında pek çok farklı alanlarda çalışıldığını gözlenmiştir. Paternalizm kavramının bu kadar yaygın olarak incelenmesinin sebebi çalışmada da anlatılmaya çalışıldığı üzere aile içindeki itaat ilişkisinin doğallığı ya da bu ilişkiden gelen alışkanlığın bahsedilen uygulama alanlarında uygulanarak bu alanlardaki yönetimi kolaylaştıracağı düşüncesinden kaynaklanır. Ancak kesin olarak kolaylaştıracağı yönünde bir kanıya varılmamıştır. Zira Pullman'ın fabrika örneği ya da eğitim sisteminde bireylerin kendilerine ilişkin kararların başkalarınca alınmasının doğurduğu örnekleri düşündüğümüzde yönetim kolaylığının her zaman mümkün olmadığı görülmüştür. İyi niyetlerle bireylerin iradeleri yok sayılarak yapılan paternalist uygulamalar, bireylere sonuçları itibariyle menfaat sağlasa dahi bireyin özgürlüğüne, özerkliğine müdahale ettiği için bireyin değerlerinin niteliğinde eksilmeye neden olmaktadır.

Her paternalist uygulama olumsuz sonuçlar doğurmamaktadır. Özellikle bireyin biyolojik ve psikolojik olarak çözümlenmekte olması ve bu çözümlemelerde muhakeme kusurlarının ortaya çıkması, yapılan küçük müdahalelerle bu kusurların doğuracağı zararları olumlu kazanımlara dönüştürmesi dürtme anlayışının yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ancak bu yaklaşımın temel problemi insanı konumlandığı yerdur. İnsanı iradeden bağımsız biyolojik ve psikolojik bir varlık olarak değerlendirmesi onun mekanikleşen bir hale getirmektedir. Böylelikle insanı istenilen harekete yönlendirilebilen bir varlık haline getirme riski vardır. Esasında dürtme kavramının insanların yararı için ortaya çıkma gereksinimi kişilerin özgür iradeleri ile aldıkları kararların gerek kendilerine gerekse toplumlarına yüksek maliyetleri doğurdıkları içindir. Ancak bireysel özgürlüğün olduğu bir yerde insanların yedikleri ve içtiklerine nasıl müdahale edebilirsiniz? Sizin tüm bilgilendirmelerinize rağmen insanlar kötü ve sağlıksız beslenme alışkanlıklarından vazgeçmiyorlarsa önlerinden tabaklarını çekip alamayacağınıza göre bu noktada yemek tercihlerini eklemek için menülerde ya da yemeklerin alındığı stantlarda bir takım değişikliklere gidilmektedir ve bununla olumlu sonuçlar alınmaktadır. Bu ve benzeri olumlu

sonuçlarına baktığımız zaman paternalistik yaklaşımların aslında gayet olması gerektiği düşünülebilir. Ancak bu haklılaştırma, hemen karşılığında paternalizmin kişi özgürlüğünü ortadan kaldırdığı ve insan davranışlarını programlanabilir hale getirdiği gibi eleştiriler ile karşılaşmaktadır.

Burada önemli olan bazı düşünürlerin de ifade ettiği gibi bireye paternalistik müdahalelerde bulunarak doğru olduğu düşünülen davranışa yönlendirme çabasındansa bireyin düşünmesine engel teşkil eden hususların ortadan kaldırılması, düşünebilmesini güçlendirici müdahaleler ile nihai kararın kendisine bırakılması kanaatimizce daha uygundur. Böylelikle birey gerçek manada kendi farkındalığına varır, davranışların sonuçlarını öngörebilir ve kendi davranışı sonucu ortaya çıkacak zarara katlanabilir. İhtimal ki, bu şekilde bilinçlenmiş bir toplumun fertleri bulundukları her alanda, yaptıkları her işte, davranışlarını rasyonel bir süzgeçten geçirip ona göre hareket edeceklerdir. Böylelikle toplumsal olarak da bir ilerleme kat edilecektir. Ancak, günümüzde böyle bir eğitimi gerçekleştirme, böyle bir ortamı hazırlamanın kolay olmadığı da aşîkârdır. Tam da bu noktada kitleleri dürtme ile kendilerine ilişkin bazı faydalar elde etmesini düşünmek çelişkili bir hal olmaktan çıkar.

Dürtme kavramı, esasında modern pazarlama yöntemleri ile günlük hayatımızın pek çok noktasına sirayet etmiştir. Reklamlar ihtiyacımız olmayan ürünleri ihtiyacımız gibi gösterirler. Bir süpermarketin ürünlerinin raf dizilimde bile ihtiyaçlar en sonda, abur cuburlar ise kasaya en yakın yerededir. Markete girince temel ihtiyacınızı ekmek, şarküteri ürünü vs almak için marketin bir ucundan bir ucuna gitmeniz gerekir. Kasada ödeme yaparken abur cubur ürünler de aklınızda yokken çok düşünmeden sepetinize dâhil olması için beklerler. Pazarlama sektörü insanların davranışlarını yönlendirmeye bu kadar meraklıyken, devletin, vatandaşlarının birbirleriyle ve kendisiyle olan ilişkilerinde istediği amacı elde etmek için pazarlama sektörünün uyguladığı metotlara başvurması anlaşılabilir. Bu noktada devletin insanların hayatına karışma noktasındaki istek ve arzusunun fazlalığı mesele olmaktadır. Bunun net bir çözüme ulaşabilmesi kanımızca mümkün değildir. Zira dönemlere göre bir devletin, toplumun değerler kümesi, ihtiyaçları, öncelikleri değişebilmektedir. Bir dönem bir toplumda müdahale etmek elzem iken başka bir toplumda başka bir zamanda o kadar da anlamlı olmayabilir.

Paternalizm kavramı adına Türkiye’de yapılan çalışmaları özgürlük bağlamında değerlendirecek olursak, sağlık, eğitim, sosyal politikalar vb alanlardaki çalışmalarda paternalizm tartışmalarına hemen hemen hiç girilmemiştir. Paternalizm tartışmalarının bu alanlarda uygulanması hareket biçiminin belirlenmesi noktasında önem arz etmektedir. Herhangi bir bireye yönelik yapılacak düzenlemede paternalizm incelemesine girildiği zaman bireyin özgürlüğü gündeme gelecektir. Böylelikle devlet bireye sağlaması gereken özgürlüğü çiğneyip çiğnemediğini kontrol edecek, bireyin menfaati meselesini tartışarak yapılacak hareketin gerçekten etkili olup olmayacağı menfaat getirip getirmeyeceği konusunu gündemine alacaktır. Üzücüdür ki, Türkiye’de yaygın olan iş yapma biçimlerinde fizibilite çalışmaları yeterli miktarda yapılmaz. Araştırmacılar için gerekli verileri sağlayacak çalışmalar oldukça yetersizdir. Bu sonuca paternalizm konusunu çalışırken yaptığım mukayeseli çalışmalar neticesinde vardım. Özellikle devletin kamu menfaati adına yaptığı düzenlemelerin sonuçlarına ilişkin çalışmalar maalesef yetersizdir. Yapılan işin bireylerin hayatında bir menfaat oluşturup oluşturmadığının tespit edilememesi yapılacak sonraki eylemlerin başlangıç motivasyonlarında verilere dayanamayacağı bir ön kabul ile meselelere yaklaşmamızda bir beis olmadığını düşünmekteyim.

Paternalistik müdahalelerin faydalı mı yoksa zararlı mı olduğuna karar verip matematikteki ikili düzen gibi ya 1 ya da 0 denilerek hepten reddedilmesi ya da kabul edilmesinin mümkün olmadığını düşünmekle beraber, paternalistik yaklaşımları mutlak doğru bulmuyorum. Bunun temel nedeni paternalizmin farklı görünüm biçimleri ve yorumlarının olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin ya da fabrikaların aile içindeki paternal ilişkiyi kendi bünyelerinde uygulamalarında herhangi bir sıkıntı görünmemektedir. Ancak bu durum Sennett’in Otorite’de ifade ettiği gibi sahte sevgiye dayalı bir otoritedir. Sahte olan pek çok şeyde olduğu gibi asla ilişkin nitelikler her zaman için eksiktir veya kaybedilmesi daha kolaydır. Pullman’ın fabrikasında da kaybedilen bu sahtelik ilişkisiydi. Bu nedenle denilebilir ki, her bireyin menfaatini arttırmayı amaçlayan otorite davranışı aslında bireyi değil bireyin menfaatleri meselesini kendi menfaatini arttırmak için bir araç olarak kullanmaktadır. Bu durumda işçilerin ya da vatandaşların menfaatleri adına onların özgürlüklerini kısıtlayıp onları belli formlarda bir hayat tarzı yaşamaya zorlamalı mı? Ben bunun doğru olmadığını düşünüyorum. İş hayatında hele ki günümüz modern iş hayatında ya da kamusal alanda bireylerin profesyonel iş ilişkileri dışında aile ilişkilerine benzer bir şekilde tasarlanan iş ya da kamu hayatı uzun vadede beklenen sonuçları vermeyecektir.

Belki de Pullman'ın grevi önlemek için kurduğu kasabasındaki işçilerinin greve gitmesi gibi aksi ile sonuçlanacaktır.

Paternalizmin günlük hayata uygulanmasındaki bir diğer temel problem kişinin kendisinin aksine başkalarınca davranışlarının belirlenmesi kişinin sorumluluk almasını olumsuz olarak etkileyecektir. Bunun neticesinde ise birey kendi iradesi ile tercih edilmemiş bir davranışın, kararın muhatabı olmadığı için o davranışa uyma konusunda daha gönülsüzdür. O davranış neticesinde ortaya çıkacak sorumluluktan kaçmaya eğilimlidir. Bu durumun gözlemlenebileceği en güzel alanlardan biri eğitim alanıdır. Bireyin eğitim sürecinde hangi mesleği seçeceği, ilgi alanlarının ne olacağına dair bireyin menfaati adına verilen gelecek odaklı kararlar, bireyin o vaat edilen, ki vaatler çoğunlukla iyi geliri olan saygın mesleklerdir, meslek sahibi olup menfaatleri elde etse bile sonuçta genel bir mutluluğa erişemeyebilmektedir. Hekim olmak istemeyen birinin avantajlardan ötürü hekim olması ya da kişinin saygınlığından ötürü hakim-savcı olmasına teşvik etmenin ötesinde karar verme iradesi elinden alınıp bu yönde zorlanması mutsuz hekim, hakim yetiştirmekle birlikte mesleklerini içselleştiremeyip araçsallaştırdıkları için hem kendileri hem de muhatap oldukları kimseler için problem oluşturmaktadır.

Bu nedenle kanaatimizce yapılması gereken, bireylerin rasyonel düşünme ve sorumluluk bilinci küçük yaşlardan itibaren kazandırılmalıdır. Böylelikle birey erken yaşlarda insan olmanın ayırt edici yönü olan düşünme pratiğine sahip olacaktır. Küçük yaşlardan itibaren üstlendiği sorumluluk duygusu ile hareketlerin karşılığı olduğunu bilecektir. Bu şekilde birey olunabilecek, dolayısıyla bireye uyması gereken kurallar için aile içindeki paternalistik ilişkileri referans göstererek düzenleme yapılması gerekliliğini ortadan kaldıracaktır. Eğer bütün bilgilendirmelere rağmen kişi kendisi için iyi olmayan, hatta zararlı davranışlara yöneliyorsa ne yapılacaktır? Kanaatimce tüm zararları bilmesi ve sonuçlarına katlanacağını açıkça beyan eden bir kişi için zorla uyuşturucu tedavisi yapılmamalı, ya da kendisi için ama sadece kendisi için zarar veren davranış engellenmemeli ancak ikna etmeye çalışmaya devam etmelidir.

Sonuç olarak paternalizm kavramı günlük hayatın her alanında vardır. İnsan olmanın bir sonucu olarak başkalarını düşünüyoruz. Onların iyi olmalarını isteriz ve çoğunlukla kişiler hoşlanmasalar bile bu yönde çabalarız. Bu çabaları devlet, toplum ve sıradan kişiler gösterebilir. Her somut olaya göre paternalizm kavramı düşünülmelidir. Bireyin gerçek bir

menfaati var mı ya da onun özgürlüğüne müdahale ediliyor mu sorularına cevap aranmalıdır. Böylelikle özgürlüklere daha saygılı bir toplum ve devlet yapısına kavuşuruz. Böyle bir ortamda kişiler de birey olabilmiş ve kendi kararlarının sorumluluklarını idrak edebilmişlerdir. Bazı muhakeme kusurlarında ise dürtme uygulamaları ile bireylerin bu kusurlarından kaynaklanan sorunlarına müdahale edilmesi bireyin iyiliğini özgürlüklerine müdahale etmeden, iradesini hiçe saymadan kazandırma bakımından önemlidir.

Vatandaşlarını koruyan kollayan devlet babanın artık daha çok dadı devlete dönüşmekte olduğunu görebiliriz. Devlet, iktidarını kullanırken sadece birey için iyi olduğu gerekçesiyle hareket etmekteyken, iyi olanı nasıl tespit ettiği konusunda gerekçe sunması çok aranan bir husus değildi. Ancak devletin günümüzde vatandaşlarını koruyucu düzenlemeleri hayata geçirirken gerekçelendirmeye önem verdiğini görmekteyiz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker, Levent (2009), **Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı**, 4. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Akarsu, Bedia (1975), **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, Ankara: TDK Yayınları.
- Akın, İlhan (1987), **Kamu Hukuku**, 5. Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Ann-Cathrin, Harders (2012) “Beyond Oikos and Domus: Modern Kinship Studies and The Ancient Family”, **Families in The Greco-Roman World**, Londra: Continuum.
- Aral, Vecdi (2010), **Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine**, 7. Baskı, İstanbul: On İki Levha Yayınları.
- Aristo (2014), **Politika**, (Çev. Mete Tuncay), 16. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arslanhan, Selin (2010), **Artan Sağlık Harcamaları Temel Sağlık Göstergelerini Nasıl Etkiliyor?**, TEPAV Değerlendirme Notu.
- Atılğan, Eylem Ümit ve Atılğan, Aydın (2009), **Çocuk Hakları Paradigması Ve Çocuk Ceza Yargılamasına Hâkim Olan İlkeler Açısından Türkiye’deki Düzenleme Ve Uygulamaların Değerlendirilmesi** (Rapor), Ankara: İHOP Yayınları.
- Aytmatov, Cengiz ve Şahanov, Muhtar (2000), **Kuz Başındaki Avcının Çılgılığı**, 2. Baskı, Ankara: Tolkun Yayınları.
- Balcı, Muharrem (2011), “Şans Oyunları/Kumar Bağımlılığı Devlet Ayıbıdır”, **Yeşilay Dergisi**, 933, 6-8.
- Başaran, Bülent ve diğerleri, (2012), “Kredi Kartlarının Rasyonel Kullanımını Etkileyen Bireysel Faktörler”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, 7 (2). 67-93.
- Ben-Ishai, Elizabeth (2012), “The New Paternalism: An Analysis of Power, State Intervention, and Autonomy”, **Political Research Quarterly**, 65 (1), 151-165.

- Birnbacher, Dieter (2014), “Paternalism in Education and the Future”, Bagattini, Alexander ve Macleod, Colin (Ed.), **The Nature of Children's Well-Being**, içinde (107-123) Dordrech: Springer.
- Boaz, David (2016), “Uyuşturucuları Yasallaştırmak, Kriminalize Etmek ve Zararları Azaltmak”, (Çev. Ahmet Altundal), **Liber +**, 2 (8), 10-18.
- BOZTAŞ, Güledal ve Özcebe, Hilal (2005), “Trafik Kazası Yaralanmalarında İkincil Korunma: Emniyet Kemer”, **Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi**, 14(5), 94-97.
- Briggs, Asa (1999), “The Welfare State at Historical Perspective”, **Archives Europeennes de Sociologie**, 2 (2), 221-259.
- Bumin, Kürşat (1998), **Batıda Devlet ve Çocuk**, 2. Basım, İstanbul: Yeni Paradigma Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (1999), **Felsefe Sözlüğü**, 3. Baskı, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Clark, DD; Sokoloff L (1999), Siegel GJ, Agranoff BW, Albers RW, Fisher SK, Uhler MD. (Ed.) **Basic Neurochemistry: Molecular, Cellular and Medical Aspects**. Philadelphia: Lippincott.
- Clarke, Simon (2003), “A Definition of paternalism”, **Critical Review of International Social and Political Philosophy**, 5 (1), 81-91.
- Conly, Sarah (2013), **Against Autonomy; Justifying Coercive Paternalism**, New York: Cambridge University Press.
- Craven, Mabel (2013), **Health, Wealth and Population in The Early Days of The Industrial Revolution**, Londra: Routledge.
- Cserne, Peter (2012), **Freedom of Contract and Paternalism: Prospects and Limits of an Economic Approach**, New York: Palgrave Macmillan.
- De Onis Mercedes ve diğerleri (2010), , “Global Prevalence and Trends of Overweight And Obesity Among Preschool Children”, **The Ameican Journal of Clinical Nutrition**, 92, 1-8.

Devlin, Patrick (1965), **The Enforcement of Morals**, Oxford: Oxford University Press.

Durgut, Burak (2016), “Uyuşturucu Hak mı? Yasak mı?”, **Liber +**, 2 (8), Mart-Nisan, 6-10.

Dölger, Muzaffer (2014), **John Stuart Mill’de Bireysel ve Toplumsal Fayda**,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Dworkin, Gerald (1972), “Paternalism”, **The Monist**, 56 (1), 64-84.

_____ (1983), “Paternalism: Some Second Thoughts”, Rolf Sartorius (Ed.),
Paternalism, Minneapolis: University of Minnesota Press.

_____ (1997) “Paternalism”, **In Morality and The Law**, R. A. Wasserstrom
(Ed.), Belmont, CA: Wadsworth, 107-126.

_____ (2005), “Moral Paternalism”, **Law and Philosophy**, 24 (3), 305-319.

_____ (2013), “Defining Paternalism”, Coons, Christian ve Weber Michael (Ed.)
Paternalism: Theory and Practice, Cambridge: Cambridge University Press.

_____ (2014), “Paternalism”, **The Stanford Encyclopedia of Philosophy**,
Edward N. Zalta (Ed.), [http://plato.stanford.edu/cgi-
bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=paternalism](http://plato.stanford.edu/cgi-bin/encyclopedia/archinfo.cgi?entry=paternalism) (12.04.16).

Edwards, Alan F (1994), “In Loco Parentis: Alive And Kicking, Dead and Buried, or Rising
Phoenix?”, **ERIC Document Reproduction Service, No: ED 21330**.

Emniyet Kemerli Neden Gereklidir? **EGM Trafik Hizmetleri Başkanlığı**,
<http://www.trafik.gov.tr/Sayfalar/EmniyetKemerliKullanimi.aspx> (Erişim Tarihi:
26.05.2015).

Encyclopedia Of American Law: West's Encyclopedia Of American Law, “In Loco
Parentis” 2. Baskı [http://Legal-
Dictionary.Thefreedictionary.Com/In+Loco+Parentis](http://Legal-Dictionary.Thefreedictionary.Com/In+Loco+Parentis) (30.10.2015).

Erdoğan, Belgin (2011), **Hukukta Latince Teknik Terimler Özlü Sözlük**, 3. Baskı,
İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Eryılmaz, Kadir (2015) “Türkiye Yargısının Ahlakla İmtihanı: Doğal Olmayan İlişki” **Hukuk Kuramı**, 2 (5), 11-19.
- Evans, William N. ve diğerleri(1999), “Do Workplace Smoking Bans Reduce Smoking?” **American Economic Review**, 89 (4), 728-747.
- Ezzati, Majid ve diğerleri (2016), “Trends in Adult Body-Mass Index in 200 Countries From 1975 to 2014: a Pooled Analysis of 1698 Population-Based Measurement Studies With 19·2 Million Participants”, **The Lancet**, 387 (1396), 377 – 1396.
- Feinberg, Joel (1971), “Legal Paternalism” , **Canadian Journal of Philosophy**, 1 (1), 105-124.
- _____ (1986), **Harm to Self: The Moral Limits of the Criminal Law**, Oxford: Oxford University Press.
- Garner, John (1992), **The Company Town Architecture and Society in the Early Industrial Age**, New York: Oxford University Press.
- Gert, Bernard ve Culver, M. Charles (1976), “Paternalistic Behavior”, **Philosophy and Public Affairs**, 6 (1), 45-57.
- Gert, Bernard ve Culver, M. Charles (1979), “The Justification of Paternalism”, **Ethics**, 89 (2), 199-210.
- Gillon, Raanan (1985), "Paternalism and Medical Ethics." **British Medical Journal**, 290.6486, 1971-1972.
- Giddens, Anthony (1994), **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), İstanbul Ayrıntı Yayınları.
- Goklany, Indur M. (2007), **The Improving State of the World**, Washington D.C.: Cato Institute.
- Gök, Ahmet Nezi, (28.01.2013), Paternalizm ve Özerkliğe Saygı İlkesi Işığında, “Sen Bilirsin” Cevabı, **Medimagazin**, <http://www.medimagazin.com.tr/authors/ahmet-nezi-kok/tr-paternalizm-ve-ozerklige-saygi-ilkesi-isiginda-sen-bilirsin-cevabi-72-62-3349.html>, (Erişim Tarihi 20.01.2016).

- Gözler, Kemal (2009), **İdare Hukuku**, C.II, Bursa: Ekin Yayınları.
- Grand, Le Julian ve Now, Bill (2015), **Government Paternalism: Nany State of Helpful Friend?**, Princeton: Princeton University Press.
- Green, Hardy (2012) **The Company Town: The Industrial Edens And Satanic Mills That Shaped The American Economy**, New York: Basic Books,
- Güler, Hasan (2014), **Patron Baba ve İşçileri, İşçi Sınıfı, Köylülük ve Paternalizm**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hakeri, Hakan (2015), **Tıp Hukuku**, 9.Baskı, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Hart, H.L.A. (2014), **Hukuk, Özgürlük ve Ahlak**, 3. Baskı, Ankara: Dost Yayınları.
- Harvard School of Public, Obesity Prevention Source, **Obesity Trends**, <http://www.hsph.harvard.edu/obesity-prevention-source/obesity-trends/#ref2> (Erişim Tarihi: 19.01.2016).
- Hayry, Heta (1991), **The Limit of Medical Paternalism**, New York: Routledge
- Hermann, Mario ve diğerleri (2016), “Design Principles for Industrie 4.0 Scenarios.”, **2016 49th Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS)**, 3928-3937.
- Hinshaw, John ve Stearns Peter N., (2013) **Industrialization in the Modern World: From the Industrial Revolution to the Internet**, California, ABC-CLIO.
- Hirsch, Susan Eleanor (2003), **After the Strike: A Century of Labor Struggle at Pullman**, Urbana: University of Illinois Press.
- Holland, Joshua “How Bill Clinton’s Welfare “Reform” Created a System Rife With Racial Biases”, <http://billmoyers.com/2014/05/12/how-bill-clintons-welfare-reform-created-a-system-rife-with-racial-biases/> (Erişim Tarihi: 23.3.2016)
- Hubert Bonin ve Paul Thomes (Ed.), **Old Paternalism, New Paternalism, Post-Paternalism**, Brüksel: P.I.E. Peter Lang S.A.

Hudd, Dennis R ve Kantor, Paul (1992), **Enduring Tensions in Urban Politics**, New York: Macmillan.

Husak, Douglas (2010), “Paternalism and Consent”, Franklin G Miller ve Alan Wertheimer (Ed.), **The Ethics Of Consent: Theory And Practice**, içinde (107-131) Oxford: Oxford University Press.

_____ (1989), “Recreational Drugs and Paternalism”. **Law and Philosophy** 8 (3), 353–81.

Işıқтаç, Yasemin (2012), **Hukuk Başlangıcı**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

İnal, Kemal (1999), “Paternalistik Politikanın İdeal Türk Çocuğu” **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 32 (1), 195-212.

Johnson, Clay. A. (2012), **The Information Diet A Case for Conscious Consumption**, Pekin: O'Reilly Media.

Jones, William O. (1968) “Plantation”, **International Encyclopedia of the Social Sciences**, 1968, <http://www.encyclopedia.com/topic/Plantations.aspx> (Erişim Tarihi: 10.12.2015).

Karagöz, Murat ve diğerleri (2010), "Yasal Düzenlemelerin Sigara Tüketimi Üzerindeki Etkileri", **Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi** 2 (2), 19-36.

Kaya, Serdar (2011), **Endoktrinasyon ve Türkiye’de Toplum Mühendisliği**, 2. Baskı, Ankara: Nirengi Kitap.

Kleinig, John (1984), **Paternalism**, ABD: Rowman&Allanhead.

_____ (1983), **Paternalism**, Manchester: Manchester University Press.

Knowles, Elizabeth (2006), “Siren”, **The Oxford Dictionary of Phrase and Fable**, <http://www.encyclopedia.com/topic/Siren.aspx> (Erişim Tarihi: 14.01.2016).

Kocabaşoğlu, Yunus Emre (2016), “Narkotiklerin Cansızlaştırılması: Portekiz Modeli”, **Liber +**, 2 (8), 40-46.

- Koray, Meryem (2008), **Sosyal Politika**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınları.
- Kultgen, John (1995), **Autonomy and Intervention – Parentalism in the Caring Life**, New York: Oxford University Press.
- Kuruca, Mustafa (2015), “SGK’nın 2023 Vizyonu”, **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 34, 38-43.
- Lindsey, Almont (1939), “Paternalism and the Pullman Strike”, **The American Historical Review**, 44, 272-290.
- Locke, John, (2007), **Hükümet Üzerine Birinci İnceleme: Bay Robert Filmer ve Yandaşlarının Yanlış İlke ve Temellerinin Yıkılışı**, (Çev. Fahir Bakırcı), Ankara: Kırılmaç Yayinevi.
- Lyon, David (2006), **Gözetlenen Toplum, Gündelik Hayatı Kontrol Etmek**, (Çev. Gözde Soykan), İstanbul: Kalkedon.
- MacGregor, Susanne (1999), “Welfare, Neo-Liberalism and New Paternalism: Three Ways for Social Policy in Late Capitalist Societies”, **Capital & Class**, 23, 91-118.
- Masiero, Marianna ve diğerleri (2015), “Personal Fable: Optimistic Bias in Cigarette Smokers”, **International Journal of High Risk Behaviors & Addiction**, 4 (1), 1-7.
- Mc. Clenaghan, Liz (2011), “Autonomy”, **Nucleus**, Summer, 10-13.
- Mckinstry, Brian (1992), “Paternalism and The Doctor-Patient Relationship in General Practice”, **British Journal of General Practice**, 42 (358), 340-342.
- Mead, Lawrence M. (1997), **The New Paternalism : Supervisory Approaches to Poverty**, Washington D.C.: Brookings Institution Press.
- Miles, Steven (2005), **Hippocratic Oath and the Ethics of Medicine**, Oxford: Oxford University Press.
- Mill, John Stuart (2014), **Özgürlük Üstüne ve Seçme Yazılar**, 4. Baskı, İstanbul: Belge Yayınları.

Milli Eğitim ile İlgili Söylev ve Demeçleri II, (1946), Ankara: Türk Devrim Enstitüsü Yayınları.

Minnesota Liberteryen Parti, (2016), “Liberteryenlerden Uyuşturucuyla Mücadeleyi Bitirmek İçin Güçlü Bir Tez”, (Çev. Burak Avcı,) **Liber +**, 2 (8), Mart-Nisan, 22-26.

MM Finucane ve diğerleri, (2011), “National, Regional and Global Trends in Body-Mass Index Since 1980: Systematic Analysis of Health Examination Surveys and Epidemiological Studies with 960 Country-Years And 9·1 Million Participants” **Lancet**. 377, 557-567.

Morwitz, Vicki G., and Johnson Eric (1993), “Does Measuring Intent Change Behavior?” **Journal of Consumer Research**, 20, 46–61.

Nordenbo, Sven Erik (1986), “Justification of Paternalism in Education”, **Scandinavian Journal of Educational Research**, 30 (3), 121-139.

Odaka, Kunio (1963), “Traditionalism, Democracy in Japanes Industry”, **Industrial Relations: A Journal of Economy and Society**, 3 (1), 95-103.

Ogunbanjo, GA ve diğerleri (2009), “The Hippocratic Oath: Revisited,” **South African Family Practice**, 51 (1), 30-31.

O'Reilly, Matthew (2014), “Am I Dying?” **The Honest Answer**, https://www.ted.com/talks/matthew_o_reilly_am_i_dying_the_honest_answer/transcript?language=en#t-288180 (Erişim Tarihi: 26.01.2016).

Öktem, Niyazi ve Türkbağ, Ahmet Ulvi (2014), **Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet**, 6. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.

Özcan, Mehmet Tefik (2013), **Modern Toplum ve Hukuk Devleti**, İstanbul: 12 Levha Yayınları.

Özdemir, Süleyman (2007), **Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti**, 2. Baskı, İstanbul: İTO Yayınları.

- Paulo, Norbert (2015), “The Bite of Rights in Paternalism”, Thomass Schramme ve diğerleri (Ed.), **New Perspectives on Paternalism And Health Care**, içinde (127-145), London: Springer.
- Pope, T. Mason (2004), “Counting the Dragon’s Teeth and Claws: The Definition of Hard Paternalism”, **Georgia State University Law Review**, 20 (3), 659–722.
- R.S., Peters, (1973), “The Justification of Education” **Philosophy of Education**. Oxford: Oxford University Press.
- Ray, David (1999), **The Pullman Case: The Clash of Labor and Capital in Industrial America. Landmark law cases & American society**. Lawrence, Kansas: University Press of Kansas.
- Rosemary, Carter (1977), “Justifying Paternalism”, **Canadian Journal of Philosophy**, 7 (1), 133-145.
- Rosner, Guy ve diğerleri (2009), “Genetic Testing in Israel: An Overview”, **Annual Review of Genomics and Human Genetics**, 10, 175-192.
- Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Beslenme ve Fiziksel Aktiviteler Daire Başkanlığı (2011), **Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması Programı**, Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, (2013), **Türkiye Sağlıklı Beslenme Ve Hareketli Hayat Programı (2014 - 2017)**, Ankara.
- Schochet, Gordon, (2004) "Patriarchy and Paternalism", Encyclopedia.com <http://www.encyclopedia.com/doc/1G2-3404900841.html>, (20.10.2015).
- Schram, Sanford F. (1999), “Review: The New Paternalism”, **Journal of Public Administration Research and Theory**, (9), 667-672.
- Schramme, Thomass (2015), “Introduction”, Thomass Schramme ve diğerleri (Ed.), **New perspectives on paternalism and health care**, içinde (101-115), London: Springer.
- Selâhattin, Ertürk (1984), **Eğitimde Program Geliştirme**, 5. Baskı, Ankara: Yeditepe Yayınları.

- Sennett, Richard (2014), **Otorite**, (Çev. Kamil Durand), 4. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Smiley, Marion (1989), "Paternalism and Democracy." **The Journal of Value Inquiry**, 23.4, 299-318.
- Soss, Joe ve diğerleri (2011), **Disciplining The Poor**, Chicago: The University of Chicago Press.
- Stephen, James Fitzjames (1991), **Liberty, Equality, Fraternity and Three Brief Essays**, Chicago: The University of Chicago.
- Suber, Peter (1999), "Paternalism", Christopher Berry Gray (ed), **The Philosophy of Law An Encyclopedia**, 1. Baskı, 2. Cilt içinde (632-635), New York: Garland Pub. Co.
- Sunstein, Cass R. ve Thaler Richard H (2003), "Libertarian Paternalism Is Not An Oxymoron." **The University of Chicago Law Review**, 43, 1159-1202.
- Sunstein, R. Cass (2014), **Why Nudge? The Politics of Libertarian Paternalism**, New Haven: Yale University Press.
- Szerletics, Antal (2011), "Paternalism", **Essex Autonomy Project Green Paper**, University of Essex: Essex Autonomy Project.
- Şahin, Meral Ekici (2012), **Ceza Hukukunda Rıza**, İstanbul: XII Levha Yayınları.
- Şenkal, Abdullah (2005), **Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika**, 3. Baskı, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tatlıyer, Mevlüt (2015), "Yaşamın Son Dönemlerindeki Sağlık Harcamalarından Tasarruf Edilebilir mi?", **Sağlık Düşüncesi ve Tıp Kültürü Dergisi**, 30, 28-29.
- Tezcan, Mahmut (1985), **Eğitim Sosyolojisi**, 4. Baskı, Ankara: AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Thaler, Richard ve Sunstein, Cass R. (2013), **Dürtme**, (Çev. Enver Günsel), İstanbul: Pegasus Yayınları.

The Pullman Era, <https://www.chicagohs.org/history/pullman/pul2.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2015)

Titmuss, Richard Morris (1974), **Social Policy**, London: Allen & Unwin.

Topuzkanamış, Engin (2013), **Hukuk ve Disiplin**, İstanbul: 12 Levha Yayınları.

Turan, Deniz ve Yurdakul, Ali (2009), "Zararlı Alışkanlığı Önlemeye Yönelik Bir Araç Olarak Günah Vergileri ve Etkinliği." **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, 1 (2), 1-13.

Ulusoy, Ali (2008), **Televizyon Programlarındaki şiddet İçerikli Görüntülerin Gençlerin Ruhsal ve Psikolojik Gelişimlerine Etkileri Üzerine Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma: Kurtlar Vadisi Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Viscusi, W.Kip (2002), "The New Cigarette Paternalism", **Regulation**, 25 (4), 58-64.

Voigt, Kristin (2015) "Paternalism and Equality", Thomass Schramme ve diğerleri (Ed.), **New Perspectives On Paternalism And Health Care**, içinde (87-101), London: Springer.

Weber, Max (2014), **Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı**, (Çev. Özer Ozankaya), 2. Baskı, İstanbul: Cem Yayınevi.

Whalen, Charles ve Whalen, Barbara (1989), **The Longest Debate:A Legislative History Of The 1964 Civil Rights Act**, ABD: Seven Locks Press.

White, John P. (2012), **Towards a Compulsory Curriculum**, London: Routledge & Kegan Paul.

White, Julie Anne (2000), **Democracy, Justice, And The Welfare State: Reconstructing Public Care**, University Park: Pennsylvania State University Press,.

Wilson, James Q. (1983), "Crime and American Culture," **Public Interest**, 70, 22-48.

Woodbury, Emily (2012), "The Fall of the Hippocratic Oath: Why the Hippocratic Oath should be Discarded in Favor of a Modified Version of Pellegrino's Precepts", **Georgetown University Journal of Health Sciences**, 6 (2), 9-17.

World Health Organization (WHO) (2015), **WHO Report On THE Global Tobacco Epidemic.**

Wynn, Karen (2008), “Some Innate Foundations of Social And Moral Cognition”, Peter Carruthers ve diğerkleri (Ed.) **The Innate mind: Foundations and the future**, içinde (330-347), New York:Oxford University Press.

Yurtseven, Gülten (2014), “Kredi Kartı Kullanımı ve Alışveriş Bağımlılığı”, **Bağımlılık Dergisi**, 15 (2), 91-101.

Zamir, Eyal ve Medina, Barak (2010), **Law, Economics, and Morality**, New York: Oxford University Press.

Zülfikar, Haluk (2014), “Hastaların İnternet Kullanımı ve Elektronik Ortamdaki Sağlık Bilgilerine Erişim Davranışları”, **Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi**, 22 (1), 46-52.

GAZETE HABERLERİ

“60 kredi kartı aldı, 1 milyon TL borçlandı” **Hürriyet Gazetesi**, 12 Kasım 2010, <http://www.hurriyet.com.tr/60-kredi-karti-aldi-1-milyon-tl-borclandi-16283672>, (05.04.2016).

“Alın verin ekonomiye can verin’ kriz sakinleşsin yüzler gülsün” **Hürriyet Gazetesi**, 27 Ağustos 2009, <http://www.hurriyet.com.tr/alın-verin-ekonomiye-can-verin-kriz-sakinlessin-yuzler-gulsun-12355087>, (05.04.2016).

“China at the 2012 Summer Olympics” https://en.wikipedia.org/wiki/China_at_the_2012_Summer_Olympics (05.01.2016).

Çağlar, Okan ve Çağlar, Nurçin, **Kolesterol Yüksek kolesterol tehlikeli mi, tehlikesiz mi? Bu hikayenin içinde biz de vardık!**, <http://woto.com/kolesterol>, (23.01.2016).

“Erdoğan ‘Dindar Nesil’i Savundu” 06.12.2012. **Radikal Gazetesi**, <http://www.radikal.com.tr/politika/erdogan-dindar-nesili-savundu-1077899/> (13.01.2016).

“Torture or training? Inside The Brutal Chinese Gymnasium Where The Country's Future Olympic Stars Are Beaten Into Shape” (01.08.2012), **Dailymail**, <http://www.dailymail.co.uk/news/article-2182127/How-China-trains-children-win-gold--standing-girls-legs-young-boys-hang-bars.html>, (05.01.2016).

“Chinese Athletes At These Olympics Train Harder Than Any In The World”, (31.07.2012), **The Guardian**, <http://www.theguardian.com/sport/2012/jul/31/chinese-athletes-olympics-train-harder>, (05.01.2016) .

“Hekimlerin Cerrahi Branşlara İlğisi Azalıyor” (29.09.2015), **Hürriyet Gazetesi Kelebek Eki**, <http://www.hurriyet.com.tr/hekimlerin-cerrahi-branslara-ilgisi-azaliyor-29917766> (20.01.2016).

“In 60 Days, Gays Will Be Allowed To Serve Openly In The Military”, **CNN**, 23 Temmuz 2011, http://www.cnn.com/2011/POLITICS/07/22/dadt.repeal/index.html?hpt=hp_t2, (31.03.2016).

“İthal Telefona 15 Yılda 23,4 Milyar Dolar Harcandı””, **Hürriyet Gazetesi**, 28 Şubat 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/ithal-telefona-15-yilda-23-4-milyar-dolar-harcandi-40061351>, (05.04.2016).

“Kanser Hastası Oğlunu Tabancayla Öldürdü”, **Anadolu Ajansı**, 29 Mart 2016, aa.com.tr/tr/turkiye/kanser-hastasi-oglunu-tabancayla-oldurdu/545456, (01.04.2016).

“Kredi Kartında Taksit Sınırlaması Esneyebilir”, **Hürriyet Gazetesi**, 22 Ağustos 2015, <http://www.hurriyet.com.tr/kredi-kartinda-taksit-sinirlamasi-esneyebilir-29876254>, (05.04.2015).

“Kurtlar Vadisi”ne Sigara Yasağı”, **Hürriyet Gazetesi**, 26.05.2004, <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2004/05/26/465263.asp>, (22.01.2016).

“New York City’s Soda Ban Fizzles Out For Good”, **Huffingtonpost**, 26 Mayıs 2014,
http://www.huffingtonpost.com/2014/06/26/soda-ban-new-york-struck-down-bloomberg_n_5533197.html, (21.03.2016),

“Punk Gençlik İstemiyorum”, **Milliyet Gazetesi**, 21.12.1984, s.1,7.

“The Wages of Sin Taxes, The Atlantic”, 19 Mart 2016
http://www.theatlantic.com/international/archive/2016/03/the-wages-of-sin-taxes/474327/?utm_source=SFTwitter, (21.03.2016).

Turkmenistan president outlaws all sale of tobacco products, effectively banning smoking altogether, 16 Ocak 2016 <http://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/this-entire-country-has-banned-smoking-a6816141.html> (21.05.2016).

ÖZGEÇMİŞ

Halil KÖKCÜ 18.09.1989 tarihinde Denizli’de doğdu. İlk ve orta öğretimini Denizli’de tamamladıktan sonra 2007 senesinde Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesine başladı. 2012 senesinde lisans eğitimini tamamladı. 2013 senesinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladı. Aynı tarihte yüksek lisans eğitimine başladı. Aynı kurumda çalışmayı sürdürmektedir.

